

नेपाल घटना अध्ययन

विपद्मा लैङ्गिक समानता
र यौनजन्य तथा लैङ्गिक
हिंसाबाट संरक्षणसम्बन्धी
प्रभावकारी कानून र नीति

The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) is the world's largest volunteer-based humanitarian network. Together with our 189 member National Red Cross and Red Crescent Societies worldwide, we reach

97 million people annually through long-term services and development programmes as well as 85 million people through disaster response and early recovery programmes. We act before, during and after disasters and health emergencies to meet the needs and improve the lives of vulnerable people. We do so with impartiality as to nationality, race, gender, religious beliefs, class and political opinions.

Guided by Strategy 2020 – our collective plan of action to tackle the major humanitarian and development challenges of this decade – we are committed to 'saving lives and changing minds'.

Our strength lies in our volunteer network, our community based expertise and our independence and neutrality. We work to improve humanitarian standards, as partners in development and in response to disasters. We persuade decision-makers to act at all times in the interests of vulnerable people.

The result: we enable healthy and safe communities, reduce vulnerabilities, strengthen resilience and foster a culture of peace around the world.

© **International Federation of Red Cross
and Red Crescent Societies, Geneva, 2017**

Copies of all or part of this study may be made for noncommercial use, providing the source is acknowledged. The IFRC would appreciate receiving details of its use. Requests for commercial reproduction should be directed to the IFRC at secretariat@ifrc.org.

The opinions and recommendations expressed in this study do not necessarily represent the official policy of the IFRC or of individual National Red Cross or Red Crescent Societies.

**PO. Box 303
CH-1211 Geneva 19
Switzerland
Telephone: +41 22 730
4222
Telefax: +41 22 733 0395
E-mail: secretariat@ifrc.org
Web site: www.ifrc.org**

नेपाल घटना अध्ययन

विपद्मा लैङ्गिक समानता
र यौनजन्य तथा लैङ्गिक
हिंसाबाट संरक्षणसम्बन्धी
प्रभावकारी कानून र नीति

विषय सूची

कृतरता	५
कार्यकारी सारांश	७
<hr/>	
भाग १	
परिचय तथा पृष्ठभूमि	१०
१.१ परियोजना	१०
क. विश्वव्यापी परियोजना र घटना अध्ययन	१०
ख. अध्ययन विधि	११
१.२ राष्ट्रको पृष्ठभूमि	१२
क. नेपालमा हुने विपद् जोखिमहरूको मुख्य प्रकारहरू	१२
ख. नेपालमा हुने यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको घटना र प्रकार	१३
<hr/>	
भाग २	
यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाहरू संरक्षण सम्बन्धी कानून, नीति र संरचनाहरू	१५
२.१ यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धका कानूनहरू	१५
क. घरेलु हिंसाविरुद्धका कानून	१५
ख. मानव बेचबिखनविरुद्धका कानून	१६
ग. बलात्कार विरुद्धका कानून	१६
घ. वैवाहिक बलात्कार विरुद्धका कानून	१७
ङ. यौनजन्य दुर्यवहार विरुद्धका कानून	१७
च. बोक्सीको नाममा हुने आरोप र यातनाविरुद्धको कानून	१७
छ. दाइजो विरुद्धको कानून	१७
ज. बालविवाह विरुद्धको कानून	१८
२.२ सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको संरचनाहरू	१८
क. कार्यान्वयनका केही चुनौतीहरू	१८
ख. नेपालमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका पीडित सहयोग र न्यायमा पहुँचसम्बन्धी मुख्य निकायहरू	२०
<hr/>	
भाग ३	
यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको संरचनामा विपद् लचकता	२३
<hr/>	
भाग ४	
विपद् व्यवस्थापन प्रणालीको कानुनी र नीतिगत आधार	२८
४.१ कानून र नीतिगत संरचना	२८
क. दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विधेयक	२८
ख. नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति	२९

४.२ विपद् सम्बोधन कार्यसञ्चालन संरचना	३०
४.३ २०७२ पश्चात् राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणसम्बन्धी कानून	३३

भाग ५

विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण	३५
५.१ विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको कार्यान्वयन	३५
क. विपद्हरूमा लैङ्गिकता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा सरकारको महिला सम्बन्धी संरचनाको संलग्नता	३५
ख. २०७२ को भूकम्प विपद्को अवधिमा कार्यसञ्चालन सम्बोधन	३६
५.२ २०७२ भूकम्पपश्चात् महिला र बालिकाहरूका अनुभवहरू	३८

भाग ६

निष्कर्ष, कमी तथा चुनौतीहरू	४२
६.१ निष्कर्षहरूको अवलोकन	४२
६.२ असल अभ्यास/नमूनाहरू	४२
क. विस्तृत यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धका कानूनहरू	४२
ख. विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिमा लैङ्गिक समावेशीकरण	४३
ग. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूको लागि व्यवहारिक सहयोग	४३
घ. महिलामैत्री स्थानहरूको प्रयोग र निरन्तरता	४३
ङ. संरक्षण क्लस्टर र लैङ्गिक कार्यसमूह सम्बन्धी अन्तर क्लस्टर	४४
छ. राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन नीति र पुर्नलाभ संरचनामा लैङ्गिक समावेशीकरण	४४
६.३ कमी र चुनौतीहरू	४४
क. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको कानूनहरूमा रहेका कमी र चुनौतीहरू	४५
ख. सामान्य यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संरचनामा विपद् लचकताको अभाव	४५
ग. विपद्का अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी तथ्यांकको अभाव	४५
घ. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनको समसामयिक सुधारको आवश्यकता	४६
ङ. राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणमा असमावेशीकरण	४६
च. विपद् कार्यसञ्चालनमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी चेतनाको अभाव	४६
छ. राहतको पहुँचमा लैङ्गिक भेदभाव	४६
ज. विपद्हरूको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरूलाई निरन्तर सहयोग प्रदान गर्ने स्थायी संरचनागत ढाँचाको आवश्यकता	४७

भाग ७

सुझावहरू	४८
७.१ सरकार र व्यवस्थापिकालाई सुझावहरू	४८
क. नयाँ विपद् जोखिम व्यवस्थापन कानूनसम्बन्धमा	४८

ख. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कानुनहरूको भागको रूपमा विपद् लचकता	४२
ग. सम्भावित नीति र कार्यसञ्चालन परिवर्तनहरू	५०
घ. तयारीपना- तथ्यांक प्रणाली र मानवीय क्षमता	५१
७.२ नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ र नागरिक समाजलाई सुभावरु	५१
क. लैङ्गिकता र विपद् सम्बन्धमा जैरसरकारी कार्यसञ्चालन सम्बोधनहरू	५१
ख. महिलाको प्रतिनिधित्व र लैङ्गिक नीतिसम्बन्धी वकालत र सचेतना वृद्धि	५२

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ : अन्तर्वार्ताको सूची	५३
अनुसूची २ : लक्षित समूह छलफलहरू	५३

सन्दर्भ सामग्री

५४

कृतज्ञता

यो प्रतिवेदन डा. मेरी पिकार्डको अध्ययन विधिगत र सम्पादकीय सहयोगमा अधिवक्ता सविन श्रेष्ठले तयार पारेको हो । रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघबाट लुसिया सिपुल्लो, ग्याब्रियल इमरी, काइसा लाइटिला, जुलिया हारटेलियस, प्रियन्का भल्ला, मे मालोने, सञ्जिव हाडा, वर्न स्केल, इसावेल ग्रान्जर, ड्याभिड फिसर र अमजद सलिम तथा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीबाट बिजय दाहाल र पूजा कोइरालाबाट प्राविधिक तथा सम्पादकीय समीक्षाहरू प्रदान गर्नुभएको थियो ।

लेखक यो अध्ययन तयार पार्दा महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD) का आफ्ना सहकर्मीहरू विशेषगरी सिन्धुपाल्चोकमा मुख्य सूचनादाता अन्तर्वार्ता लिन सहयोग गर्ने अधिवक्ता रोहिणी राज जोशी र अनुसन्धान र लेखनमा सहयोग गर्ने अधिवक्ता प्रसिद्ध पाण्डे, अधिवक्ता रोशना प्रधान र अधिवक्ता डेचेन लामालाई विशेष धन्यवाद दिन्छ ।

रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ र लेखक परियोजना साभेदार नेपाल रेडक्रस सोसाइटी खासगरी विजय दाहाल, पूजा कोइराला, लक्ष्मी खनाल र सवनम पोखरेल जसले आवश्यक सूचना तथा श्रोतहरू प्रदान गर्न सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा लक्ष्मण समूह छलफलहरू आयोजना गर्न र अन्तर्वार्ताका मुख्य सूचनादाताहरू पहिचान गर्न सहयोग गरे लाई हृदयदेखि प्रशंसा गर्दछ । नेपालको रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ अधिकृत सन्जिव हाडाले पनि महत्वपूर्ण व्यवस्थापकिय सहयोग प्रदान गर्नुभएको थियो ।

लेखक र रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ लक्षित समूह छलफलका सबै सहभागीहरू र काठमाडौं तथा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका मुख्य सूचनादाताहरू, जसको विना यो प्रतिवेदनको संरचना अपूर्ण हुन जान्थ्यो, लाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछ ।

यो प्रतिवेदन स्वीडिस रेडक्रसको सहयोगमा सम्भव भएको हो जसको लागि रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ आभार व्यक्त गर्दछ ।

कार्यकारी सारांश

२०७२ बैशाख १२ गते नेपालले विनाशकारी भूकम्पको सामना गरेको थियो जसले ८ हजारभन्दा बढी व्यक्तिको ज्यान लिएको थियो । सयौं हजार व्यक्तिहरू घरबार विहिन भएका थिए जसमा महिलाहरू, बालबालिकाहरू, जेष्ठ नागरिकहरू, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र सीमान्तकृत व्यक्तिहरूको संख्या उल्लेख्य रहेका छन् । भूकम्प प्रतिकार्य सम्बन्धी कार्य गर्ने केही संघसंस्थाहरूले भूकम्पमा प्रभावित भएका महिलाहरू र बालिकाहरूको पहिचान गर्न थालिसकेका छन् जो विपद् पश्चात्को अवधिमा पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा जोखिममा थिए । यसभित्र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका विभिन्न प्रकारहरू समावेश थिए जुन प्रकारका जोखिमहरू सामान्य अवधि हुने गरेका थिएनन्, र जसमा संरक्षण प्रदान गर्न पर्याप्त तयारी नभएको देखियो ।

यो प्रतिवेदन नेपालको सामान्य समय तथा विपद्को अवस्थामा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धित विद्यमान कानून तथा नीतिहरूको विश्लेषण हो । यो संक्षिप्त अध्ययनले विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा हुने सबै प्रकारका सामाजिक समावेशिता जुन विशेषगरी नेपालको सन्दर्भमा जटिल मुद्दाका रूपमा रहेका छन् त्यसलाई सम्बोधन गर्न खोजिएको छैन । यसले, पुरुषहरू र बालकहरू समेत यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा र लैङ्गिक भेदभाव दुवैबाट प्रभावित हुन सक्दछन् भनेर पहिचान गर्दै विशेष गरि महिलाहरू तथा बालिकाहरूमा केन्द्रित रही विश्लेषण गर्ने प्रयास गरेको छ किनकी अधिकांश यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा र लैङ्गिक विभेद दुवैबाट प्रभावित हुनेहरूमा महिलाहरू तथा बालिकाहरू रहेका छन् । यस सन्दर्भमा यस प्रतिवेदनमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणका विद्यमान कानूनहरू जस्तो कि घरेलु हिंसा, मानव बेचबिखन, बलात्कार, वैवाहिक बलात्कार, यौनजन्य दुर्व्यवहार, बोक्सी आरोप, दाइजो, बालविवाह तथा बहुविवाह विरुद्धका कानूनहरूको विश्लेषण गरेको छ । त्यसपछि यो प्रतिवेदनले विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रशासन गर्ने कानूनहरूमा लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशिता तथा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संयन्त्रहरूको बारेमा अध्ययन गर्दछ ।

यो प्रतिवेदले सामान्य समयमा (विपद्को सन्दर्भ बाहिरको अवस्था) यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण र प्रतिकार्य सम्बन्धी विस्तृत कानूनहरू स्थापना भएको पाएको छ । यद्यपि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूमा यससँग सम्बन्धित कानूनको विषयमा कम चेतना भएको तथा सामाजिक र आर्थिकजस्ता विभिन्न कारणहरूले जसले उजुरी गर्ने प्रवृत्तिलाई घटाउने र धेरै यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूको न्याय प्रणालीमा पहुँचता सीमित हुनाले यस्ता कानूनहरूको कार्यान्वयन अहिले नै विभिन्न चुनौतीहरूको सामना गर्न परिसकेको छ ।

यो प्रतिवेदनले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण विपद् लचकता संरचनाहरूको सुनिश्चितता गर्ने जस्तो कि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरू/प्रभावितहरूका लागि सेवाहरूको निरन्तरता, अथवा विस्थापित व्यक्तिहरूलाई सहायता गर्न पर्याप्त क्षमता सृजन गर्ने कुराहरूको सुनिश्चितता गर्ने केही पनि विशेष उपायहरू नरहेको पाएको छ । एउटा पहिचान गरिएको मुद्दा, प्रहरीहरूलाई विपद्को अवधिमा कामको अतिरिक्त भार रहेको

थियो । विपदको अवधिमा प्रहरीहरूलाई उद्धार, आकस्मिक व्यवस्थापन, र सामग्री वितरण जस्ता कुराहरूमा संलग्न गराइएका थिए जसले गर्दा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा उनीहरूको नियमित भूमिकामा कम संलग्न हुन सकेका थिए, जबकी प्रहरी कार्यालय भनेको यस सन्दर्भमा उजुरी सुन्ने पहिलो कार्यालय हो । यद्यपि सामान्य अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धी संरचनामा सकारात्मक पक्षहरू पनि रहेका छन् जसको विपदको अवस्थामा पनि राम्रोसँग प्रयोग हुने सम्भावना रहेको पाइन्छ । त्यसमा सबैभन्दा पहिला यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा घटनाहरूमा महिला तथा बालबालिकाहरूको न्यायमा पहुँचता गराउनका लागि नेपाल प्रहरी अन्तर्गत रहेको महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय रहेको छ, जुन २४० वटा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरूमार्फत सबै (७५) जिल्लाहरूमा विस्तार भएको छ । दोस्रोमा, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले स्थापना गरेको करीव १८ वटा अस्पतालहरूमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरू पर्दछ जुन यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा पीडित महिलाहरूलाई स्वास्थ्य र आवासगृह, मनोसामाजिक परामर्श, पुर्नस्थापना र परिवारसँगको मिलनमा सहयोग र कानुनी परामर्शजस्ता अन्य सेवाहरूमा पहुँच दिलाउन सहयोग गर्नका लागि स्थापना गरिएको हो । यसले सामान्य अवधि र विपदको अवधि दुवैमा संचालन हुने उद्देश्य लिएको छ । अन्त्यमा सरकारको यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा राहत (संचालन) कोष जसले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूलाई राहत सेवा वितरण गर्न सहयोग गर्छ ।

२०७२ सालको भूकम्प प्रतिकार्य र पुर्नलाभको अवधिमा सकारात्मक कार्यसंचालन प्रतिकार्य हो जुन भविष्यको विपदहरूमा पनि दोहोर्न्याउन सकिन्छ । उक्त संरक्षण समूहलाई महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले ततथा यूएनएफपिए/यूएनएचसिआर/युनिसेफले सहनेतृत्व गरेका थिए र भूकम्पपश्चात् लगततै यो सक्रिय भएको थियो । त्यसपश्चात् आश्विन २०७२ म यूएन ओमनले अन्तर समूह लैङ्गिक कार्य समूहको स्थापना गरेको थियो जुन सबै समूहहरूमा लैङ्गिक मूलधारिकरण गर्नका निमित्त साधन नै रहेको थियो ।

विपद व्यवस्थापन प्रणालीसँग सम्बन्धित दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ ले लैङ्गिक तथा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको प्रश्नमा केही बोलेको छैन । हाल विपद व्यवस्थापन प्रणालीको लागि नीतिगत आधारको रूपमा रहेको विपद जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा भनेर विशेष रूपमा उल्लेख नगरी विभिन्न जनसमुदायको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने सन्दर्भमा लैङ्गिक तथा विविधतालाई समावेश गरेको छ तथापि महिलाहरूको प्रतिनिधित्व वा निर्णायक भूमिकामा महिलाहरूको समावेशीता हुने विषयमा विशेष प्रावधान गरेको छैन । विपद जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी विधेयक २०७२ सालको भूकम्पको केही दिन अघि मात्र व्यवस्थापिकामा पेश भएको थियो तर केही सुधारको लागि भन्दै श्रावणमाफिर्ता लिइएको थियो । यसमा पनि न त महिला वा पिछडिएका वर्गको प्रतिनिधित्व र सहभागिताको प्रावधान रहेको छ न त यसले विपदमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धी केही अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । उक्त विधेयकमा केही सुधार गरेपछि भाद्र २०७४ मा पुन व्यवस्थापिकामा दर्ता भएको थियो । यो प्रतिवेदन प्रकाशनको समयमा उक्त विधेयक नेपालको व्यवस्थापिकाबाट स्वीकृत भएको खबर प्राप्त भएको छ । यद्यपि भर्खरै स्वीकृत भएको कानुन यस प्रतिवेदनका लागि विश्लेषण गरिएको छैन र यस प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरेको सुभावहरू चैत्र २०७३ मा अध्ययन गर्ने समयमा विद्यमान रहेको कानुनी संरचना र मस्यौदा विधेयकमा आधारित छन् ।

यो प्रतिवेदनले सरकारी राहतको पहुँचमा पुरुष घरमुली विना महिलाहरूले राहतका लागि आफ्ना नाम सुचिकृत गर्न नसक्ने लगायतका लैङ्गिक भेदभावका धेरैवटा उदाहरणहरूको पहिचान गरेको छ । साथै महिलाहरूले आफ्ना घरपरिवारबाहेक व्यक्तिहरूसँग पालमा बस्नु पर्ने बाध्यताको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको कमी रहेको पनि देखाएको छ । महिलाहरूले भूकम्प पश्चात् यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी बलात्कार, मानव

बेचबिखन तथा घरेलु हिंसा जस्ता अपराधहरूमा वृद्धि भएको स्थानीय स्तरमा संकलित तथ्यांकहरूमा देखाएता पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित सामान्य सहायता तथा उजुरी सुन्ने कार्यहरू नभएको बताएका थिए । यस्ता अपराधमध्ये घरेलु हिंसा सबैभन्दा बढी मामा वृद्धि भएको अपराध रहेको थियो । माथिका निष्कर्षहरूलाई आधार बनाउँदा राहत, पुर्नलाभ र पुर्ननिर्माण सम्बन्धी सार्वजनिक प्रशासनहरूमा लैङ्गिकता तथा विविधताका लागि बलियो किसिमको कानुनी अधिकार तथा नीतिको आधार हुन आवश्यक देखिन्छ । यदि यस्तो हुन सकेन भने यस्ता प्रकृयाले महिलाहरू तथा बालिकाहरूको जोखिमता बढाउन मद्दत पुग्दछ र विपद पश्चातकोसेवा र स्रोतहरूको पहुँचमा अवरोध खडा गर्ने विद्यमान लैङ्गिक असमानताहरू भन् खराब हुन जान्छ । यसर्थ यो प्रतिवेदनले सुधार गरिएको विधेयक माथि भनिएका प्रावधानहरू समावेश गर्नुपर्ने सुभाव गर्दछ ।

२०७२ सालदेखिको पुर्नलाभ तथा पुर्ननिर्माण अवधिमा लैङ्गिक असमानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी मिश्रित प्रतिक्रियाहरू देखिएका छन् । हालका राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणलाई प्रशासन गर्ने कानुनी प्रावधानहरूमा पुर्ननिर्माणमा लैङ्गिकता र विविधताको मुद्दाहरूमा कुनै पनि प्रकारले ध्यान दिइएको छैन र प्राधिकरणमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व अत्यन्तै न्यून स्तरको रहेको छ । यद्यपि नेपालको राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्वमा भएको विपद पश्चातको आवश्यकता मूल्यांकनले महिलाहरू तथा बालिकाहरू नेपालको भूकम्पले प्रभावित पारिएकाहरू मध्ये एकदमै जोखिमयुक्त रहेको पहिचान गरेको छ । विपद पश्चात् पुर्नलाभ संरचनाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशिता सम्बन्धी बलियो अध्याय पनि समावेश गरेको छ । महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले नेतृत्व गरेको यसले आवश्यकताहरू मूल्यांकनबाट प्राप्त सुभावहरू, अन्तर समूह लैङ्गिक कार्य समूहको सिकाईहरू तथा सरकारी र सम्बन्धित नागरिक समाज संघसंस्थाहरूको परामर्शबाट आएका कुराहरूलाई समावेश गरेको छ ।

यो प्रतिवेदनले विपद व्यवस्थापन प्रणाली र सामान्य यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संरचना दुवैमा विपद अवस्थाको अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा प्रतिकार्यमा विशेष केन्द्रित हुनुपर्ने निष्कर्ष निकालेको छ । यसका लागि यी दुवै संरचनाहरू सम्बन्धित कानुनी तथा संरचनात्मक प्रावधानहरूलाई सुदृढ गर्न जरुरी हुन्छ जसका लागि महिलाहरूको विपद व्यवस्थापन संस्थानहरूमा व्यवस्थित प्रतिनिधित्व साथसाथै नीति निर्माणकर्ताहरू र कार्यसंचालन गर्ने अधिकारीहरूलाई लैङ्गिकता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा चेतना सम्बन्धित विषयमा तालिमको आवश्यकता रहेको छ । अर्को महत्वपूर्ण कुरा भनेकै भविष्यको विपदहरूमा लैङ्गिक भिन्नता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी विशेष तथ्यांकहरू संकलन गर्न आवश्यक छ जसले नीतिगत दृष्टिकोण सुधारका निम्ति आधार प्रदान गर्न सकोस् साथै यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संस्थाहरू र विपद व्यवस्थापन प्रणालीमा औपचारिक तथा कार्यसंचरणागत सम्बन्ध स्थापना गर्न पनि जरुरी रहेको छ । यस मुद्दामा श्रृङ्खलाबद्ध कानुनी अधिकारहरू, कार्यसंचरणागत प्रतिकार्यहरू, पैरवी तथा चेतना अभिवृद्धि लगायतका सरकारी तथा रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र अन्य नागरिक समाजहरूलाई दिइएको सुभावहरू यस प्रतिवेदनको अन्तिम अध्यायमा विस्तारपूर्वक समावेश गरिएका छन् ।

भाग १

परिचय तथा पृष्ठभूमि

१.१ परियोजना

क. विश्वव्यापी परियोजना र घटना अध्ययन

यो राष्ट्र (नेपाल) घटना अध्ययन, नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सहकार्यमा रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीको निमित्त "विपत जोखिम व्यवस्थापन र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसामा लैङ्गिक सम्बोधन गर्नका लागि प्रभावकारी कानून तथा नीति" विषयक विश्वव्यापी पहल अन्तर्गत सम्पन्न गरिएको हो । यो राष्ट्र घटना अध्ययन निम्न लिखित उद्देश्यहरूका लागि गरिएको हो:

- अ) "यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा: रोकथाम तथा प्रतिक्रियाका लागि संयुक्त कार्य" विषयक रेडक्रस तथा रेडत्रिसेन्टको अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन विशेष गरि विपद्को परिप्रेक्ष्यमा नेपालको कानुनी तथा नीतिगत संरचना भित्र कसरी यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बोधन गरिएको छ भन्ने सम्बन्धी संकल्प नं. ३ को प्रभावकारी कार्यान्वयनमा योगदान दिने,
- आ) विपत जोखिम व्यवस्थापन कानून, नीतिहरूमा लैङ्गिक समानता समावेश गर्ने र तिनीहरूको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ को विगतका कार्यलाई निरन्तरता दिने,

यो घटना अध्ययन, विपद्को अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण गर्न र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम र प्रतिकार्यमा जोड दिँदै विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानतामा सहयोग गर्नका निमित्त नेपालको विद्यमान कानून तथा नीति प्रणालीको पूर्णता र प्रभावकारिता विश्लेषण हो । पुरुष तथा केटाहरू पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा र केही प्रकारका लैङ्गिक विभेदबाट प्रभावित हुन्छ भन्ने कुराको समेत पहिचान गर्दै अधिकतर महिला तथा केटीहरू नै यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा र लैङ्गिक विभेदबाट प्रभावित हुने भएकोले यो घटना अध्ययन महिला तथा केटीहरूमा केन्द्रित रहेको छ । यस सन्दर्भमा, यो अध्ययनले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरू जस्तो कि घरेलु हिंसा, मानव बेचबिखन, बलात्कार, वैवाहिक बलात्कार, यौन दुर्व्यवहार, बोकसीको आरोप, दाइजो, बालविवाह र बहुविवाह विरुद्धका कानूनहरूको अध्ययन गर्दछ । त्यसपछि यो प्रतिवेदनले विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली संचालन गर्ने कानून तथा नीतिहरूमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण गर्नका लागि लैङ्गिक समानता, महिलाहरूको समावेशिता र संयन्त्रहरू भए नभएको विश्लेषण गर्दछ । यस संक्षिप्त अध्ययनले विपद् जोखिम व्यवस्थापन विशेषगरि नेपालमा जटिल मुद्दाका रूपमा रहेका प्रणालीका सबै प्रकारका सामाजिक समावेशिताका सम्बोधन गर्न खोजेको छैन, यो प्रतिवेदन केवल लैङ्गिक आयामहरूमा केन्द्रित रहेको छ ।

लैङ्गिक अवधारणाले सामाजिक रूपमा निर्मित भूमिकाहरूलाई बुझाउँछ र यसले प्रत्यक्ष रूपमा जैविक लिङ्गसँग समतुल्य गर्दैन । यो प्रतिवेदन यस हिसाबमा समावेशी मान्न सकिन्छ कि यसले LGBTI को पहिचान गरेको छ । यद्यपि नेपालको परिप्रेक्ष्यमा 'लैङ्गिक' शब्दलाई जैविक लिङ्गसँग जोडेर हेर्ने भएकोले प्राय सबै जसो कानुनी संरचनाहरूमा लैङ्गिक

शब्दलाई लैङ्गिकताको अवधारणा भन्दा पुरुष वा महिला, केटा वा केटी भन्ने परिभाषाहरूको रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

यो घटना अध्ययन चैत २०७३ मा शुरूआत गरिएको हो, यसमा कार्यान्वयन र प्रभावकारिता सवालहरूका लागि व्यवहारिक अनुभव स्रोतको रूपमा बैशाख २०७२ मा नेपालमा आएको भूकम्पको प्रतिक्रिया र पुर्नप्राप्तिमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनले सरकार र नेपालको व्यवस्थापिका, अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस तथा रेडक्रिसेन्ट र नेपाल रेडक्रस सोसाइटी साथै अन्य मानवीय कर्ताहरूलाई व्यवहारिक सुभावहरू प्रदान गर्दछ ।

यो घटना अध्ययन नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सहकार्यमा सम्पन्न गरिएको हो । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले अध्ययनका लागि कर्मचारी, चाहिने सामग्री तथा समुदायको भ्रमणमा सहयोग गरेको थियो । सामान्य अवस्था तथा विपद्को प्रतिकार्य दुवै अवधिमा सरकारको सहयोगीको रूपमा साथै लैङ्गिक तथा विविधताको क्षेत्रमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटी एक प्रमुख कर्ता हो । भूकम्पको तुरुन्त पश्चात् आकस्मिक सहयोग का लागि नेपाल रेडक्रस सोसाइटी ३५ हजारभन्दा बढी व्यक्तिहरूसम्म पुगेको थियो,^१ र हजारौंलाई पूर्ण रूपमा सहयोग गर्न सफल पनि भएको थियो । जस्तो की यसले ललितपुर जिल्लामा ३ महिनासम्म पानी तथा स्वच्छता सेवा समेत रहेको आकस्मिक आवासगृह सेवा प्रदान गरेको थियो, जाडोमा ३१६० शिशुहरू तथा आमाहरूको लागि न्यानो कपडा बाढेको थियो, ६ वटा स्थलगत अस्पताल (अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस महासंघ तथा अन्य राष्ट्रिय रेडक्रस र रेड क्रसेन्ट सोसाइटी का सहयोगमा) बाहेक बच्चा जन्माउनका लागि आवश्यक पर्ने सम्पुर्ण उपकरणसहितको ७ वटा शिशु जन्म केन्द्रहरू संचालन सहयोग गरेको थियो, २९६९ गर्भवती महिलाहरूलाई भुल वितरण गरेको थियो र ३ वटा भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरूमा ६००० महिनावारी सामग्री वितरण गरेको थियो साथै १२ वटा बालबालिका मैत्री स्थलहरू संचालन गरेको थियो ।^२ नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले आफैँ नै संरचित लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरेको छ र नेपाल रेडक्रस सोसाइटी आफ्नो योजना तथा कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीता लाई एक अत्यन्तै महत्वपूर्ण विषयको रूपमा समावेश गर्न मा प्रतिबद्ध पनि रहेको छ । भूकम्प प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभको अवधिमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले भूकम्प पश्चात् महिला तथा बालिकाहरूमाथि हुने यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट उनीहरूको सुरक्षाका निमित्त अस्थायी आश्रयस्थलहरूमा जानकारीहरू समेत वितरण गरेको थियो ।

ख) अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा अनुसन्धान तथा निष्कर्षका लागि मुख्य रूपमा चारवटा अन्तरसम्बन्धित विधिहरूको प्रयोग गरिएको थियो :

तथ्यांक संकलन: यस अध्ययनका लागि विपद् व्यवस्थापन विभाग, गृह मन्त्रालय र महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय र नेपाल प्रहरी लगायतका सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । त्यस्तै प्रतिवेदनहरू, प्रकाशनहरू र विभिन्न संस्थाहरूले गरेको अध्ययनहरूलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा अध्ययन गरिएको थियो । यो संक्षिप्त अध्ययनमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित लक्षित समूह छलफल बाहेकको प्राथमिक तथ्यांक समावेश गरिएको छैन किनकी यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरू तथा समुदायहरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा अध्ययन गर्ने विषय जटिल तथा लामो समय लाग्ने हुन्छ । किनभने यस्तो खालको अध्ययनमा संख्यात्मक वा गुणात्मक कुनै प्रकारको अध्ययनको लागि उनीहरूलाई मनोसामाजिक सहयोग र गोपनियताको आवश्यकता रहेको हुन्छ ।

१. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी भूकम्प पुर्नलाभ अद्यावधिक, उपलब्ध: <http://www.nrcs.org/sites/default/files/resources/NRCS%204x25.pdf> (चैत्र १८, २०७३ मा हेरिएको)

२. ऐ.

साहित्य समीक्षा: यस अध्ययनका लागि व्यापक साहित्य समीक्षा गरिएको थियो जसमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी कानूनहरू, विपद् सम्बन्धी कानूनहरू तथा अन्य सम्बन्धित सरकारी निकायहरूको, रेडक्रस तथा रेडक्रिसेन्ट अभियान, र नागरिक समाज संस्थाहरूको प्रतिवेदन/प्रकाशनहरू समावेश गरिएको थियो ।

मुख्य सूचनादाताहरूसँगको अन्तर्वार्ता: यस अध्ययनका लागि विभिन्न सरोकारवालाहरूको उनीहरूको फरक फरक दृष्टिकोणहरू प्राप्त गर्नका लागि काठमाडौं र सिन्धुपाल्चोक जिल्लाहरूका १३ जना मुख्य सूचनादाताहरूसँग अन्तर्वार्ता पनि सम्पन्न गरिएको थियो । (मुख्य सूचनादाताहरूको सूचीको लागि अनुसूची १ हेर्नुहोस्) । अन्तर्वार्ता सरकारी कर्मचारीहरू, नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका प्रतिनिधिहरू, संयुक्त राष्ट्र संघीय निकायहरू, तथा नागरिक समाज संघसंस्थाहरूबाट संकलन गरिएको थियो । मुख्य सूचनादाताहरूबाट प्राप्त भएका सुभावहरूबाट पनि निष्कर्षहरू निकालिएको थियो ।

लक्षित समूह छलफल: सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा दुईवटा लक्षित समूह छलफल (महिलाहरू मात्र र महिला पुरुष मिश्रित समूहहरूमा) गरिएको थियो । लक्षित समूह छलफलहरूमा स्थानीय तथा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका ३ जना कर्मचारीहरू, र विज्ञहरू गरेर जम्मा ३९ सहभागीहरू उपस्थित भएका थिए ।

१.२ राष्ट्रको पृष्ठभूमि

क. नेपालमा हुने विपद् जोखिमहरूको मुख्य प्रकारहरू

नेपालको हरेक भौगोलिक क्षेत्रहरूमा प्राकृतिक प्रकोपको खतरा यति धेरै सामान्य छन् कि विपद्को जोखिम निरन्तर रूपमा रही नै रहेको हुन्छ । यसकारण भूकम्प, पहिरो, हिमपहिरो, बाढी, आगलागी र महामारी जस्ता विपद्हरूबाट उत्पन्न हुने व्यक्तिको जीवन, स्वास्थ्य, जिविका चलाउने स्रोत, भौतिक पुर्वाधारहरू र सम्पत्तिको क्षतिको जोखिमबाट सुरक्षित गर्न ठूलो चुनौती रहेको छ । प्राकृतिक र मानव निर्मित विपद्हरूले निरन्तररूपमा हजारौं संख्यामा मानव जीवन र करोडौंको भौतिक सम्पत्तिको क्षति पुऱ्याइरहेको छ ।^३ मुख्य चार प्रकारका खतराहरू यस प्रकार छन् :

- बाढी, पहिरो र मलवे आँधी (Debris Flood)
- हावाहुरी, चट्याङ, असिना पानी
- हिमपात र हिमपहिरो
- भूकम्प

हालसालै बैशाख १२ गते २०७२ मा काठमाण्डौबाट ८१ कि.मि. उत्तरपश्चिम गोरखा जिल्लाको बारपाक गाउँलाई केन्द्रविन्दु बनाएर आएका ७.६ म्याग्नेच्युडको विनाशकारी भूकम्प लगायतका अन्य समय समयमा आउने भूकम्पहरूले देशभरी नै एक किसिमको खतरा उब्जाइरहेको छ । बैशाख १२ को विनाशकारी भूकम्पले ८९७० व्यक्तिको ज्यान लिएको थियो भने २२,३०३ जनालाई गम्भीर रूपमा घाइते बनाएको र हजारौंलाई घरबारविहिन बनाएको थियो । त्यसैगरी १९५ व्यक्ति बेपत्ता भएको थियो । ६ लाख भन्दा बढी घरहरू भत्केको र करिब ३ लाख घरहरू क्षति भएको थियो । यस भूकम्पबाट गोर्खा, धादिङ, रसुवा, नुवाकोट, काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, काभ्रेपलाञ्चोक सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, सिन्धुली, मकवानपुर, रामेछाप र ओखलढुङ्गा लगायतका १४ वटा जिल्लाहरू अत्यन्तै प्रभावित भएका थिए भने अन्य ३१ जिल्लाहरू फरक फरक मात्रामा प्रभावित भएको थियो।^४

३. गृह मन्त्रालय, नेपाल, विपद् प्रतिवेद (काठमाण्डौ: २०७२), पृ. ५

४. ऐ. पृ. १५

सरकारी तथ्यांकले ८९७० व्यक्ति मारिएको मा ४०२४ महिला रहेको देखाउँछ जसको अर्थ ५६% महिलाहरूले उक्त भूकम्पमा ज्यान गुमाएका थिए।^५ यद्यपि यो मृत्यु तथ्यांक बाहेक विपद्का विभिन्न प्रकारका प्रभावहरू वा सरकारद्वारा विपद्मा प्रदान गरिएको सेवा सुविधाहरूमा पहुँचता सम्बन्धी लैङ्गिक रूपमा खण्डित तथ्यांकहरू भने उपलब्ध छैन।

ख) नेपालमा हुने यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको घटना र प्रकार

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा एक वृहद अवधारणा हो जुन सिधा रूपमा धेरैजसो तथ्यांकीय संकलनसँग सम्बद्ध छैन, जुन प्रायः अपराधिक हिंसाको प्रकार, कसुरदार तथा प्रभावितको जैविक लिङ्गको आधारमा गणना गर्ने गरिन्छ। उदाहरणको लागि प्रायः संयुक्त राष्ट्र संघले गर्ने अध्ययनको विषय महिला तथा बालिका विरुद्ध हुने हिंसामा आधारित हुन्छ। संयुक्त राष्ट्र संघको नेपाल राष्ट्रको लैङ्गिक विषय समूहको २०७३ को प्रतिवेदनले महिला तथा बालिका विरुद्ध हुने हिंसालाई "विश्वको सबैभन्दा व्यवस्थित तथा विस्तृत रूपमा फैलिएको मानव अधिकार उल्लंघनको रूपमा परिभाषित गरेको छ जसले महिला तथा बालिकाको उमेर, जाति, सामाजिक, आर्थिक अवस्था, शारीरिक क्षमता, यौनिक अभिमुखीकरण र लैङ्गिक पहिचान जेसुकै भएता पनि विश्वको प्रत्येक देशका महिला तथा बालिकाहरूलाई प्रभावित पारेको हुन्छ।"^६

नेपालको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले सन् २०६८ मा छानिएका ६ वटा दुर्गम जिल्लाहरूका ९०० जना महिलाहरूमा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसासम्बन्धी गरेको अध्ययन अनुसार करिब आधा (४८%) ले जीवनमा कहिलेकाहिँ हिंसा सहनु परेको बताएका थिए, भने २८% ले विगत १२ महिनामा हिंसा भोग्नु परेको बताएका थिए। हिंसा भोगको भनि बताएका महिलाहरू मध्ये तीन चौथाई महिलाहरूले आफ्नै निकटस्थ साथीहरू (श्रीमानहरू लगायत) बाट नै हिंसा सहनु गर्नु परेको बताएका थिए। जसमा पारिवारिक सदस्यहरू ३५.२% र छिमेकीहरू २२% धेरैपटक उल्लेख भएका कसुरदारहरू रहेको थियो।^७

संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोषको २०७० को प्रतिवेदन ले नेपालका अत्यधिक प्रतिशत युवा महिलाहरू (७४%) ले यौनिक हिंसा सहनु परेको देखाएको छ। यसले नेपालमा विशेष गरि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मा घरेलु हिंसा, वैवाहिक बलात्कार, दाइजो सम्बन्धी हिंसा, बालविवाह, बहुविवाह, महिला शिशुको हत्या, यौनिक हिंसाका लागि महिला तथा बालिकाहरूको बेचबिखन हिंसाहरू हुने देखाएको छ।^८

नेपाल प्रहरी तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालयमा उजुरी दर्ता भएका केही छानिएका सम्बन्धित घटनाहरूको तथ्यांक तल तालिकामा देखाइएको छ।

५. नेपाल प्रहरी, विपद् व्यवस्थापन विभाग, २०७३
६. यूएनसीटी लैङ्गिक विषयक समूह, नेपालमा महिला तथा बालिका विरुद्ध हुने हिंसा अन्त्य सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र (२०७३), उपलब्ध : http://www.un.org.np/sites/default/files/20160907_position_paper.pdf (चैत्र २६, २०७२ मा हेरिएको), पृ. २
७. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, नेपालका केही छानिएका दुर्गम जिल्लाहरूमा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसासम्बन्धी गरिएको अध्ययन (काठमाडौं, २०६८) पृ. ८। (यस अध्ययनका लागि डडेलधुरा, नवलपरासी, मकवानपुर, सिराहा, सिन्धुपाल्चोक र संखुवासभा जिल्लाहरूका १५ देखि ५९ वर्षसम्मका ९०० जना महिलाहरूमा घरघुरी स्तरमा गुणात्मक सर्वेक्षण गरिएको थियो। यसका लागि बहुचरणमा मिलाइएको क्लष्टर नमूना अवधारणा प्रयोग गरिएको थियो।)
८. ऐ. पृ. ३, संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोषको २०७० को "नेपालमा महिला विरुद्ध हिंसा, बालविवाह र अन्य क्षतिपूर्ण अभ्यासहरूको अन्त्य गर्नका लागि पुरुषहरू र केटाहरू, समुदाय तथा अभिभावकहरूको संलग्नता" सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा पनि उल्लेख भएको।

आ.व.	बलात्कार	बलात्कारको उद्योग	मानव बेचबिखन	बालविवाह	घरेलु हिंसा
२०५२/५३	११२	३४	११७	५	३३७
२०५३/५४	१८१	३४	१३०	३	२२८
२०५४/५५	१४१	१८	११०	१	४३२
२०५५/५६	१८६	३३	१२०	५	७११
२०५६/५७	१२२	३५	९२	१	४४९
२०५७/५८	१२९	२१	४०	-	४१०
२०५८/५९	१५७	१८	५५	२	५६९
२०५९/६०	१५४	१९	५६	३	९२२
२०६०/६१	१८८	२५	७२	१	७३०
२०६१/६२	१९५	३८	९७	१	९३९
२०६२/६३	३१७	७०	११२	७	११००
२०६३/६४	३०९	७३	१२३	४	८८१
२०६४/६५	३९१	७५	१३९	२	९६८
२०६५/६६	३७६	१०१	१६१	७	९८३
२०६६/६७	४८१	१५१	१८३	३	१३५५
२०६७/६८	५५५	१५६	११८	१२	२२५०
२०६८/६९	६७७	२४५	१४४	१९	१८००
२०६९/७०	९१२	४१४	१८५	१७	६८३५
२०७०/७१	९८१	५६२	१८१	२३	८२६८
२०७१/७२	१०८९	४५२	२१२	२०	९३९८

स्रोत : <https://cid.nepalpolice.gov.np/index.php/cid.wings/women-children-service-directorate>

यी तथ्यांकहरू नेपालमा विपद् तयारी र प्रतिकार्य मा यी मुद्दालाई सम्बद्ध गरेर हेर्नका लागि अमूल्य आधार हो । हालको वर्षहरूमा बलात्कार, बलात्कारको उद्योग र घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दाहरू उल्लेखनीय रूपमा बढेको विशेष गरि २०६९ साल देखि माथि उजुरी परेको मुद्दाको संख्याले पनि देखाउँछ । यद्यपि यो राष्ट्रिय तथ्यांकहरू खण्डीकृत रूपमा राखेको पाइन्न जसले बढेको संख्यामा कति जनसंख्या वृद्धिसँग सम्बन्धित छ भनेर पत्ता लगाउन सकियोस् (जबकी प्रति एक लाख जनसंख्यामा उजुरी गरेको मुद्दाको संख्या कति हो भन्ने कुरा जानकारीमूलक हुन सक्छ) अथवा उजुरी गर्न आत्मविश्वास बढेको हो, अथवा यस क्षेत्रमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा बढ्नुमा २०७१ को भूकम्प वा अन्य विपद्हरूको प्रभाव हो कि भनेर जान्न सकियोस् । विपद्को बेलामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण गर्ने विषयमा भविष्यमा नीति बनाउनका लागि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको जाहेरी मुद्दासम्बन्धी अभि स्थानीयकरण भएको तथा निश्चित समयवधीको तथ्यांकमा पहुँच हुनु महत्वपूर्ण हुन्छ, साथै प्रभावित जो प्रहरीमा उजुरी गर्न र मुद्दा गर्ने चाहँदैन त्यस्ता प्रभावितहरूलाई स्वास्थ्य, कल्याणकारी, तथा कानुनी सहयोग प्रदान गर्ने संघसंस्थाहरूमा राखिने मुद्दाहरू अभिलेखबद्ध राख्न सामाजिक अध्ययनको तरिका प्रयोग गर्नु पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । ध्यानमा राख्नुपर्ने कुरा के हो भने मुद्दा जाहेरी संख्यामा वृद्धि हुनु भनेको समुदायमा यस्ता घटनाको वृद्धि हुनु नै हो भन्ने कुरा मात्र नभई क्रियात्मक र विश्वासिलो जाहेरी प्रणाली भएको सकारात्मक संकेत पनि हो ।

भाग २

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाहरू संरक्षण सम्बन्धी कानून, नीति र संरचनाहरू

२.१ यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धका कानूनहरू

नेपालको संविधान ले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा बाट सुरक्षित हुने पाउने अधिकारलाई महिलाको मौलिक अधिकार हो भनेर स्वीकार गरेको छ ।^९ नेपालको मुलुकी ऐनले "लैङ्गिक हिंसा" भन्नाले सार्वजनिक वा निजी जीवनमा लिङ्गको आधारमा कसै प्रति शारीरिक, यौनजन्य वा मानसिक क्षति वा पीडा पुऱ्याउने कार्य सम्भन्नु पर्छ भनेर परिभाषित गरेको पाईन्छ ।^{१०} नेपालले बलात्कार, मानव बेचबिखन तथा विवाह सम्बन्धी कानूनहरूको निर्धारण गर्ने घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६; मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४; कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१; बोक्सीको आरोप (कसूर र आरोप) ऐन, २०७२ ; सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३; लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७, र मुलुकी ऐन २०२० को विभिन्न महल (अध्याय) हरू ल्याएर यौनिकतथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाको प्रतिरोध गर्नका लागि दृढ प्रयास गरेको देखिन्छ । यि कानूनहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धी मुद्दाहरूमा चर्चा गर्नु अघि सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी कस्तो खाले कानूनी व्यवस्थाहरू रहेको छ भनेर बुझ्नका लागि तल यस सम्बन्धी व्यवस्था भएका मुख्य मुख्य कानूनहरूका बारेमा संक्षिप्त वर्णन गरेको छ । त्यसपछि अध्यायहरूले सन् २०१५ को भुक्तम्प पश्चात् ति कानूनहरू कतिको विपद् लचकता भएको देखियो भन्ने बारेमाहेरेको छ ।

क. घरेलु हिंसाविरुद्धका कानून

"घरेलु हिंसा" भन्नाले कुनै व्यक्तिले घरेलु सम्बन्ध भएको अर्को कुनै व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक यातना सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले गाली गर्नेतथा भावनात्मक चोट पुऱ्याउने अन्य कुनै कार्यलाई समेत जनाउँछ भनेर परिभाषित गरेको छ ।^{११}

घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६ ले यदि कसैलाई घरेलु हिंसा भएको, भैरहेको वा हुन लागेको भन्ने कुरा विश्वास गर्ने कारण छ भने प्रहरी कार्यालय वा राष्ट्रिय महिला आयोग वा स्थानीय निकाय (नगरपालिका तथा गाउँ कार्यसमिती) समक्ष उजुरी दिन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।^{१२} यदि कसैले घरेलु हिंसा गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई तीन हजार रुपैयाँदेखि पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा छ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुन्छ ।^{१३} ऐनले घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दाको कारबाही र सुनुवाइ अदालतले बन्द इजलासमा गर्नु पर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।^{१४} यस ऐनले पीडित व्यक्तिलाई घरेलु हिंसाको प्रकृति, मात्रा, पीडितलाई पुगेको पीडा र पीडक तथा पीडितको आर्थिक तथा सामाजिक हैसियत समेतलाई विचार गरी अदालतले पीडकबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराउन पाउने

९. नेपालको संविधान, २०७२, धारा ३८ (३) "महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन । त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।"

१०. मुलुकी ऐन, २०२०, अदालती बन्दोबस्त, ११ नम्बर

११. घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६, दफा २(क)

१२. ऐ दफा ४(१)

१३. ऐ दफा १३

१४. ऐ दफा ७

व्यवस्था पनि गरेको छ ।^{१५} घरैलु हिंसाको कसुरमा भए गरेको मितिले नब्बे दिनभित्र उजुरी दिनु पर्छ भन्ने प्रावधान छ ।^{१६}

ख. मानव बेचबिखनविरुद्धका कानून

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ले कस्तो कार्य गरेमा त्यसलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार गरेको मानिनेछ भनेर परिभाषित गरेको छ ।^{१७} ऐनले मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार कसुर उजुरी नजिकको प्रहरी कार्यालयमा गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।^{१८} ऐन ले मानिस किन्ने वा बेच्नेलाई बीस वर्ष कैद र दुई लाख रूपैयाँ जरिवाना हुने प्रावधान गरेको छ ।^{१९} यस ऐनले प्रयोग हुने भाषा पीडितले नबुझ्ने भएमा सम्बन्धित अड्डा अदालतको अनुमति लिई निजले दोभाषे वा अनुवादक राख्न सक्ने भन्ने पनि व्यवस्था गरेको छ ।^{२०} ऐन अनुसार पीडितलाई दिने क्षतिपुर्ति कसुरदारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकम भन्दा घटी हुन नहुने भनेको छ ।^{२१} ऐनले सूचना दिने सुराकीको नाम, ठेगाना र निजबाट प्राप्त सूचनाको विवरण गोप्य राख्नु पर्ने भन्ने कुराको पनि निर्धारण गरेको छ ।^{२२} यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा सरकारवादी हुने^{२३} र मुद्दाको कारबाही तथा सुनुवाइ बन्द इजलासमा गर्नुपर्ने^{२४} भन्ने पनि यस ऐनले व्यवस्था गरेको छ ।

ग. बलात्कार विरुद्धका कानून

मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको महल दफा १ ले उमेर पुगेका महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई कुनै पनि प्रकारले करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको हो भनेर परिभाषित गरेको छ (यसकारण यो ब्याख्याले बलात्कार भनेको पुरुष मात्र ले महिला र बालिकालाई गरिने बलात्कार हो भनेर परिभाषा गरेको छ)^{२५} यस महलको दफा ३ (क) ले कसुरदारलाई ५ वर्ष देखि १५ वर्षको कैद सजायको निर्धारण गर्दछ ।^{२६} दफा ३(ख) ले आफुलाई मानवरोग प्रतिरोधक क्षमता नष्ट गर्ने जिवाणु (एच.आई.भी. पोजिटिभ) को रोग भएको थाहा पाउँदापाउँदै जबरजस्ती करणी गरेको रहेछ भने त्यस्तो कसुरदारलाई थप एक वर्ष कैद सजाय हुने भनेर थप सजायको व्यवस्था गरेको छ । यस ऐन ले "प्रतिकारको अधिकार" पनि समावेश गरेको छ । प्रतिकारको अधिकार भन्नाले एक अद्वितीय अधिकार हो जसले लक्षित गरिएको पीडितलाई सक्दो प्रयाश गरि आफुलाई बचाउन प्रतिरोध गर्ने वा कारवाही गर्नेअधिकार प्रदान गर्दछ । यदि आफुलाई बलात्कृत हुनबाट जोगाउने प्रयास गर्ने क्रममा आक्रमणकारी व्यक्तिको ज्यान गएमा त्यसतो अवस्थामा उक्त महिलालाई हत्याको अपराधिका दायित्वबाट छुट हुन्छ । मुलुकी ऐनकोज्यान सम्बन्धीको महल को दफा २८ (ख) ले पनि जबरजस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको अठार हप्तासम्मको गर्भ गर्भवती महिलाको मञ्जुरीमा गर्भपतन गराउन मिल्ने गरेकोछ । त्यसैगरि मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको दफा १० (ख) यस प्रकारको मुद्दा

१५. ऐ दफा १०

१६. ऐ दफा १४

१७. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४, दफा ४ (१) र (२)

१८. ऐ दफा ५

१९. ऐ दफा १५

२०. ऐ दफा ११

२१. ऐ दफा १७(१)

२२. ऐ दफा २०

२३. ऐ दफा २८

२४. ऐ दफा २७

२५. मुलुकी ऐनको २०२०, जबरजस्ती करणीको महल, दफा १; कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ ।

२६. दश वर्षभन्दा मुनिकी बालिका भए दशदेखि पन्ध्र वर्षसम्म, दश वर्ष वा सोभन्दा बढी चौध वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए आठदेखि बाह्र वर्षसम्म, चौध वर्ष वा सोभन्दा बढी सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए छ वर्षदेखि दश वर्षसम्म, सोह्र वर्ष वा सोभन्दा बढी बीस वर्षभन्दा कम उमेरकी महिला भए पाँच वर्षदेखि आठ वर्षसम्म, बीस वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरकी महिला भए पाँचदेखि सात वर्षसम्म कैद सजाय हुने ।

कारवाही र सुनुवाई गर्दा बन्द ईजलास मा गर्नुपर्ने निर्देशित गरेको छ । साथै दफा ११ ले बलात्कारको उजुरी गर्दा घटना भएको ६ महिनाभित्र उजुरी गर्नुपर्ने हदम्यादको व्यवस्था गरेको छ ।

घ. वैवाहिक बलात्कार विरुद्धका कानून

मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको दफा ३ ले श्रीमानले श्रीमतिको मञ्जुरी विना यौन सम्पर्क राख्दछ भने त्यो वैवाहिक बलात्कार हो भनेर परिभाषित गरेको छ । यस दफा अनुसार यदि कुनै श्रीमानले श्रीमति लाई वैवाहिक बलात्कार गरेमा तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म को कैद सजाय हुन्छ । त्यस्तै मुलुकी ऐनको लोकनेस्वास्नीको महलको दफा १ ले वैवाहिक बलात्कारलाई सम्बन्ध विच्छेदको आधार प्रदान गरेको छ ।

मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको महलमा भएको संशोधनले यदि श्रीमतिले वैवाहिक बलात्कार को उजुरी दिएको छ भने अदालतबाट अन्तिम फैसला नभएसम्म त्यस्तो महिलालाई विशेष सुरक्षाको व्यवस्था प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसका लागि अदालतले तल उल्लेख आदेशहरू दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ :

१. श्रीमतिलाई खान लाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्न लगाउन ।
२. आवश्यक उपचार गराउन वा उपचारका लागि उपयुक्त रकम दिन लगाउन ।
३. दुवैलाई एकै ठाउँमा बसोबास गर्न उपयुक्त हुने नदेखिएमा श्रीमानलाई अलग बस्ने व्यवस्था गर्न तथा त्यसरी अलग बस्दा श्रीमानलाई नै श्रीमतिको भरणपोषणको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्न लगाउन ।
४. श्रीमतिको हित र सुरक्षाको निमित्त अन्य आवश्यक र उपयुक्त कुरा गर्न गराउन ।

ङ. यौनजन्य दुर्व्यवहार विरुद्धका कानून

कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ ले कार्यस्थलमा यौनिक आशयले शरीरको कुनै अङ्गमा छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा, अशिलल तथा यौनिक क्रियाकलापसँग सम्बन्धित श्रव्य, दृश्य वा अन्य वा सामग्री प्रयोग वा प्रदर्शन गरेमा त्यसलाई कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार भनेर परिभाषित गरेको छ ।^{२७} मुलुकी ऐनको आसय करणीको दफा १ ले पनि यौनिक दुर्व्यवहारको को तत्त्व लाई प्रस्तुत गरेको छ ।^{२८} केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ ले पनि सार्वजनिक स्थलमा महिलाको गोप्य अंगमा छुने कार्यलाई गैरकानुनी मानेको छ ।^{२९}

च. बोक्सीको नाममा हुने आरोप र यातनाविरुद्धको कानून

बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ ले बोक्सीको आरोपमा कुनै व्यक्तिलाई बोक्सा, बोक्सी वा यस्तै अन्य नामबाट लाञ्छना लगाउने कार्य का साथै बोक्सीको आरोपमा सजाय गर्ने जुनसुकै कार्यलाई बोक्सीको आरोप सम्बन्धी कसुर गरेको मानिने भनेर परिभाषा गरेको छ ।^{३०} ऐनले पीडितका लागि संरक्षण तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ ।^{३१}

२७. कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१, दफा ४। कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेमा भए गरेको मितिले नब्बे दिन उजुरी गर्ने हदम्याद हुन्छ, दफा ७ (१)। कसैले कुनै कर्मचारी वा सेवाग्राहीलाई यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको ठहरेमा निजलाई कसुरको प्रकृति हेरी छ महिनासम्म कैद वा पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ, दफा १२

२८. मुलुकी ऐन, २०२०, आसय करणीको महल, दफा १. "कसैले कुनै महिलाको मञ्जुरी बिना निजको सम्बन्धनशील अङ्ग छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा, निजको भित्री पोशाक खोलेमा वा खोल्ने प्रयास गरेमा, निजलाई अस्वभाविक रूपमा कुनै एकान्त ठाउँमा लगेमा, आफ्नो यौन सम्बन्धी अङ्ग निजलाई छुन, समाउन लगाएमा वा निजलाई अशिलल वा अन्य त्यस्तै प्रकारको शब्द, संकेत प्रयोग गरेमा वा चित्र, तस्वीर देखाएमा, यौनका आशयले जिस्काएमा वा हैरानी दिएमा वा निजसँग यस्तै अन्य कुनै किसिमले अस्वभाविक, अवाञ्छित वा अमर्यादित व्यवहार गरेमा वा निजलाई करणीका आशयले समातेमा यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिनेछ"

२९. केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७, दफा २(छ) र दफा २(ग)

३०. बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२, दफा २(ग)

३१. बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२, दफा ६, दफा ७, दफा १२ तथा दफा १७

छ. दाइजो विरुद्धको कानून

दुलही को परिवारलाई दुलहीलाई क्षति पुऱ्याउने डर धम्की दिई दाइजो सँग सम्बन्धित घरेलु हिंसा वा बलजफ्ती गर्ने कार्यलाई सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ ले नियन्त्रित गरेको छ । यस ऐनले 'दाइजो' र 'तिलक' जस्ता अभ्यासहरूलाई बृहतरूपमा प्रतिबन्धित गरेको भएतापनि देशको ठुलो जनसंख्याभित्र अभै पनि यस प्रकारको अभ्यासहरू भईरहेको छ । यसप्रकारको अभ्यासमा, दुलहा तथा दुलहाका परिवारलाई दुलहीको परिवारबाट महंगो उपहार र सम्पत्ति दिईन्छ । सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ३ ले विवाहमा तिलक लिन दिन हुँदैन भनेर प्रष्टरूपमा भनेको छ ।^{३२}

ऐनले विवाह हुँदा वा विवाह पछि दुलही पक्षबाट दुलही वा दुलहालाई यति नगद जिन्सी दाइजो, दान, बकस, भेटी, विदाई उपहार समेत जुनसुकै रूपमादिनुपर्छ भनी दुलहा पक्षले कर लगाउन वा यति लिने दिने भनी दुवै पक्षले अगावै तयगर्न हुँदैन र दाइजो दिएन भनी दुलहा पक्षले टण्टा गर्न वा विवाह गर्न इन्कार गर्न वाविवाह भइसकेको भए दुलही विदाई गराई साथ नलग्न वा दुलही पछि मात्र विदाई गराईलग्ने प्रथा भएकाहरूले पछि विदाई गराई लग्न इन्कार गर्न समेत निषेध गरेको छ ।^{३३}

ज. बालविवाह विरुद्धको कानून

मुलुकी ऐन २०२० को विहावरीको महलले विहावरी गर्दा गराउँदा महिला र पुरुष दुबै जनाको उमेर २० बर्ष हुनैपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस दफाले दुबै जनाको उमेर २० बर्ष नपुगी विवाह गरेमा त्यसलाई बालविवाहको कसुर भएको मानिने र कसुरदारलाईसजाय हुने प्रावधान रहेको छ । यस अन्तर्गतको कसुर हेर्ने अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई प्राप्त छ ।^{३४} बालविवाह गरे गराएमा त्यस्ता व्यक्तिलाई बालबालिकाको उमेरको आधारमा, बालबालिकाको उमेर जति कम हुन्छ सजाय र जरिवाना उतिनै बढि हुन्छ (उदाहरणका लागि दश वर्ष नपुगेकी बालबालिकाको विवाह गरे गराएको रहेछ भने छ महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद र एक हजार रुपैयाँदेखि दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने)^{३५} बालविवाहको उजुरीको हदम्याद बालविवाह भए गरेको मितिबाट केवल ३ महिनासम्म हुन्छ^{३६}, जुन एकदमै छोटो समयको हो, विशेषत यदि बालबालिका एकदमै कम उमेरको, अशिक्षित वा दुर्गम क्षेत्रका रहेको अवस्थामा । उनीलाई विवाह भएको समयमा बालविवाह गैरकानुनी रहेको थाहा नहुन सक्दछ, र कानूनी सहायतमा पहुँच नहुन सक्दछ ।

२.२ सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको संरचनाहरू

क. कार्यान्वयनका केही चुनौतीहरू

कानूनी ढाँचागत हिसावमा माथीको यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा कानूनहरूको विश्लेषणले,अपराधिक विषयको रूपमा र पीडितको दृष्टिकोणबाट सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दालाई सम्बोधन गर्नका लागि हालको कानूनी व्यवस्थाहरू तुलनात्मक

३२. सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३, दफा ३(१)

३३. ऐ, दफा ५(१) र (२),सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३, अन्तर्गतको कसुर गरेमा कसुरदारलाई १ बर्षसम्मको कैद सजाय र पच्चीस हजार सम्मको जरिवाना हुन्छ ।

३४. मुलुकी ऐन, २०२०, विहावरीको महल

३५. ऐ, दश वर्षदेखि माथि चौध वर्ष नपुगेकी बालिकाको विवाह गरे गराएको रहेछ भने तीन महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ; चौध वर्षदेखि माथि अठार वर्ष नपुगेकी स्वार्नी मानिसको विवाह गरे गराएको रहेछ भने छ महिनासम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ; बीस वर्ष उमेर नपुगेको स्वार्नी मानिस वा लोम्ने मानिसको विवाह गरे गराएको रहेछ भने छ महिनासम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ।

३६. ऐ.

रूपमा व्यापक रहेको देखाएको छ । खासगरी, बलात्कार, बालविवाह, बहुविवाह। र मानव वेचविखन लाई अपराधिक बनाउनका साथसाथै यि कानूनहरूले बैवाहिक बलात्कार तथा सार्वजनिक स्थर र कार्यस्थलमा हुने यौनिक दुर्व्यवहारलाई समेत अपराध मानेकोछ । बलात्कार बिरुद्धको कानूनले "प्रतिकारको अधिकार" पनि समावेश गरेको छ, जसले महिलालाई बलात्कार बाट जोगिन आत्मरक्षाका लागि पुर्ण अधिकार प्रदान गर्दछ अन्यथा आफ्नो रक्षा गर्ने क्रममा आक्रमणकारी घाईते हुन गएमा वा मरेमा त्यस्ती महिलालाई अपराधको सजाय हुनेथियो । प्रकृयागत रूपमा यी कानूनहरूले क्षतिपुर्ति र विशेष बर्ग, महिला तथा बालबालिकाहरु सँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा बन्द ईजलासको व्यवस्था समावेश गरेका छन् । यद्यपी, कानूनको कार्यान्वयनमा अभैपनि केही कमीकमजोरी र चुनौति भने रहेकै छ ।

एउटा कमजोरी भनेको, बलात्कार बिरुद्धको कानूनले पुरुष, बालक वा तेस्रो लिङ्गीहरूलाई पनि बलात्कार हुन सक्छ भनेर स्वीकार गरेको अवस्था छैन । कानूनमा पहुँचतामा रहेको एउटा चुनौति भनेको घरेलु हिंसा र बालविवाह सँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा उजुरी गर्न परेमा कानूनी हदम्याद साह्रै छोटो समयको (९० दिनको) रहेको छ ।

कार्यान्वयनको अर्को चुनौति भनेको महिलाहरूको कानूनको ज्ञान सम्बन्धी रहेको छ । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालयले सन् २०१२ मा गरेको एउटा अध्ययनले अधिकतम (६१.३ प्रतिशत) महिलाहरू लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा सम्बोधन गर्नका लागि बनेको कानूनहरू मा अनभिज्ञ रहेको देखाएकोछ।^{१३} प्रतिशत महिलाहरूलाई मात्र घरेलु हिंसा बिरुद्धको विषेश कानूनको बारेमा थाहा रहेको पाईएको थियो । केवल करिव एक चौथाई (२४.८ प्रतिशत) महिलाहरू लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा का प्रभावितहरूलाई उपलब्ध हुने सेवाहरूको बारेमा जानकार थिए । अत्यन्तै कम प्रतिशत (५.६ प्रतिशत) महिलाहरूलाई जिल्ला स्तरमा रहेको आवास गृहको (Women's refuges) बारेमा थाहा थियो र त्यतिनै प्रतिशत (६.१ प्रतिशत) महिलाहरूलाई लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा मुद्दाहरू हेर्नका लागि जिल्ला विकास समितिमा डेक्स को व्यवस्था भएको बारेमा थाहा थियो । ५ प्रतिशत महिलाहरू जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा महिला तथा बालबालिका केन्द्र रहेको बारेमा जानकार पाईएको थियो । र केवल ७ प्रतिशत महिलाहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालयद्वारा संयोजित लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा लक्षित जिल्ला स्रोत समुहको बारेमा थाहा भएको पाईएको थियो ।^{३७} कानूनी संरक्षण संयन्त्र लगायतका यस विषयमा सार्वजनिक शिक्षामा निरन्तरताको महत्व लाई बढि ध्यान दिन सकिन्न ।

उच्चस्तरको शिक्षा नभएका महिलाहरूको लागि^{३८}, वा/र कानूनी सहायतामा पहुँच नभएका महिलाहरूका लागि कानूनी प्रकृयाको जटिलता एउटा अवरोध हुनसक्छ । लामो अदालती प्रकृया भन्नाले धेरै समय लाग्ने र महिलाहरूले आफ्नो मागको लागि धेरै समयको प्रतिबद्धता दिनुपर्ने हुन्छ, जसले महिलाको रोजीरोटी वा/र परिवार प्रतिको जिम्मेवारी तनाव पैदा गर्न सक्छ, जसले गर्दा प्रभावितहरूलाई अगाडि प्रकृया बढाउन कठिनाई हुनसक्छ यसमा उनको ईच्छाको कुरा निर्णायक तत्व नहुनसक्दछ ।

उजुरी प्रकृया जटिल छ, अपराधसँग सम्बन्धित तथ्यको अनुसन्धान गर्न प्रहरी संलग्न हुन्छ, कानूनी रूपमा मुद्दा अभियोजनको लागि महान्यायधिवक्ता (सरकारी वकिल), र अदालतले तदस्थ निकायको रूपमा मुद्दामा निर्णय दिने कार्य गर्दछ।सबैभन्दा पहिला प्रहरीमा प्रथम सुचना प्रतिवेदन (FIR) दर्ता गनुपर्छ; प्रहरीले अभियुक्तसँग बयान लिन्छ; प्रहरीले संकलन

३७. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय, नेपालको केही दुर्गम जिल्लाहरूमा गरिएको लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा सम्बन्धी अध्ययन (काठमाण्डौ: २०१२)
 ३८. नेपालको शैक्षिक स्तर विस्तारै बृढि भईरहेको, युवाबर्गहरूमा लैंगिक भिन्नता कम हुँदै गएको भएतापनि सन् २०१५ को तथ्याकले करिब ७५ प्रतिशत बयस्क पुरुषको तुलनामा करिव ५० प्रतिशत महिलाहरू शिक्षित रहेको देखाएकोछ । <http://bit.ly/2pYovPg>

गरेको प्रमाणहरू सरकारी वकिल (न्यायधिवक्ता) ले विश्लेषण गर्दछ, र थप प्रमाणहरू प्राप्तीका लागि सम्भावित निर्देशन दिन्छ; सहयोगी प्रमाणहरूको आधारमा सरकारी वकिलले आरोप पत्र तयार गर्दछ र अदालतमा दाखिला गर्दछ । त्यसपछि अदालतले अभियुक्तको बयान लिन्छ, अभियुक्तलाई धरौटिमा छाड्ने (bail) की थुनामा राखेर कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने भन्ने विषयमा अदालतले वकिलहरूबाट सुनुवाई गर्छ, त्यसपछि साक्षी लगायतका अन्य सुनुवाईहरू गरिन्छ । यसको उचित प्रकृया पुरा भएपछि अदालतले (उच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने प्रावधान सहित) आफ्नो निर्णय दिन्छ ।

प्राकृतिक रूपमा अभियोजन प्रणाली सँग सम्बन्धित समस्याहरू धेरै हदसम्म प्रकृयागत हुन्छन् ।^{३९} कमजोर अनुसन्धान र हतारमा गरिने अभियोजन ले गर्दा हुने प्रमाणको कमी प्रभावकारी अभियोजनमा देखिने महत्वपूर्ण समस्या हो । अदालतको नियमावली भएतापनि सुनुवाईमा हुने ढिलासुस्ती नेपालको न्यायिक अभ्यासमा सामान्य विषय भईसकेकोछ ।^{४०} यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरूका फैसला समयमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु अर्को चुनौतिको रूपमा लिन सकिन्छ । यद्यपी, जिल्ला अदालत नियमावली, २०७० को नियम २३ (ग) ले पनि बलात्कार, यौनिक हिंसा, अपमानजनक सम्बन्ध, र सम्बन्धविच्छेदका मुद्दाहरूमा निरन्तर सुनुवाई को व्यवस्था गरेको छ जुनबन्द ईजलासमा पनि गर्न सकिन्छ ।

ख. नेपालमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका पीडित सहयोग र न्यायमा पहुँचसम्बन्धी मुख्य निकायहरू

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूका लागि व्यवहारिक सहयोग तथा सेवाको सन्दर्भमा, उनीहरूले न्यायको पहुँचताका खोजी गर्नु भन्दा पनि अगावै, यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा का प्रभावित महिलाहरूको सहयोगको लागि नेपाल सरकारले सबैभन्दा नविनतम प्रविधीको रूपमा एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरू स्थापना गरेको छ ।^{४१} नेपालको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले १८ वटा अस्पतालमा आधारित एकद्वार प्रणालीहरूको व्यवस्था गरेकोछ । एकद्वार प्रणाली अन्तर्गत तालिमप्राप्त कर्मचारीहरूले चोटको उपचार, आवासगृह, मनोसामाजिक परामर्श, पुर्नस्थापना तथा परिवारसँगको कुराकानी, कानुनी सल्लाह तथा संरक्षण लगायतका प्रभावितलाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण प्रकारको सेवाहरू एकै ठाउँबाट प्रदान गर्दछ ।^{४२}

लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (संचालन) नियमावली, २०६७ नामक संयन्त्र पनि रहेको छ जुन यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई सेवा दिने विषयमा एउटा सकारात्मक प्रयासको रूपमा लिन सकिन्छ । लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयद्वारा प्रशासित र महिला तथा बालबालिका कार्यालयबाट वितरण हुन्छ । नियमावलीले कोषको रकम पीडितको पुर्नस्थापना गराउन, तत्कार औषधिउपचार गराउन र पीडितको उद्धार गर्नमा प्रयोग गर्न सकिन्छ भनेर व्यवस्था गरेको छ ।^{४३} लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (संचालन) नियमावली, २०६७ को नियम ६.१ ले कोषको रकम नियम ५ मा तोकिएको भन्दा बाहेकको अन्य काममा उपयोग गर्न नसकिने व्यवस्था गरेको छ । यो कोषको रकम दुबै, सामान्य समय वा विपदको अवस्थामा, यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई उपलब्ध भएतापनि विपदको समयको लागि भनेर विशेष वा थप सहयोगको व्यवस्था भने छैन ।

३९. मुख्य सुचनादातासँगको अन्तरवार्ता

४०. मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोबस्ती महल

४१. नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र सहयोग कार्यक्रम, स्वास्थ्य विकास, २०६८ अद्यावधिक । नं. १, एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरू: बैशाख, २०६९

४२. [http://www.nhssp.org.np/pulse/one%20Stop%20Crisis%20Management%20\(OCMC\)%20Pulse%20Update%201.pdf](http://www.nhssp.org.np/pulse/one%20Stop%20Crisis%20Management%20(OCMC)%20Pulse%20Update%201.pdf) (चैत्र २४, २०७३ मा हेरिएको)

४३. नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र सहयोग कार्यक्रम वेबसाइट http://nhssp.org.np/what_works.html(श्रावण २०७३ मा हेरिएको)

नेपाल प्रहरीले, प्रहरी मुख्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय विशेष संरचना स्थापना गरेको छ भने जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र (महिला सेल भनेर बढि चिनिन्छ) हरूको स्थापना गरेको छ । यी स्थानहरूमा महिला तथा बालबालिकाहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धि मुद्दाहरूमा प्रहरीलाई अनुसन्धानको पहल गर्नका लागि उजुरी गर्न सक्दछन् । अमेरिकन सरकारको सहयोगमा महिला पुर्नस्थापना केन्द्रनेपाल (वोरेक) ले सन् २०१५ मा मानव अधिकार सम्बन्धी गरेको एक अध्ययनमा २०१५ मा भएका घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दाहरू महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरूबाट हेरिने अभ्यास बढेको र यस्ता मुद्दाहरूमा प्रहरीहरू अझ उत्तरदायी हुने गरेको र पीडितहरूलाई राम्रो व्यवहार गर्ने गरेको बताएको थियो । २०१५ मा नेपाल प्रहरीको सबै जिल्लाहरूमा उत्तिकै र पुर्णरूपमा सक्रिय नरहेतापनि ७५ वटै जिल्लाहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरू रहेको थियो । प्रहरी निर्देशिकाले प्रहरी कर्मचारीहरूलाई घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दाहरूलाई अपराधिक कसुरको रूपमा व्यवहार गर्नुपर्ने निर्देशन दिएको भएतापनि, गैर सरकारी संस्थाहरूले परामर्शमा, केही सुधार रहेको तरपनि विभेदकारी आचरणले गर्दा महिला सेल बन्दा बाहिर यसको कार्यान्वयन अतिनै कठिन हुने उनीहरूले बताएका थिए । जिल्ला महिला तथा बालबालिका कार्यलयहरूले सार्वजनिक शिक्षा र मनोसामाजिक परामर्श सेवाहरू पनि प्रदान गर्दछ, र हटलाईन संचालन गर्ने र सबै प्रकारको लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाको सम्बोधन गर्नका लागि ३५ वटा जिल्लाहरूमा आवासगृहहरू संचालन गरेका छन् ।^{४४}

सन २०१० मा नेपाल सरकारले लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा बिरुद्धको बर्षको घोषणा गरेको थियो र लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा बिरुद्ध लड्नका लागि विभिन्न सरकारी निकायहरूले गर्ने कार्यहरूको निरीक्षणका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालयमा उच्च स्तरको लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा ईकाईको सृजना गरेको थियो ।

कानून, न्याय तथा संसदिय मामिला मन्त्रालय ले कानूनी सहायता समिति को गठन गरेकोछ जसले जिल्ला कानूनी सहायता समितिहरू मार्फत ७५ वटै जिल्लामा कानूनी सहायता प्रदान गर्दछ । यी समितिले विशेष गरेर यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितलाई नै लक्षित गरेर कानूनी सहायता दिने नभएतापनि उनीहरूले पनि समितिले प्रदान गर्ने सेवा सुविधाहरूको प्रयोग गर्न सक्छन् । नेपाल बार एसोशियशन ले पनि जिल्लाका बारहरू मार्फत कानूनी सहायता तथा सेवा ईकाईहरू स्थापना गरेका छन् ।

त्यसैगरी वोरेक, महिला, कानून तथा विकास मञ्च(एफ डब्लु एल डि), कानूनी सहायता तथा परामर्श केन्द्र(ल्याक), शक्ति समुह, जनताको मञ्च(पिपल्स फोरम), साथी, जनताको अधिकार संरक्षण मञ्च (पिपल्स फोरम फर पिपल्स राईट्स), र कानूनी अध्ययन तथा स्रोत विकास केन्द्र(सेलर्ड) लगायतका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूको संरक्षण तथा सहयोगका लागि कार्य गर्दै आईरहेकाछन् ।

युएन वोमेन, युएनएफपिए र युनएसिआर जस्ता संयुक्त राष्ट्र संधिय निकायहरू पनि नेपालका सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूलाई आर्थिक तथा प्रावधिक सहयोग प्रदान गरि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूको संरक्षणमा सक्रियरूपमा संलग्न रहेकाछन् । त्यस्तै द एशिया फाउन्डेसन, केयर नेपाल, प्लान नेपाल, अक्सफम, युके डिपार्टमेन्ट फर इन्टरन्यासनल डिभलपमेन्ट (डिफिड), भोलेन्टरी सरभिस ओभरसिज, अन्तराष्ट्रिय रेडक्रस समिति, रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ जस्ता अन्य अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरू पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूको सुरक्षाका लागि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू सम्बन्धीत पहल गर्ने प्रभावकारी संस्थाहरूको रूपमा पहिचान भएका छन् ।

नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले आफ्नो विपद् व्यवस्थापन ढाँचागत रणनीति तथा मार्गदर्शक सिद्धान्तहरूमा मा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीतालाई समावेश गर्दछ र समुदायमा आधारित हस्तक्षेपहरू सहित सुरक्षित तथा लचकतायुक्त समुदायको निर्माण गर्न अत्यन्तै जोखिममा रहेका जनसमुदायलाई लक्षित गर्दछ।^{४५} नेपाल रेडक्रस सोसाइटी आफ्ना योजना तथा कार्यान्वयनमा सामाजिक, जातिय समुह, र लैङ्गिक समावेश गर्ने प्रतिवद्धछ, र सबै भौगोलिक स्थानहरू र व्यक्तिको विभिन्न समुहहरू (महिला, पुरुष, बालक, बालिका, विभिन्न जातिय समुहहरू तथा विभिन्न क्षमता भएका व्यक्तिहरू) को समान योगदानको बृद्धि गर्ने प्रयास गर्दछ।^{४६}

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी अर्न्तगत यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सँग सम्बन्धित सबैभन्दा प्रासंगिक क्षेत्रहरू: समावेशी तथा हिंसा रोकथाम, बालबालिका संरक्षण र महिलाहरूको सशक्तता, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, लैङ्गिक तथा जातिय सिमान्तकृत समुह, बलम हिंसा प्रभावितहरू (लैङ्गिकतामा आधारित शारीरिक, यौनिक, मनोसामाजिक, र घरेलु हिंसा) आदी हुन्। नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले २७ वटा जिल्लाहरूमा संरचनागत लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरेको छ, र यी कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय महिला अधिकारकर्मीहरू तथा कानून कार्यान्वयनका निकायहरूसँग जोडेर उनीहरू मार्फत घरेलु हिंसा प्रभावित महिलाहरूको अधिकार पुर्नबहाली गर्नका लागि सहजीकरण गर्ने कार्य गरेको छ।^{४७}

४५. संयुक्त राज्य, राज्यको विभाग। २०७२। नेपाल मानव अधिकार प्रतिवेदन, २०७२। मानव अधिकार अभ्यासहरू सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन, २०७२। प्रजातान्त्रिक मानव अधिकार तथा श्रमसम्बन्धी सरकारी कार्यालय, राज्यविभाग, संयुक्त राज्य अमेरिका, पृ. २७

४६. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, विपद् व्यवस्थापन रणनीति संरचना (काठमाडौं, २०६६), पृ. ८ तथा १४।

४७. ऐ.

भाग ३

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संरचनाको विपद् लचकता

यो भागमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको संरचनाले भुकम्प पश्चात् कुन हदसम्म प्रभावकारी रूपमा निरन्तरता दिन सक्थो भन्ने विषयमा छलफल गरिएको छ । प्रतिवेदनको त्यस पश्चात् का भागहरू विपद् लचकता व्यवस्थापन विषयतिर जान्छ, र कानून तथा नीतिका साथै भुकम्पको प्रतिकार्य र पुर्नलाभको अनुभवमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण र लैङ्गिक समानता दुबै व्यापक सवालहरू हेर्छ ।

नेपालमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित व्यापक कानूनी संरचना विद्यमान रहेको भएतापनि यी कानूनहरू, नीतिहरू तथा प्रकृयाहरूले विपद्को समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण का लागि विशेष प्रावधानको व्यवस्था गर्दैन । अझ निरन्तर लागु हुनुपर्ने र विपद् पश्चात् को समयसमा पनि परिचालन हुनुपर्ने यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सँग सम्बन्धित कानूनहरू २०१५ को दौरान भुकम्पको प्रतिक्रियामा कम प्रकार्य देखियो ।

२०७२ को भुकम्पले केवल मान्छेहरूको ज्यान लिने र घाईते बनाउने काम मात्र गरेन बरु सयौं हजार मान्छेहरूलाई आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा कमजोर बनाई उनीहरूलाई घरबार विहिन बनाएको थियो ।^{४८} २०७२ सालको भुकम्पले केवल हजारौं व्यक्तिको ज्यान लिने र घाईते बनाउने कार्य मात्र गरेन, सयौं हजार मान्छेहरूलाई घरबारविहिन बनाएर उनीहरूलाई आर्थिक र सामाजिक रूपमा नै जोखिमयुक्त बनाउने काम समेत गर्‍यो । भुकम्पपश्चात् तथ्यांक उपलब्ध भएको भुकम्प प्रभावित एक जिल्लामा महिला विरुद्धको हिंसामा वृद्धि भएको देखियो । २०७२ सालको भुकम्पपश्चात् २०७३ मा सिन्धुपाल्चोक जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा जम्मा ११२ मुद्दाहरू दर्ता भएको थियो जुन अघिल्लो वर्षभन्दा १० वटा मुद्दाहरू अथवा १०% ले बढी हो ।^{४९} दर्ता भएका मुद्दाहरूमा अधिकतर घरेलु हिंसा (९४), त्यसपछि बलात्कार (६) र बलात्कारको उद्योग (६), बहुविवाह (४) र मानव बेचबिखन (२) सम्बन्धी मुद्दाहरू थिए ।^{५०}

बैशाख १२, २०७२ को भुकम्पपश्चात् सरकारले विस्थापित क्षेत्रहरूमा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाबाट संरक्षण तथा प्रतिकार्य गर्नका लागि विभिन्न कार्यहरू गरेको थियो । जसमा महिला, बालबालिका सेवा केन्द्र, महिला सेलका कर्मचारीहरूले विस्थापित व्यक्तिहरू रहेको शिविर निरीक्षण गर्ने र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहकार्यमा शिविर भित्र महिलाहरूको लागि सुरक्षित स्थानको स्थापना गरेको थियो । यद्यपि भुकम्प प्रभावित समुदायहरूमा महिला तथा बालबालिकाहरूमा जोखिमता बढेको विषयमा गैरसरकारी संस्थाहरू चिन्तित रहेको थियो र ओरेकले महिला तथा बालिकाविरुद्धको हिंसा घटना बढेको प्रतिवेदन पेश गरेको थियो किनभने विस्थापित व्यक्तिहरू खुल्ला ठाउँमा रहेको टेण्टहरूबाट बन्द गोठ, भुपडीमा तथा अन्य व्यक्तिगत आवासहरूमा सरेका थिए ।^{५१}

यस अध्ययनका लागि सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका महिला समूहहरूसँग गरेको लक्षित समूह छलफलमा सहभागी महिलाहरू भुकम्पपछि घरेलु हिंसा बढेको बताएका थिए किनभने केही पुरुषहरूले राहत कोषको दुरुपयोग गरी मादक पदार्थ खरिद गर्ने र मादक पदार्थ सेवन गरी कुटपिट गर्ने बढेको थियो । उनीहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका घटनाहरू

४८. ऐ.

४९. यूएनओमन, सिन्धुपाल्चोक, लैङ्गिकता प्रोफाइल (काठमाडौं : श्रावण २०७३) पृ. ८

५०. ऐ.

५१. ऐ. पृ. २७

प्रभावितहरू आफैले दर्ता नगर्ने र कानून कार्यान्वयन निकायहरूका कारणले पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको यथार्थ संख्या थाहा नहुने बताएका थिए । सहभागीहरूले भूकम्प प्रभावित क्षेत्रहरूबाट बालबालिका तथा किशोरीहरूको बेचबिखन भएको मुद्दाहरूको बारेमा बताएका थिए, उनीहरूले (६८) सिन्धुपाल्चोकका बालबालिकाहरू बाह्रबिसे र कोटेश्वर चेक पोष्टहरूबाट उद्धार भएको बताए । केही सिन्धुपाल्चोकका किशोरीहरू दिल्ली विमानस्थलबाट उद्धार गरी नेपाल फिर्ता गरिएको थियो ।^{५२}

केही सूचनादाताहरूले नेपालको सन्दर्भमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरू, यस्ता मुद्दाहरूसँग जोडिएको कलङ्क र कानुनी प्रक्रियामा गएर पनि भविष्यमा यस्ता घटना हुनबाट जोगिन सकिंदैन वा उजुरीकर्ताको पनि सुरक्षा हुँदैन भन्ने विद्यमान सर्वव्यापी सोचका कारणले पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरू कम दर्ता हुने विचार व्यक्त गरेका थिए । यद्यपि, नेपाल प्रहरीको महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालयबाट प्राप्त तलका २०१५ भूकम्प अगाडि र पछाडिको राष्ट्रिय तथ्यांकले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका बलात्कार, मानव बेचबिखन तथा घरेलु हिंसाका दर्ता मुद्दाहरू भूकम्प अधिभन्दा भूकम्पपश्चात् वृद्धि भएको देखाएको छ । यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित अत्यधिक दर्ता भएका साथसाथै भूकम्पपश्चात् अत्यधिक वृद्धि भएको अपराध, घरेलु हिंसा रहेको देखिन्छ भने बलात्कारको मुद्दाहरूको दर्ता पनि एकदमै बढेको पाइन्छ । तथापि बलात्कारको उद्योग र मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू केही कम दर्ता भएको देखिन्छ ।

तालिका : यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका भूकम्प अगाडि र पछाडिको तुलनात्मक दर्ता दृष्टान्त

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रकार	२०७१/७२	२०७२/७३
बलात्कार	९८१	१०८९
बलात्कारको उद्योग	५६२	४५२
मानव बेचबिखन	१८१	१२१
बाल विवाह	२३	२२
घरेलु हिंसा	८२६८	९३९८

स्रोत : महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी, फागुन २०७३ ।

आफ्ना घरबाट विस्थापित भएका व्यक्तिहरूले सामान्य रूपमा भोगिरहेको चुनौतीहरूमा - आश्रय पर्याप्त नभएको, पानी र स्वच्छता, खाना र भावनात्मक तनाव रहेको छ । यसबाहेक महिलाहरूले गोप्यता र सुरक्षासँग सम्बन्धित जस्तै सुरक्षित शौचालय, नुहाउने र कपडा फेर्नका लागि छुट्टै स्थान, परिवारका लागि सुत्ने व्यवस्थापन र गर्भवती तथा महिनावारी भएका महिलाहरूको समस्या, त्यस्तै बेचबिखन हुन सक्ने जोखिमतामा वृद्धि भएको थप समस्याहरू भेट्नु परेको थियो ।^{५३}

प्रहरीको राष्ट्रिय तथ्यांकले भूकम्पपश्चात् बालविवाहमा कमी आएको देखाएता पनि उचित अभिभावकत्वको कमीले गर्दा भूकम्पपछि बालविवाहको जोखिमतामा वृद्धि भएको अनुभूति गरिएको थियो । एकजना सूचनादाताका जानकारीमा महिला तथा बालिकाहरूले पुरुषद्वारा दिएका पीडा सहेर नै बस्छन् किनकी उनीहरू यसबारेमा बोलेर सामाजिक आघातजस्तै थप आघातको सामना गर्न चाहँदैन, त्यो पनि भूकम्पको कठिनाईबाट गुज्रेको अवस्थामा ।^{५४} अफ प्राय परिवारमा कमाउने भनेकै पुरुष वा आरोपितहरू हुन्छन् र यस्तो अवस्थामा उनीहरूले कहिलेकाहीँ यदि उजुरी गन्यो भने घरपरिवार छोडेर जाने धम्की पनि दिन्छन् ।^{५५}

५२. महिलाहरूसँगको लक्षित समूह छलफल

५३. ऐ.

५४. ऐ. पृ. १६

५५. मुख्य सूचनादाताहरूसँगको अन्तर्वार्ता

घटना अध्ययन १

विपदको समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितले न्यायमा पहुँच गर्न कठिनाई सामना गर्न पन्थो

उदयपुर जिल्लाकी २६ वर्षिया महिला (नाम लुकाइएकी) काठमाडौंमा बस्दै आएकी थिइ । बैशाख १२, २०७२ को विनाशकारी भूकम्पले उनी बस्दै आएको घर क्षति गर्‍यो । त्यसकारण बैशाख १५, २०७२ मा उनी टुँडिखेल (खुल्ला चौर)को अस्थायी शिविरमा बस्न गइन् । उनले केटी नाम गरेकी चिनजानकै व्यक्तिसँग टेण्टमा सँगै बस्नु पन्थो । जेठ २२, २०७२ को एक रात अभियुक्त उनको टेण्टमा आयो र एकरात बस्न दिनको लागि अनुरोध गर्‍यो । उसले आफू पनि भूकम्पपीडित रहेको र आफू बस्दै आएको कोठा पनि भूकम्पबाट क्षति भएको कुरा सुनायो । त्यसपश्चात् उनीहरूले उक्त आरोपीलाई पनि सँगै बस्न दिए । केटी खुल्ला कुनामा सुतिरहेकी थिइन्, पीडित बीचमा र अभियुक्त टेण्टको अर्को छेउमा सुतेको थियो । दिनभरीको थकाईले पीडित एकदम गहिरो निन्द्रामा परेकी थिइन् ।

रातको १ बजेतिर पीडित सुतिरहेको बेला अभियुक्तले एक हातले उसको हात समायो र अर्को हातले पीडितको मुख थुन्थो । पीडित असहाय थिइन्, अभियुक्तले निजलाई बलात्कार गर्‍यो । शुरुमा एक श्रीमती र दुईवटा बच्चाको आमा भएकोले सामाजिक अवहेलना सहनु पर्ने डरले घटनाको उजुरी गर्नबाट रोकिन् । एक हप्तापछि पीडितले आफ्नो घटनाको बारेमा आफ्नो श्रीमानलाई बताइन् र अभियुक्त विरुद्ध श्रीमानसँगै गएर उजुरी दायर गरिन् । प्रहरीले जेठ ३०, २०७२ मा अभियुक्तलाई पक्राउ गर्‍यो र जेठ ३१, २०७२ मा औपचारिक रूपमा लिखित उजुरी दर्ता गर्‍यो । असार १, २०७२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अभियोजन पत्र दायर भयो । यद्यपि पीडितले विपदको समयमा आफ्नो नागरिकता हराएकोले गर्दा उनको बयान लिन समस्या पन्थो । अदालतले ४ पटकसम्म पीडितालाई आफ्नो बयान टिपाउन आदेश दियो तर प्रत्येक पटक अदालतको कर्मचारीहरूले उनले आफ्नो परिचयपत्र पेश गर्न नसक्दा उनको बयान लिन मानेन । त्यसपश्चात् पीडितले महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता डेस्कबाट सहयोग लिन आइन्, त्यहाँका कानून व्यवसायीहरूले अदालत समक्ष उनीहरूको जमानीमा पीडितको बयान टिपाउन अनुरोध गरे । अन्ततः अदालतले पीडितको बयान लिन मञ्जुर गर्‍यो र श्रावण १४, २०७२ मा पीडितको बयान लियो । भाद्र २६, २०७२ मा अदालतले यस मुद्दामा अन्तिम फैसला गर्‍यो । अभियुक्तलाई कसुर ठहराई मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणी महलको ५ नं. बमोजिम ५ वर्षको कैद सजाय र सोही महलको २० नं. बमोजिम २० हजार क्षतिपूर्ति भरायो ।

स्रोत: महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता डेस्क, काठमाडौं, २०७३

माथि उल्लेखित उदाहरणमा लक्षित समूह छलफल हुँदा सहभागीहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धी कानून, नीति र निकायहरूले विपदको समयमा आकस्मिक रूपमा आउने समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि विशेष व्यवस्थाहरूमा बढी केन्द्रित हुनुपर्ने सल्लाह दिए । विशेषतः विभिन्न मुख्य सूचनादाताहरू र लक्षित समूह छलफलका सहभागीहरूले निम्न लिखित विचारहरू व्यक्त गरेका थिए: (१) विपद पश्चात्को आवासगृहहरूमा जहाँ महिलाहरूको लागि गोप्यता वा छुट्टै सुत्ने स्थानको व्यवस्था थिएन त्यस ठाउँमा केही महिलाहरूको सुरक्षा जोखिमयुक्त रहेको थियो; (२) अनाथ र छुट्टिएका बालिकाहरूलाई बालविवाह र बेचबिखनबाट संरक्षण गर्नका लागि त्यहाँ सधैंभरि पर्याप्त रूपमा अभिभावकत्वको व्यवस्था थिएन; (३) सामान्य घटना जस्तो कि विपदको समयमा कागजात हराउने जस्ता कुराहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूको न्यायमा पहुँचता गर्न अवरोध बन्न सक्थ्यो । जबकी अदालतले अन्य किसिमको परिचयको प्रमाणीकरण गर्नका लागि आकस्मिक व्यवस्थाहरू गरेको थिएन र त्यहाँ अस्थायी परिचयपत्र कागजात जारी गर्नका लागि वैकल्पिक प्रणालीको व्यवस्था गरिएको थियो । यी केही उदाहरणहरू हुन जहाँ

सामान्य यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण प्रणालीले विपदको सन्दर्भमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण गर्न र प्रभावितहरूको सहयोग गर्न सहयोगी हुन सक्थ्यो । यद्यपि विपदले सरकारी निकायहरू र कर्मचारिहरूलाई पनि प्रभावित पार्दछ र कुनै किसिमको ठूलो विपदमा प्रायः सरकारी स्रोतहरू पनि बढी हुने कुरालाई पनि स्वीकार गर्नुपर्छ ।

माथि उल्लेख भएभैं, २०७२ को भूकम्पको समयमा सबै महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरू, महिला सेलहरू पूर्ण रूपमा संचालित थिएन, किनभने त्यतिबेला केही महिला सेलहरू भर्खर स्थापना भइरहेको थियो । मुख्य सूचनादाताहरूले पनि विद्यमान महिला सेलहरूले विपद र पुर्नवहालीको बेलामा कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू सामना गर्नुपरेको बताएका थिए । ती चुनौतीहरू विशेषतः मानव स्रोतमा कमी र समयको अभावसँग सम्बन्धित थिए । भूकम्पपश्चात् प्रहरीले धेरै प्रकारको भूमिका निभाउनु परेको थियो जसमा सामान्य कानुन कार्यान्वयन कार्यसँग सँगै उद्धार तथा राहत वितरण पनि गर्नुपरेको थियो ।

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र अन्य स्थानीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले पनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षणको लागि शिविर (आश्रयस्थल)हरूमा थप सहयोग प्रदान गरेको थियो र साथै यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूलाई कानुनी तथा मनोसामाजिक सहयोग पनि प्रदान गर्न सकेको थियो, जसमा -

- नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले भूकम्पपश्चात् महिला र बालिकाको सुरक्षाको लागि अस्थायी शिविरहरूमा लैङ्गिकता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित जानकारीहरू वितरण गरेको थियो ।
- यूएन ओमन, संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोष र महिला तथा बालबालिका विभागले विपतको समयमा महिलाहरूको सुरक्षामा सुधार गर्न महिला मैत्री स्थानहरू स्थापना गर्न महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू र महिलाद्वारा सञ्चालित गैरसरकारी संस्थाहरूलाई सहयोग गरेको थियो । संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोषले रसुवा लगायतका भूकम्पबाट अत्यधिक प्रभावित १४ जिल्लाहरूमा १४ वटा महिला मैत्री स्थानहरू स्थापना गर्न सहयोग गरेको थियो । त्यसमध्ये ३ वटा जिल्लाहरूमा मात्र पहिलेदेखि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था थियो भने भूकम्प पछाडिको एक वर्षमा १४ वटा महिला मैत्री स्थानले एकलाख आठहजार भन्दा बढी महिलाहरूमा पुगेको संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोषले प्रतिवेदन पेश गरेको छ ।^{५६} विभिन्न साभेदार संस्थाहरूले भूकम्पपश्चात् तत्कालै जम्मा ९७ वटा महिला मैत्री स्थानहरू स्थापना गरेको थियो । केही बन्द भैसकेको स्वास्थ्य सेवाहरू पनि पुनः सञ्चालन गर्दा सरकारलाई देशभरि नै यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित सेवाहरू प्रदान गर्नका लागि थप व्यवस्थापन मिलाउन प्रतिबद्ध बनाएको छ । भूकम्पको पहिलो वर्षमा नै सरकारले यस किसिमका सुविधा दिने तीनवटा निकायहरूको सञ्चालन गर्‍यो र महिला मैत्री स्थानहरू सञ्चालन गरेको अनुभवमा आधातिर रहेर सरकारले महिला समूहहरूको निमित्त कसरी यस प्रकारको सेवा सहयोग प्रदान गर्ने भन्ने विषयमा निर्देशिका जारी गर्‍यो ।^{५७}
- महिला, कानुन र विकास मञ्चले भूकम्पबाट अत्यधिक प्रभावित १४ जिल्लाहरूमा कानुनी सहायता डेस्क राखेको थियो । जसबाट भूकम्प पश्चात् यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई कानुनी परामर्श र सहजीकरण गर्ने कार्य गरेको थियो ।

५६. ऐ.

५७. संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोष, बैशाख १०, २०७३ । समाचार : "नेपालको भूकम्प साधन स्रोतको सुदृढीकरणले राज्यको अत्यन्तै जोखिमयुक्त महिलाहरूको लागि कस्तो किसिमको प्रतिकार्य" । वेबसाइट: <http://www.unfpa.org/news/how-response-nepal%E2%80%99s-earthquake-strengthened-resources-nation%E2%80%99s-most-vulnerable-women> (भाद्र ३, २०७४ मा हेरिएको)

- टीपीओ नेपाल र सीआइभीआइटी जस्ता संस्थाहरू विपद्को समयमा मनोसामाजिक परामर्शमा संलग्न थिए ।

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, गैरसरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी संस्थाहरूले अस्थायी आवासहरूमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणका लागि र उनीहरूलाई प्रदान गर्ने सेवा स्तरलाई कायम राख्नको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखियो । जबकी सरकारले आकस्मिक प्रतिकार्य गर्नका लागि त्यतिबेला श्रोत र साधनको साथसाथै कर्मचारीहरूको व्यवस्था पनि गर्न अपर्याप्त भइरहेको थियो । विपद्को समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको सहयोगको लागि आवश्यक सेवाहरू प्रदान गर्ने यस प्रकारको सहकार्य नमुनालाई यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित कल्याणकारी र प्रहरी सेवाहरूमा विपद् आकस्मिक योजनाको भागको रूपमा औपचारिकृत गर्न सकिन्छ र साथै विपद् पश्चात्का आश्रयस्थलको लागि डीआरएम प्रणालीमा सम्मेलित गर्न सकिन्छ ।

भाग ४

विपद् व्यवस्थापन प्रणालीको कानुनी र नीतिगत आधार

अहिलेसम्म यो प्रतिवेदन सामान्य (विपद् नभएको) समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणका लागि रहेको कानुनी संरचनाहरू र यसले २०७२ सालको भूकम्प समयमा प्रतिकार्य तथा पुर्नस्थापनामा कसरी संचालित रहे भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेको छ । यद्यपि राष्ट्रिय तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन प्रणाली पनि विपद्को समयमा लैङ्गिक समानता तथा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सुनिश्चित गर्ने मुख्य संरचना हो । यसै प्रकारले प्रतिवेदनको यो भागमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीलाई आधार प्रदान गर्न कानुन तथा नीतिगत संरचना र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण लगायतका विपद् व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानताका विस्तृत सवालहरूलाई सम्बोधन गर्ने विषयमा चर्चा गरिएको छ । यो भागमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी कानुन तथा नीतिगत संरचनाको उल्लेख भएको छ र यसपछिका भागहरूमा सामान्य साथै २०७२ सालको भूकम्प प्रतिकार्य र पुर्नस्थापनाको समयमा कार्यन्वयन पक्षमा केन्द्रित रहेको छ । पाठकले ध्यानमा राख्नुपर्ने कुरा के भने यो अध्ययनले अध्ययन गरिएको समयमा विद्यमान कानुनी संरचना विपद् जोखिम व्यवस्थापन मस्यौदा अध्यादेश लगायतका चैत्र, २०७३ सम्मका कानुनी प्रावधानहरूको मात्र अध्ययन गरेको छ । यो प्रतिवेदनको प्रकाशनको समयमा मस्यौदा अध्यादेश नेपालको व्यवस्थापिकाले स्वीकृत गरिसकेको समाचार प्राप्त गरिसकेको थियो । यद्यपि भर्खर स्वीकृत भएको कानुन यस प्रतिवेदनमा विश्लेषण गरिएको छैन र यस प्रतिवेदनका सुझावहरू अध्ययन गरिएको समयमा विद्यमान कानुनी संरचना र मस्यौदा अध्यादेशमा आधारित भएर दिइएको छ ।

४.१ कानुन र नीतिगत संरचना

क) दैविक प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विधेयक

हाल नेपालको विपद् व्यवस्थापन प्रणाली दैवी प्रकोप उद्धार ऐन २०३९ मा आधारित रहेको छ । जुन मुख्य रूपमा तयारी र आकस्मिक प्रतिकार्यमा केन्द्रित छ । यो ऐन अद्यावधिक गर्नुपर्ने कुरा सर्वविदितै छ । यसका लागि विपद् व्यवस्थापनका धेरै प्रकारका मस्यौदाहरू करीव एक दशकदेखि परिपत्र भै आइरहेको छ अभ्यासमा विपद् जोखिम प्रणाली ऐनभन्दा पनि माथि उठेर कार्य गर्दै आएको छ । जसलाई नेपाल सरकारको विपद् जोखिम व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय रणनीतिले सञ्चालन गर्दछ ।

विपद् व्यवस्थापन अध्यादेश चैत्र, २०७१ मा व्यवस्थापिका संसदमा विनाशकारी भूकम्प आउनु भन्दा केही दि अगाडि पेश भएको थियो । २०७२ सालको भूकम्पपश्चात् सरकारले श्रावण, २०७२ मा प्रस्तुत अध्यादेश अफ काम गर्नका निमित्त व्यवस्थापिका संसदबाट फिर्ता गऱ्यो । त्यतबिला मस्यौदा गृह मन्त्रालयमा रहेको थियो । संशोधित विधेयक भाद्र २०७४ मा व्यवस्थापिका संसदमा दर्ता गरिएको थियो । त्यो बेला यो प्रतिवेदन प्रकाशनका लागि छापाखाना गैसकेको थियो । त्यसकारण यो प्रतिवेदनमा संशोधित विधेयक विश्लेषण गरिएको छैन । यद्यपि विधेयक को अधिल्लो संस्करणले मुख्य रूपमा राष्ट्रिय तथा उपराष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन संस्थाहरूको संस्थागत संरचनाका बारेमा उल्लेख भएको छ ।

यो विद्येयक ले प्रस्ताव गर्दछ:

- प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन परिषद्, विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रभावकारी गर्नका लागि नीति बनाउने माथिल्लो निकाय हो ।
- विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू गर्नका निमित्त गृह मन्त्रालयको अध्यक्षतामा कार्यकारी समिति रहेको छ । विभिन्न मन्त्रालयहरूका सचिवालयहरू यस निकायको प्रस्तावित सदस्यहरू हुन, त्यस्तै सेना, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, नेपाल वाणिज्य महासंघ र नेपाल स्काउट सदस्यहरू रहेका छन् ।
- विपद् व्यवस्थापनको सबै चरणहरूमा कार्य सम्पादन गर्नका निमित्त राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन केन्द्र मुख्य कार्यकारी अंग हो ।
- क्षेत्रीय र स्थानीय स्तरहरूमा विपद् व्यवस्थापन समितिहरू छन् ।
- स्थानीय विकास मन्त्रालयको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण समिति रहेको छ । यसको मुख्य कार्यहरूमा एकिकृत योजनाहरू तथा विपद् जोखिम घटाउने सम्बन्धी लामो अवधिका योजनाहरू र कार्यक्रमहरूको ढाँचा अन्तर्गतका क्षेत्रीय नीतिहरूको स्वीकृति दिने समावेश रहेको छ ।
- शहरी विकास मन्त्रालय अध्यक्षतामा विपद् पुर्नवहाली (पुर्नस्थापना, पुर्ननिर्माण र ठोस विकास) समिति रहेको छ । यस समितिको मुख्य कार्य विपद् पुर्नवहाली (विपद् पश्चात् को पुर्नस्थापना, पुर्ननिर्माण र ठोस विकास) सम्बन्धी एकिकृत तथा क्षेत्रिय योजना बनाउने र यसको कार्यान्वयन गर्ने रहेको छ ।

यस विद्येयक ले जोखिमतामा रहेका समूहहरूको संरक्षण र उनीहरूका निमित्त विशेष व्यवस्थापन गर्ने लगायतमा लैङ्गिक र सामाजिक समावेशीलाई मुख्य को रूपमा चित्रण गरेको छ । कार्यकारी अंगको एक महत्वपूर्ण कार्यहरूमा महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक र व्यक्तिहरूको उद्धार तथा राहत सम्बन्धी विशेष कार्ययोजना बनाउने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने रहेको छ । यस अर्थमा, यो विद्येयकले विपदका समयमा यी समुदायहरूका विशेष आवश्यकताहरू बारेमा सोध बनाएको छ । यद्यपि, यस विद्येयकले यो मा सामाजिक रूपमा बञ्चितकरणमा पारिएका समूहहरूबाट व्यक्ति सिफारिस गर्नुपर्ने प्रस्ताव गरेको भएता पनि यसले लैङ्गिक सन्तुलनका लागि निर्णय गर्ने भूमिकामा महिलाको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने भनेर निर्धारण गरेको छैन । त्यसकारण यो विद्येयकले राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्लास्तरीय र स्थानीय स्तरका समितिहरूमा महिलाको न्यूनतम प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गरेको छैन । न त यसले राष्ट्रिय स्तरमा महिलाको राष्ट्रिय संस्थाहरू अथवा महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयबाट प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गरेको छ । त्यसैगरी यस विद्येयकले न त विपदको बेलामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको समस्या सम्बोधन गर्न न त विपदको बेलामा महिलाहरू स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्या विशेषगरी महिलाको प्रजनन र महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी विशेष अधिकार दिएको छ ।

ख. नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति

विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति सन् २००९ मा विकासका गतिविधिहरूमा विपद् जोखिम न्यूनिकरणलाई मुख्य धारमा ल्याउने उद्देश्यले निर्माण गरिएको थियो । नेपाललाई विपद् लचकता समुदाय बनाउनु नै यस रणनीतिको लामो अवधिको परिकल्पना (दृष्टी) रहेको छ । हालको अवस्थामा यो रणनीति नेपालमा विपद् व्यवस्थापनको लागि संस्थात व्यवस्था गर्ने मुख्य आधारशीला पनि हो ।

राष्ट्रिय रणनीतिले प्राथमिकतामा उल्लेख गरेको कार्यहरू यसप्रकार छन्:^{५८}

- प्राथमिक कार्य १: कार्यान्वयनका लागि बलिया संस्थागत आधार सहित विपद् जोखिम कमी गर्ने विषय राष्ट्रिय तथा स्थानीय प्राथमिकता हुने कुराको सुनिश्चितता गर्ने
- प्राथमिक कार्य २: विपद् जोखिमहरूको पहिचान मूल्यांकन तथा निरीक्षण गर्ने र प्रारम्भिक चेतावनीलाई सुदृढ गर्ने
- प्राथमिक कार्य ३: सुरक्षाको संस्कृति निर्माणको लागि राम्रो जानकारी व्यवस्थापन गर्ने
- प्राथमिक कार्य ४: अन्तरनिहित जोखिम तत्वहरूलाई कम गर्ने
- प्राथमिक कार्य ५: प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि तयारी बढाउने

राष्ट्रिय रणनीतिले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चरणहरूमा लैङ्गिकता र सामाजिक समावेशीका मुद्दाहरूलाई मुख्य धार प्रदान गर्ने कार्य पनि गर्दछ । यसले कार्यान्वयनकर्ताहरूलाई निम्न कुराहरू गर्न आवश्यक गरेको छ : विपद् अघि, विपद्को समयमा र विपद् पश्चात् जोखिममा रहेका समूहहरूको आवश्यकता प्राथमिक मुद्दाको रूपमा पहिचान र विश्लेषण गर्ने; महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, सिमान्तकृत र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उद्धार र राहत सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्ने; आफ्ना अधिकार, अवसरको प्रयोग गर्नका निमित्त उनीहरूको आत्मविश्वास बढाउन र विपद्बाट बच्न आवश्यक जानकारी प्रदान गर्नका निमित्त उनीहरूका लागि तालिम तथा विभिन्न गतिविधिहरू संचालन गर्ने, जोखिममा भएका परिवार विशेषतः महिला, बालबालिका, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र विरामी भएका परिवारहरूको पूर्व पहिचान गर्ने तथा उनीहरूको लागि लक्षित गरेर उद्धार, राहत र पुर्नस्थापना सम्बन्धी कार्यक्रम आयोजना गर्ने । राहतमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण र लैङ्गिक समानता सम्बन्धी यी सकारात्मक तत्वहरू हुन् । यद्यपि विपद् जोखिम व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय रणनीतिले महिला सशक्तिकरण, लैङ्गिक सन्तुलन, सहभागिता, अथवा महिलाहरले निर्णय गर्ने भूमिकालाई महत्व दिने सवालहरूलाई ध्यान दिंदैन ।

४.२ विपद् सम्बोधन कार्य सञ्चालन संरचना

नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिले व्यवस्था गरेको समिति संरचनाहरू अभ्यासमा ठूलो मात्रामा ग्रहण गरिएको छ । नेपाल सरकारले विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी उपसमितिहरू सहित राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला स्तरीय र स्थानीय स्तरमा समितिहरू स्थापना गरेको छ । जसमा -

- केन्द्रिय प्राकृतिक विपद् राहत समिति, विपद् प्रतिकार्य संरचनाको माथिल्लो निकाय
- गृह मन्त्रालय अन्तर्गत विपद् व्यवस्थापन विभाग
- राष्ट्रिय आकस्मिक सञ्चालन केन्द्र/स्थानिय आकस्मिक व्यवस्थापन प्राधिकरण । यी निकायहरू केन्द्रिय दैवी प्रकोप राहत समितिबाट अधिकार प्राप्त भई सञ्चालनमा आएका हुन् । राष्ट्रिय आकस्मिक सञ्चालन केन्द्र/स्थानीय आकस्मिक व्यवस्थापन प्राधिकरण ४ चरणहरूमा आधारित छन् : सामान्य चरण (तयारी), सतर्क चरण (आकस्मिक आपतकालिनका लागि निकायहरू तथा प्राधिकरणहरूलाई सतर्क राख्ने), प्रतिकार्य चरण (प्रतिकार्यका लागि संयोजन तथा सञ्चार गर्ने र सुधार चरण (प्रारम्भिक सुधार प्रयासको संयोजन गर्ने) ।

- जिल्ला विपद् राहत समिति अभ्यासमा यो विपद्को बेलामा मात्र क्रियाशील हुने नभई स्थायी निकायको रूपमा संचालन हुन्छ । यी समितिहरू विपद्को पूर्व तयारी र जोखिम कम गर्ने कार्यहरूमा पनि सम्मिलित हुन्छन् । (स्थानीय तथा समुदायमा आधारित राहत समितिहरूलाई यसकारको भूमिका हुन्छ)
- राष्ट्रिय दैवी प्रकोप राहत कोष र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको विपद् राहत कोष

कुनै प्रकारको प्राकृतिक विपद् पर्ने वित्तिकै सम्बन्धित जिल्ला विपद् राहत समितिहरूले गृह मन्त्रालय र राष्ट्रिय आकस्मिक संचालन केन्द्रहरूसँग सहकार्य गर्दछन् । विपद्को परिमाणको आधारमा जिल्ला विपद् राहत समितिले ऋत्स्न स्तरका सम्बन्धित समितिहरू बैठक बस्छन् । ऋत्स्न को सुभाव सरकारद्वारा विपद्को लागि आधिकारिक घोषणाको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ र साथसाथै लम्बो र लम्बो हस्ताई सक्रिय बनाउँछ ।

सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघ निवासी/मानवतावादी संयोजक मार्फत अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सहयोगको अनुरोध गर्न सक्दछ र मानवीय सहायताको लागि सार्वजनिक निकायहरूको सहयोगीको रूपमा नेपाल रेडक्र सोसाईटीलाई सहयोग माग्न पनि सक्दछ ।

संयुक्त राष्ट्र संघीय विपद् मूल्यांकन तथा संयोजन/ग्वच्छ समूहहरूले पनि सरकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रीय समूह जसमा संयुक्त राष्ट्र संघीय निकायहरू र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू पनि समावेश रहेको हुन्छ, त्यसलाई सक्रिय बनाउन र सरकारी तथा स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग मिलेर काम गर्न सहयोग गर्दछ । २०७२ सालको भूकम्पपछि ११ वटा त्यसप्रकारका सरकारी तथा निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग संयोजनसम्बन्धी समूह निर्माण गरिएको थियो । तर दिइएको चित्रमा नेपालको हाल विद्यमान विपद् प्रतिकार्य सम्बन्धी संरचना देखाइएको छ ।

नेपालको विपद् प्रतिकार्य प्रणाली

स्रोत: गृह मन्त्रालयको विपद् व्यवस्थापन विभाग

मुख्य विपदहरूको बेलामा पहल भएका यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मानवतावादी समूहहरू बाहेक नेपालमा आफ्नो ११ वटा राष्ट्रिय समूहहरू पनि छन् । जुन स्थायी निकाय भैसकेका छन् र गृह मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका छन् । सम्बन्धित सरकारी निकायहरूलाई विभिन्न किसिमका विपदहरू सामना गर्नका लागि जिम्मेवारीहरू प्रदान गरिएका छन् । २०७२ सालको भूकम्पको प्रतिकार्य सम्बन्धी जिम्मेवारी मन्त्रिपरिषद् र CNDRC लाई दिइएको थियो ।

संक्षेपमा, नेपालमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्ने मुख्य सरकारी निकाय CNDRC हो जसमा गृह मन्त्रालयद्वारा अध्यक्षता गरिएको छ । यसको सचिवालय गृह मन्त्रालयको विपद् व्यवस्थापन विभाग हो । विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी जिल्ला स्तरीय समितिहरू पनि रहेका छन् जसलाई DRRC भनिन्छ । प्रत्येक DRRC लाई गृह मन्त्रालय अन्तर्गतको सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकृतले अध्यक्षता गरेको हुन्छ । यसको मुख्य जिम्मेवारी भनेको ऋलम्भको निर्देशनमा विपद् व्यवस्थापन योजना बनाउने र विपद् व्यवस्थापन गर्ने साथै जोखिम क मगर्ने कार्य सम्पादन गर्ने रहेको छ ।

CNDRC ले विपद्को समयमा आकस्मिक कार्यहरू गर्नका निमित्त NEOC/LEMA लाई पनि अधिकार प्रदान गर्दछ । त्यसपछि NEOC/LEMA ले बहुराष्ट्रिय सेना संयोजन केन्द्र (MNMC) र स्थलगत संचालन संयोजन केन्द्र (OSOCC) व्यवस्थापन गर्ने कार्य गर्दछ ।

सबै यी संयन्त्रहरू विपद् व्यवस्थापन गर्न अधिकारप्राप्त छन् तर विपद्को समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरू हेर्न वा विपद् प्रतिकार्य र पुर्नलाभमा लैङ्गिक समानताको सुनिश्चित गर्नका लागि विशेष रूपमा अधिकार प्रदान गरेको छैन । मुख्य गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापको राष्ट्रिय रणनीतिले विपद् जोखिम व्यवस्थापनको सबै चरणहरूमा लैङ्गिक र सामाजिक समावेशी मुद्दालाई मुख्यधारमा ल्याउने कार्य गरेको छ तर यसले सहभागितामा लैङ्गिक समानताको प्रावधान गरेको छैन ।

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण ठूलो मात्र सहयोग गर्ने कुरालाई प्रवर्द्धन गर्ने, राहतमा लैङ्गिक समानता र विपद् व्यवस्थापन प्रणालीभित्र महिला सशक्तिकरणका लागि भविष्यमा यो प्रणालीभित्र सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाहरू समावेश गर्न जरूरी देखिन्छ । विशेषगरी यसले महिला तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरूको विपद् व्यवस्थापन र विपद् जोखिम कम गर्नमा सहभागिताको कुरालाई सम्बोधन गर्न सक्दछ साथै उनीहरूको विभिन्न आवश्यकताहरू पूर्ति गर्ने प्रतिकार्य तयारीका कुरालाई पनि सम्बोधन गर्न सक्दछ ।

विपद्को समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण भन्ने विषय विशेष आवश्यकताको रूपमा देखा परेर आएको छ जसले विशेष गरि महिलाहरूलाई प्रभाव पार्दछ । संरक्षण विषयगत प्रतिवेदन (श्रावण १४, २०७) को अनुसार सामुदायिक र स्थलस्तरको राहत संयोजन र निर्णय लिने समितिहरूमा महिला प्रतिनिधिको कमी रहेको देखाएको छ ।^{४९} यदि अध्यादेशले चित्रण गरेभैं विपद् व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय परिषद् गठन भयो भने त्यसमा समावेशी प्रतिनिधित्व र विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा विज्ञता हासिल गरेको आधारबाट ५ सदस्य नियुक्त गर्ने प्रावधान हुनुपर्छ र यसले विशेषरूपमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाबाट संरक्षण र लैङ्गिक समानता सम्बन्धी ज्ञान र सिप भएका कम्तिमा पनि केही महिलाहरूको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चितता गर्ने खालको मापदण्डको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यी दुवै मुद्दाहरू कानुनी प्रावधानले पनि महिलाको न्यूनतम प्रतिनिधि हुनुपर्ने प्रावधान गर्न सकिन्छ जस्तो कि सबै स्तरका विपद् जोखिम व्यवस्थापन संस्थाहरूमा न्यूनतम ३३% महिला सदस्यता हुनुपर्ने ।^{६०}

४९. गृह मन्त्रालय, विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय रणनीति नेपाल, काठमाडौं, २०६५

६०. मानवीय मामिला संयोजनका लागि संयुक्त राष्ट्र सघ कार्यालय, नेपालको भूकम्प मूल्यांकन इकाई

जिल्ला विकास समूहहरूमा यसप्रकारका न्यूनतम प्रतिनिधि हुनुपर्ने नजीरहरू पनि छन्, उदाहरणका लागि सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा जिल्ला विकास समिति अन्तर्गतको उपभोक्ता समूहहरूमा जिल्लामा कार्यक्रम आयोजना गर्न ३३% महिला हुने गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

४.३ २०७२ पश्चात् राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण सम्बन्धी कानून

२०७२ सालको भूकम्पपछिको पुर्ननिर्माण तथा पुर्नस्थापना कार्यलाई कुल मिलाएर हेर्नका लागि नेपालमा पौष २०७२ मा राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणको स्थापना गरिएको थियो । यो प्राधिकरण भूकम्प प्रभावित संरचनाहरूको पुर्ननिर्माण गर्नका लागि बनेको ऐन, २०१५ मा आधारित र यसै ऐनले राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण को स्थापना गरेको छ । यो ऐन भूकम्पले अध्यधिक प्रभावित क्षेत्रहरूमा पुर्ननिर्माण र पुर्नस्थापनाका कार्यलाई तीव्रता प्रदान गर्न जारी गरिएको हो । राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण लाई विनाशकारी भूकम्प र त्यसपछिका पराकम्पहरूले क्षतिग्रस्त गरेको संरचनाहरूको निर्माण कार्य सम्पादन गर्ने अधिकार प्राप्त रहेको छ । यसले पुर्ननिर्माणका कार्यहरू ठोस प्रकारले, लचकतायुक्त र सुनियोजित ढंगबाट सम्पन्न हुने सुनिश्चितता गर्न जरुरी गरेको छ र राष्ट्रिय हितलाई प्रवर्द्धन गर्ने र भूकम्पले स्थायीरूपमा विस्थापित गरेको व्यक्तिहरू तथा परिवारहरूको स्थानान्तरण वा पुरानै ठाउँमा पुर्नस्थापना मार्फत सामाजिक न्याय प्रदान गर्न आवश्यक गरेको छ ।^{६१}

प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षता अन्तर्गत राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणलाई ५ वर्षको लागि ५ वर्षको लागि अधिकार प्राप्त छ । यसमा ३ वटा मुख्य अंगहरू रहेका छन् :

- राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण सल्लाहकार परिषद जसमा ऐनले न्यूनतम ३० जना मुख्य रूपमा सरकारी निकायहरू (मन्त्रालयहरू) सदस्यहरू रहने प्रावधान गरेको छ । मन्त्रालयहरू रहेता पनि यसमा महिला मन्त्रालय भने रहेको छैन - सरकारी विभागहरूका प्रमुखहरू, राजनैतिक पार्टीका नेताहरू, जिल्लाका सांसदहरू, प्रहरी तथा सेना तर ऐनले विश्वविद्यालयको विज्ञहरू, गै.स.स., नागरिक समाज वा निजी क्षेत्रबाट ५ जना व्यक्तिहरू जसमा न्यूनतम २ जना महिलाहरू हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।^{६२}
- परिषद्को रूपमा करीव १२ जना व्यक्तिहरूमाथि उल्लेखित गरिएको निकायबाट रहने गरी सानो स्टेरिङ्ग समिति^{६३}, र
- प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसहित समावेश हुने गरी ६ देखि ८ जनाको कार्यकारी समिति^{६४}

सञ्चालन समिति र कार्यकारी समितिमा नेपाल सरकारबाट समावेशी सिद्धान्तमा आधारित भएर सिफारिस गरेको ३ जना व्यक्तिहरू रहने व्यवस्था तर नेपाल रेडक्रस सोसाइटी वा नागरिक समाजबाट समेत महिलाको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था छैन । अभूत उपयुक्त सिफारिस गरिएका व्यक्तिहरू इन्जिनियरिङ्ग र परियोजना यवस्थापनाका क्षेत्रमा न्यूनतम १० वर्ष अनुभव भएको र पेशागत रूपमा स्नातकोत्तर गरेको विज्ञहरू हुनुपर्ने प्रावधान रहेको छ । यसले कानून अन्तर्गत व्यवस्था भएको राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण को मुख्य कार्यहरू हेर्दा, पुर्ननिर्माण भन्नाले चौरहरूमा भवन निर्माण गर्ने मात्र हो, यो लैङ्गिक समानता वा पिछडिएका व्यक्तिहरूको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने सार्वजनिक नीतिसँग सरोकार राख्ने विषय होइन

६१. यूएनओमन, सिन्धुपाल्चोक, लैङ्गिकता प्रोफाइल (काठमाडौं : श्रावण २०७३) पृ. ६

६२. भूकम्प प्रभावित संरचनाहरू पुर्ननिर्माणको लागि बनाइएको ऐन, २०७२, दफा ३

६३. ऐ. दफा ५, विशेषगरी दफा ५(२)(ण)

६४. ऐ. दफा ७ र ८

भन्न सन्देश प्रवाह हुन्छ । यस्ता किसिमका मापदण्ड तोकिएनाले जानी जानी महिलालाई वञ्चितकरण नगर्ना तर वास्तविकतामा उच्चस्तरको शिक्षा र प्राविधिक सीप हुनुपर्ने आवश्यकताले धेरैजसो नेपाली महिलाहरू र सीमन्तकृत तथा पहुँच नभएको पृष्ठभूमिबाट आएका व्यक्तिहरू छुट्न सक्छन् ।

वास्तवमा चाहे राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण सञ्चालन समिति (१० जना सदस्यहरूमा) न त राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण कार्यकारी समिति (६ जना सदस्यहरूमा)^{६५} महिला प्रतिनिधिहरू छैन र ९६ सदस्यीय सल्लाहकार परिषद्मा २ जना महिला प्रतिनिधिहरू मात्र (कानूनद्वारा न्यूनतम तोकिएअनुसार) सदस्यको रूपमा नियुक्त ।^{६६} यो भन्नाले राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण मा महिला तथा महिला संस्थाहरूको अत्यन्तै न्यूनस्तरको प्रतिनिधित्व हुनु हो । विशेषगरी सम्पत्तिको स्वामित्वको रूपमा र पुर्ननिर्माणका सुविधाहरू प्राप्त गर्नका लागि लैङ्गिकतामा आधारित अवरोधहरू सम्बन्धित मुद्दाहरू यस प्रतिवेदनमा समावेश गरेको छ । यी २ समितिहरू जसलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी प्राप्त छ र राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण जसलाई अत्यधिक शक्ति प्राप्त छ, यसले पुर्ननिर्माण भन्नाले भौतिक रूपमा भवन निर्माण गर्ने प्रक्रिया मात्र हो भन्ने संकुचन अवधारणा ग्रहण गरेको छ र महिलाहरूको संस्थाहरू र पिछडिएका समूहबाट प्रतिनिधित्व कमी हुनु भनेको साँच्चिकै ठूलो सरोकारको विषय हो । यो २०१६ को मध्यतिर आयोजना गरेको "लैङ्गिक समानताका लागि राम्रो र सुरक्षित बनाउने" विषयमा श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा आयोजना गरिएको कार्यशालाबाट पनि यस्तै किसिमको सुझावहरू प्राप्त भएका छन् ।^{६७}

राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण को एक मुख्य कार्यहरू मध्ये निजी क्षेत्र र नागरिक समाजहरूसँग संयोजन र सहकार्य गर्ने रहेको छ । यस किसिमको संयन्त्र मार्फत निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संस्थाहरू र अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरू पुर्ननिर्माण तथा पुर्नस्थापनाका सम्पूर्ण गतिविधिहरूमा समावेश हुन सक्दछन् ।^{६८}

महत्वपूर्ण कुरा के छ भने यो ऐनमा भूमि अधिग्रहण, खरिद र वातावरण प्रभाव मूल्यांकनसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनहरू कार्यान्वयन भन्दा बाहिर जाने र तिब्र र प्रभावकारी पुर्ननिर्माणको कार्यका लागि सरकारद्वारा स्वीकृत भएको विशेष कार्यविधि प्रयोग गर्न पाउने कानुनी प्रावधान समावेश भएको छ ।^{६९} यसले पुर्ननिर्माणमा (रातो टेप) हटाउने उद्देश्य लिएको छ । तर स्थानीय निर्णयहरू स्थानीय समुदायहरूको संलग्नता सुनिश्चित गर्न र व्यक्तिको अधिकार हनन हुनबाट रोक्न विशेषगरी भूकम्प पुर्नलाभ गर्ने सन्दर्भ महिलाहरू जो भूकम्पको विभिन्न चुनौतीहरू पहिले नै सामना गरिसकेका छन् उनीहरूको जग्गा र सम्पत्ति अधिकारको हनन (उल्लंघन) नहोस् भन्नका लागि सर्तकतापूर्वक निरीक्षण गर्न पनि जरुरी हुन्छ ।

६५. ऐ. दफा ९, १०

६६. <http://nra.gov.np/staff>

६७. ऐ.

६८. यूएनओमन नेपाल, अष्ट्रेलियन सरकार र सञ्चारिका समूह नेपाल, आषाढ ९, २०७३, लैङ्गिक समानताको लागि राम्रो र सुरक्षित बनाउनेका लागि राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणलाई सुझावहरू

६९. भूकम्प प्रभावित संरचनाहरू पुर्ननिर्माणको लागि बनाइएको ऐन, २०७२, दफा ४(ढ)

भाग ५

विपदा जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण

यद्यपि विद्यमान विपदा जोखिम व्यवस्थापनप्रणाली स्थापना गर्ने कानून तथा नीतिहरूले विशेष रूपमा नै विपदाको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण र लैङ्गिक समानता अनुरूप छैन, तर यस क्षेत्रहरूमा कार्य गर्ने अन्य कर्ताहरू र संयन्त्रहरू रहेका छन् जसले विपदाको समयमा संचालन स्तरमा यो प्रणालीसँग जोड्ने कार्य गर्दछ। यी कर्ताहरू र संयन्त्रहरूले २०७२ को भूकम्पपश्चात् प्रतिकार्य र पुर्नलाभको समय अत्यन्तै महत्वपूर्ण भूमिका निभाएको थियो भने पुर्ननिर्माणका समयमा पनि यसले निरन्तर रूपमा महत्वपूर्ण कार्य गरेको थियो। तथापि विद्यमान कानून र नीतिलाई सुधार गरी विपदा जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा यिनीहरूको भूमिका र जिम्मेवारी वृद्धि गर्न सकिन्छ।

५.१ विपदा जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणको कार्यान्वयन

क. विपदाहरूमा लैङ्गिकता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा सरकारको महिला सम्बन्धी संरचनाको संलग्नता

महिला सम्बन्धी सबै प्रकारको मुद्दाहरू हेर्ने अधिकार महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयसँग रहेको छ। यस मन्त्रालयले महिला तथा बालबालिका विभागको संचालन गर्छ र महिला तथा बालबालिका कार्यालय मार्फत सम्पूर्ण जिल्लाहरूमा कार्य गर्दछ। जिल्लास्तरमा, महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू नै महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिकहरू तथा अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरू सम्बन्धित मुद्दाहरू सम्बोधन गर्ने सम्पर्क निकाय हो।

यद्यपि CNDRC मा महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको प्रतिनिधित्व नभएता पनि भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरूको जिल्लास्तरको DDRCS मा महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू संलग्न रहेको हुन्छ। महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयलाई उद्धार र राहत संचालन महिला विरुद्धको हिंसा निरीक्षण गर्ने र महिला तथा अन्य जोखिमयुक्त समूहको संरक्षणका निमित्त उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको छ। त्यसैगरी महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरूलाई भूकम्प प्रभावित क्षेत्रहरूमा महिलाहरूको लागि अनुकूल वातावरण व्यवस्था गर्ने र लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी हुन्छ। महिला तथा बालबालिका विभागलाई महिलाको संरक्षण गर्न र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण गर्ने किसिमको योजना निर्माण गर्ने जिम्मेवारी दिइएको छ। भविष्यमा राष्ट्रिय स्तरको विपदा न्यूनिकरण, विपदा व्यवस्थापन योजना र प्रतिकार्य संचालनमा लैङ्गिक मुद्दाहरू बारेमा अत्यधिक चेतना जगाउन सक्ने किसिमले महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको पनि CNDRC मा प्रतिनिधित्व होस् भन्ने कुराको सुनिश्चितता हुनु तार्किक नै देखिन्छ। माथि उल्लेख भएभैं, राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण को कानुनी प्रावधानअनुसार ९६ सदस्यीय परिषद्मा मात्र न्यूनतम २ जना महिला हुनुपर्ने व्यवस्था छ। यसबाहेक न त संचालन समिति न कार्यकारी समितिमा

महिला रहेको छ । पूर्णनिर्माणमा लैङ्गिक संवेदनशीलता वृद्धि गर्ने मुख्य कदमको रूपमा राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण र यसको परिषद्मा दुवै राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरहरूमा महिलको प्रतिनिधित्व हुन गरेर महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरण परिषद्, संचालन समिति र कार्यकारी समितिमा प्रमुख मन्त्रालयको रूपमा समावेश गराउनु तर्कपूर्ण हुन्छ ।

ख. २०७२ को भूकम्प विपदको अवधिमा कार्यसंचालन सम्बोधन

विपद जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धित कानुनी तथा नीतिगत संरचनाहरूमा लैङ्गिकता र विविधता केन्द्रित हुनुपर्नेमा कमजोरी देखिएता पनि २०७२ को भूकम्पको प्रतिकार्य र पुर्नलाभमा कार्यसञ्चालन पहलहरूले लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट सम्बोधन भएको थियो । तथापि त्यसमा चुनौतीहरूको पनि सामना गर्नुपरेको थियो ।

भूकम्पपश्चात् सक्रिय भएको ११ वटा संयुक्त राष्ट्र संघीय सरकारी समूहहरू मध्ये संरक्षण समूह महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले नेतृत्व गरेको थियो भने संरक्षणको संयुक्त राष्ट्र संघीय सम्पर्क केन्द्रहरू (संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोष, संयुक्त राष्ट्र संघ बालकोष, संयुक्त राष्ट्र संघीय शरणार्थीको उच्चायुक्त कार्यालय)द्वारा सहनेतृत्व गरेका थिए । सरकारले संरक्षण समूहलाई विपदको समुदायहरूमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको मुद्दाहरू हेर्ने जिम्मेवारी दिएको थियो । संरक्षण समूहले भूकम्प विपदको अवधिमा महिला तथा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाको अवस्था हेर्नका लागि धेरै गरेको थियो । अन्तरनिकाय लैङ्गिक कार्य समूह यसको महत्वपूर्ण संरचना हो, यसको सहअध्यक्षता यूएन ओमन, यूएनडीसीएचए र नेपाल सरकारले गर्दछ ।^{७०}

कुनै पनि विपदको अवस्थामा संरक्षण समूह अन्तर्गतको अन्तरनिकाय लैङ्गिक कार्य समूहको भूमिका भनेको प्रभावकारी मानवीय तथा उत्तरदायित्वको लागि मानवीय प्रतिकार्यहरूमा लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणलाई मुख्य धारमा ल्याउने तथा एकिकरण गर्ने हो ।^{७१} यसको गठन आश्विन २०७२ मा यूएन ओमनको सहयोगमा भएको थियो ।^{७२} यो समूह सबै समूहहरूमा लैङ्गिकतालाई मुख्य धारमा ल्याउनको लागि मुख्य साधन रहेको थियो ।

२०७२ मा यी समूहहरू केन्द्रिय रूपमा मात्र गठन भएको थिएन कि बरु जिल्लास्तरमा पनि सक्रिय रहेको थियो । जिल्ला स्तरमा यी समूहहरूलाई जिल्ला महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू नेतृत्व गरेको थियो । २०७२ पश्चात् सबै समूहहरूलाई आ-आफ्नो समूहहरूको लागि कार्ययोजना रणनीति तयार गर्न भनिएको थियो । संरक्षण समूहहरूमा महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले नेतृत्व गरेको संरक्षण समूहले सबैभन्दा पहिला संरक्षण समूहका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना रणनीति तयार पारेको थियो जुन रणनीतिलाई अहिले मन्त्रिपरिषद्ले ग्रहण गर्नका लागि विचाराधिन अवस्थामा रहेको छ ।^{७३}

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले एउटा निरीक्षण समिति गठन गरेको छ जसमा जिल्ला बार एशोसियसन (अधिवक्ताहरूको महासंघ) को प्रतिनिधि, जिल्ला पत्रकारहरूको महासंघको प्रतिनिधि र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्मचारी रहेका हुन्छन् । यस समितिले विपदको अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसालगायतका मानव अधिकारको अवस्था निरीक्षण गर्ने कार्य गर्दछ ।

७०. ऐ. दफा ४(२)

७१. मानवीय कार्यका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय राष्ट्र समूहले अन्तर क्लष्टर लैङ्गिक कार्य समूहलाई सक्रिय बनाउन सक्छ र क्लष्टर नेतृत्व र सहनेतृत्वका लागि क्लष्टर लैङ्गिक सम्पर्क विन्दुलाई सिफारिस गर्न अनुरोध गर्दछ । यसले बहुसरोकारवालाहरूको मञ्च (संयुक्त राष्ट्र संघ, गैरसरकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, डीपीएस, आदि) तथा जिल्लास्तरीय लैङ्गिक कार्य समूहहरूको पनि स्थापना गर्न सक्दछ ।

७२. मानवीय कार्यका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय राष्ट्र समूहको बाढी/पहिरोको लागि आकस्मिक प्रतिकार्य तयारी योजना

७३. मुख्य सूचनादाताहरूसँगको अन्तर्वार्ता

अधिने उल्लेख गरिसकेको छ कि जिल्ला प्रहरी कार्यालय अन्तर्गतको महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र/महिला सेलहरूमा विपदको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरू दर्ता तथा अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिन चुनौती सामना गर्नु परेको थियो किनकी त्यतिबेला प्रहरी कर्मचारी र प्रहरीको स्रोतसाधनहरूको उद्धार, राहत वितरण, विस्थापित व्यवस्थापन, अस्थायी आश्रयस्थल निर्माण र सार्वजनिक सुरक्षा जस्ता बहुसंख्यक भूमिकाहरू निभाउन पर्ने जिम्मेवारी भएकोले प्रहरी कर्मचारी र स्रोतहरूको अपुगता भएको थियो । तथापि त्यो अवस्थामा अन्य संघसंस्थाहरूले यो कमजोरी पूरा गर्न सक्षम भएका थिए विशेषत यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित सवालहरूमा । यूएनओमन र संयुक्त राष्ट्र संघीय जनसंख्या कोष महिला तथा बालबालिका विभागसँगको सहकार्यमा महिला मैत्री स्थानहरू संचालन गरेको थियो; महिला, कानून र विकास मञ्च कानुनी सहायता डेस्कले कानुनी सहयोग तथा पैरवी सेवाहरू प्रदान गरेका थिए; र एफपीओ नेपाल र सीआइभीआइटी जस्ता संस्थाहरूले मनोसामाजिक परामर्श सेवाहरू प्रदान गरेका थिए ।

विस्तारमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीका विषयमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले यसको विपद व्यवस्थापन संरचनामा यी मुद्दाहरू समावेश गरेको छ ।^{७४} यसले महिला र बालिकाहरूको सहयोगको लागि अस्थायी आश्रयस्थलहरूमा लैङ्गिक तथा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित जानकारीहरू वितरण गर्नका साथै यसका समुदायमा संचालन भइरहेको कार्यक्रमहरू पनि भूकम्प विपद प्रतिकार्यमा यी मुद्दाहरूको सम्बोधन गर्नका लागि बलियो आधार प्रदान गरेको थियो । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले २७ वटा जिल्लाहरूमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी सम्बन्धित संरचित कार्यक्रमहरू संचालन गरेको थियो जुन कार्यक्रमहरूले यी क्षेत्रहरूमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सामुदायिक सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा महिलाको सहभागिता बढाउन सहयोग गरेको थियो । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका महिला समुहहरू स्थानीय समुहहरू आय आर्जन गतिविधि जस्तो की व्यक्तिगत बचत योजना, वचत तथा ऋण वितरण सम्बन्धी कृयाकलापहरूमा सक्रिय रहनुका साथसाथै समूह खेती तथा सामान विक्री वितरण (कृषि) मा पनि सक्रिय रहेको थियो ।^{७५} स्थानीय स्तरका गतिविधि बाहेक नेपाल रेडक्रस सोसाइटी सबै स्तरमा सरकारसँगै विपद् व्यवस्थापनमा लैङ्गिकता, विविधता तथा सामाजिक समावेशिताका मुद्दाहरू समावेश गर्नका लागि आधिकारिक निकायहरूको पछि लाग्ने र पैरवी गर्न कार्य समेत गरेको थियो ।^{७६} उनीहरूले भूकम्पको प्रतिकार्य, पुर्नलाभ र पुर्ननिर्माणका अवधिमा समेत लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशिताका लागि पैरवी र सामुदायिक कार्यहरूको निरन्तरता दिएको छ । यस बाहेक पनि IFRC र अन्य राष्ट्रिय रेडक्रस त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको सहयोगमा भौतिक आकस्मिक राहतहरू प्रदान गर्ने कार्य पनि गरेको थियो ।

राष्ट्रिय योजना आयोग नेपालको नेतृत्वमा जेठ २०७२ मा नेपालको विपद पश्चातको आवश्यकता मूल्यांकन सम्पन्न गरेको थियो ।^{७७} यसले भूकम्पको प्रभावहरूको मूल्यांकन गरेको थियो र जिविका चलाउने, आर्थिक र सेवाहरूको प्रत्यर्पण गर्ने र घरहरू र संरचनाहरूको पुर्ननिर्माणका लागि पुर्नलाभ रणनीति तयार पारेको थियो । विपद पश्चातको आवश्यकता मूल्यांकनले नेपालको भूकम्पमा महिलाहरू अत्यन्तै जोखिमयुक्त समुहहरू मध्ये पहिचान गरेको थियो ।^{७८}

७४. ऐ.

७५. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी विपद व्यवस्थापन रणनीति संरचना (काठमाडौं), २०६७, पृ. ८

७६. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, सातौं विकास योजना (२०७३-२०७७) पृ. ९

७७. ऐ. पृ. १३

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको नेतृत्वमा विपद पश्चात् पुर्नलाभ संरचना मा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीता को विषयमा एउटा अध्याय मस्यौदा भएको थियो । यो विपद पश्चातको आवश्यकताहरूको मूल्यांकन बाट प्राप्त सुभावहरूका आधारमा अन्तर क्लस्टर लैङ्गिक कार्य समूहको सिकाई र भुकम्प पश्चातको पुर्नलाभ संरचनाको को सरकारी तथा सरोकारवाला नागरिक समाजका संस्थाहरूसँगको चैत्र १२, २०७२ मा आयोजना भएको परामर्श कार्यक्रममा सहभागीहरूले लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीताका बारेमा दिएको मुख्य सुभावहरूको आधारमा बनाईएको थियो । यसले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीताको विषयमा प्राप्त भएको मुख्य सुभावहरू विपद पश्चात् पुर्नलाभ संरचनाको संयोजन, सहभागिता, प्रतिनिधित्व र आर्थिक सशक्तिकरणका क्षेत्रहरूमा समावेश गरिएको थियो ।

५.२ २०७२ सालको भूकम्पपश्चात् महिला तथा बालिकाहरूले भोगेको अनुभवहरू

माथि उल्लेख गरेभैं २०७२ सालको भूकम्प विपद प्रतिकार्यको अवधिका घटनाहरूबाहेक पनि महिलाहरूले प्रत्यक्ष लैङ्गिक विभेद, आर्थिक र अन्य प्रकारको शोषणका साथसाथै प्रजनन स्वास्थ्य तथा स्वच्छता सम्बन्धित कुराहरू भोगनुपरेको थियो ।

कुनै पनि प्रकारको विपदपछि लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीताको कुराहरू पछाडि धकेल्ने गरेको पाइन्छ । विपदले सिर्जना गरेको गम्भिरताको कारणले प्रतिकार्य सञ्चालन व्यवस्थापन हतारमा हुने गरिन्छ । जसमा प्रतिकार्य गर्ने व्यक्तिले जे कुरा आकस्मिक गर्नुपर्ने जस्तो देखिन्छ त्यही कुरा हतारमा गर्ने गर्दछ । तर उनीहरूमा मानवीय राहतमा लैङ्गिक तथा समावेशीताको कुराहरू आधारभूत पक्ष हो भन्ने कुराको जानकारीमा कमी पनि हुन सक्दछ । यस अध्ययनका लागि प्रयोग गरिएका घटना-अध्ययनहरू र लक्षित समूह छलफलले प्रष्ट रूपा के देखाउँछ भने पूर्णनिर्माण तथा पुर्नस्थापना गतिविधिहरूमा महिला, बालबालिका र अन्य सीमान्तकृत समूहका व्यक्तिहरू निर्णय दिने, जानकारी बाँड्ने र योजना प्रक्रियामा छुट्टने गरेका छन् र कहिलेकाहीं उनीहरू प्रत्यक्ष रूपमा विभेदमा पर्ने गरेका छन् ।^{७९} यी प्रक्रियाहरूमा लैङ्गिक संवेदनशीलताको कमीले विद्यमान महिलाहरूको पिछडापन र पुर्नलाभको लागि महिलाको आर्थिक क्षमताको कमीलाई निरन्तरता प्रदान गर्दछ ।

यो अध्ययनमा लैङ्गिक पक्षपातका कारणले गर्दा २०७२ सालको भूकम्पपश्चात् वितरण गरेको विपद सहायताहरूमा मिलाहरूले माग गर्दा उनीहरूको अधिकार भएता पनि त्यसका लागि अस्वीकार गरिएको धेरै घटनाहरूको पहिचान गरिएको छ । यी घटनाहरू लक्षित समूह छलफलहरूबाट लिइएको भएता पनि महिला, कानून र विकास मञ्चले भूकम्प प्रभावित महिला तथा बालिकाहरूलाई सहायता गर्नको लागि स्थापना गरेको कानुनी सहायता कक्ष (डेस्क)को कार्यमा मात्र आधारित छ ।

धेरैजसो सम्बन्ध विच्छेद भएका महिलाहरूले राहत सामग्री प्राप्त गर्न ठूलो चुनौती सामना गर्नुपरेका थिए, उनीहरूलाई पूर्वपतिको परिवारको सदस्यको रूपमा दर्ता नभएको र उनीहरू विवाह पछि माइती परिवारको सदस्यको रूपमा पनि स्वीकार नहुने कारणले गर्दा सरकारी तवरबाट राहत वितरणकर्ताहरूले उनीहरूलाई सहायता गर्न अस्वीकार गरेका थिए ।^{८०}

७९. नेपाल सरकार: राष्ट्रिय योजना आयोग, "विपद पश्चातको आवश्यकता मूल्यांकन" (काठमाडौं, २०७२) हेर्नुहोस् : http://icnr2015.mof.gov.np/page/post_disaster_needs_assessment

८०. ऐ. पृ. ६१

तल उल्लेखित घटना अध्ययनमा पुरुषसँगको नाता वा घरमुली विना आफ्नो पहिचान स्थापना गर्न कठिनाई भएको कारणले गर्दा महिलाहरूलाई अधिकार दिन अस्वीकार भएको वा विपद्को अवधिमा प्रत्यक्ष रूपमा विभेद सहनु परेको केही लैङ्गिक असंवेदनशील अभ्यासहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

घटना अध्ययन २

महिलाहरूका लागि राहत प्राप्त गर्नका निमित्त आफ्नो परिचय स्थापना गराउन चुनौति

यी मुद्दाहरू भुकम्पको पुर्नलाभको समयमा महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता कक्षमा सम्पर्कमा आएका हुन् ।^{८१}

सुश्री डिए एक सम्बन्ध विच्छेद भईसकेकी महिला हुन जसलाई कुनै पनि परिवारको (न त उनको पुर्व श्रीमान् को परिवारमा न त उनी जन्मेको परिवारमा) सदस्यको रूपमा गणना गरिएन । जसको कारणले उनले भुकम्प पिडितको परिचय पत्र प्राप्त गर्न सकिनन्, त्यसपछि उनी महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता कक्षमा सहयोगका लागि आईन र यसैको सहयोगमा उनले परिचय पत्र प्राप्त गरिन् ।^{८२}

भक्तपुर निकोसेरा की बासिन्दा सुश्री ए.टि ले कानुनी प्रकृयाको अनभिज्ञता र सहयोगको लागि कोही पनि नभएको कारणले नागरिकता लिएकी थिईन । उनी एकल महिला थिईन् । उनलाई नेपाली नागरिक हो भनेर पहिचान गर्नका लागि परिवारमा कोही पनि पुरुष सदस्य नभएको कारणले जिल्ला प्रशासन कार्यालयले नागरिकता प्रदान गर्न अस्विकार गर्‍यो । महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता कक्ष भक्तपुरले निरन्तर गरेको फलो अप गरेर उनलाई नागरिकता प्राप्त गर्न सहयोग गरेको थियो । त्यसै नागरिकताको आधारमा पछि उनले विपद् राहतका लागि निवेदन दिन सकिन् ।^{८३}

सिन्धुली की ६५ बर्षिया सुश्री जि.वि एक एकल महिला थिईन् उनको ४ जना छोरीहरू थिए ।उनको घर भुकम्प ले पुर्णरूपमा क्षतिग्रस्त गरेको भएतापनि उनलाई भुकम्प पिडितको परिचय पत्र प्रदान गरिएको थिएन । पहिला, गाउँ विकास समितिका सचिबसँग सम्पर्क गर्दा उनलाई उनकै छिमेकीहरूले राहत प्राप्त गरेकोमा गुनासो गरेको भएर उनलाई परिचय पत्र दिन नसक्ने जानकारी दिए । पछि महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी सहायता कक्षको निरन्तर फलोअपले गर्दा उनले भुकम्प पिडितको परिचय पत्र को साथै राहत रकम पनि प्राप्त गर्न सकिन् ।^{८४}

अर्की विवाहित महिलाले उनले भूकम्प पश्चात् आफ्नो घर र श्रीमान छोडी माइतीमा आफ्नो बाबु आमासँग बस्न गएकाले उनलाई श्रीमानको परिवारमा गणना नगरिएको बताइन । तर यथार्थमा उनलाई उनकै सासु ससुराले नै बच्चा सहित माइत गएर बस्नु त्यही नै सुरक्षित हुन्छ भनेर माइतीमा पठाएको थियो ।^{८५} यस उदाहरणबाट भूकम्पको समयमा सासु ससुराहरूले नै पुर्नलाभमा परिवारको संख्या क मगर्नका लागि कसरी महिला सदस्यहरूलाई घर छोड्न लगाउँथे भन्ने कुरा देख्न सकिन्छ ।

एकल महिला र महिला घरमुली भएको घरपरिवारलाई राहत संकलन गर्न सरकारी कर्मचारीले पुरुष घरमुलीबाट नै घरपरिवारको लगत राख्ने सोच भएकोले ती महिलाहरूले राहत संकलनमा धेरै नै कठिनाई भोग्नु परेको थियो ।

८१. महिला, कानून र विकास मञ्च, भूकम्पपश्चात् पुर्ननिर्माण प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (काठमाडौं: २०७४), पृ. २७
८२. मुख्य सूचनादातासँगको अन्तर्वार्ता
८३. महिला, कानून र विकास मञ्च, भुकम्प पश्चात्को पुर्ननिर्माण प्रकृया मा लैङ्गिकता र तथा सामाजिक समावेशिता (काठमाडौं: २०७३), पृ. २७
८४. ऐ. पृ. ८
८५. ऐ. पृ. ९

घटना अध्ययन ३

एकल महिलालाई पुर्ननिर्माण किस्ता दिनबाट अस्विकार गरियो

दोल्खाकी ७० वर्षीया सुश्री जि.टि को १६ वर्षमा नै विवाह भएको थियो तथापी विवाह दर्ताको प्रकृयाको बारेमा थाहा नभएकोले गर्दा उनले विवाह दर्ता गराएको थिएन । उनको एउटी छोरी छ र अहिले उनको श्रीमानको मृत्यु भईसकेको छ । श्रीमानको मृत्यु पश्चात् उनलाई उनको सासुससुराहरूले बेवास्ता गर्न थालेको थियो । आफ्नो अधिकारको लागि वर्षौ लडेर उनले उनीहरूबाट श्रीमानको सम्पत्तिमा अधिकार (घर) प्राप्त गर्न सफल भएको थिईन् तर भुकम्पले त्यही घर नै क्षति गऱ्यो । भुकम्प पश्चात् उनी आफ्नो आमाबाबुले वर्षौ पहिला निर्माण गरेको घरमा अस्थाई रूपमा बस्न थालिन् । केही समय पछि उनले आफ्नो सासुससुराहरूले उनको भागको जग्गा र क्षति भएको घर समेत आफ्नो दावी गरेर मुल्याकन समुहमा किस्ता प्राप्ती गर्नका लागि दर्ता गरेका कुरा थाहा पाईन् । जब उनी यहि कुरा लिएर गाउँ विकास समिती गईन उनलाई जग्गाको कागजात पेश गर्न भनियो जुन उनी सँग थिएन । उनको सासुससुराहरूले पहिलो किस्ता पनि लिईसकेको थियो, उनलाई उनको पिडाका साथ यसै छोडियो ।^{८६}

लैङ्गिक असमानताको कुरा केही मुद्दाहरू जसमा श्रीमानले आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति आफ्नी श्रीमती र बालबच्चाहरूलाई नदिई अरु केही मन खाने व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्ने मुद्दाहरूमा पनि देख्न सकिन्थ्यो । यस किसिमको व्यवहारले परिवारको श्रोत साधन प्रयोगमा पुरक्षको महिलाप्रतिको हावी हुने संस्कार देखिन्थ्यो ।^{८७} केही अन्य मुद्दाहरूमा शिक्षामा कमी भएको वा अशिक्षित, दुर्गम क्षेत्रका महिलाहरूलाई यो प्रणाली बुझ्न र आफ्नो अधिकारमा पहुँच गर्न कठिनाई सामना गर्न परेको भेटाइएको थियो ।

घटना अध्ययन ४

सेवा र प्रकृयाका बारेमा जानकारीमा कमी

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला की ५५ वर्षीया सुश्री एम.टि.एम अशिक्षित एकल महिला हुन । भुकम्पले उनको घर क्षति पऱ्यो र त्यसै समयमा उनको श्रीमानको पनि प्राकृतिक मृत्यु हुन पुऱ्यो । उनको एउटा छोरा थियो जो काठमाण्डौमा बस्थ्यो तर उनलाई छोरा काठमाण्डौमा कहाँ बस्छ भनेर थाहा थिएन । उनको क्षतिग्रस्त घर स्वर्गीय श्रीमानको नाममा दर्ता थियो, र उनको नाम भुकम्प प्रभावित हितकारीको रूपमा सुचीकृत भएको थिएन त्यसैले उनले घरको पुर्ननिर्माणको लागि दिईने अनुदान प्राप्त गर्न सकेन। उनले राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणमा आफ्नो गुनासो उजुरी गरेको भएतापनि कसले त्यो गुनासो सम्बोधन गर्छ र कहिले गर्छ भन्ने कुरा उनलाई थाहा छैन ।^{८८}

सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा महिलाहरूसँग गरिएको लक्षित समूह छलफलमा सहभागीहरूलाई के वहाँहरूलाई राहत सामग्री वितरण गर्ने बेलामा प्राथमिकता प्रदान गरेको थियो भन्ने प्रश्न गरेकोमा सहभागीहरूले सुत्केरी आमाहरूलाई विशेष राहत सामग्री वितरण नगरेको र कुनै प्रकारले प्राथमिकता नदिएको बताएका थिए, जसले गर्दा वहाँहरूको प्रजनन स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गएको थियो ।

८६. ऐ. पृ. ११

८७. मुख्य सूचनादातासँगको अन्तर्वार्ता

८८. राष्ट्रिय निर्वाचन निरीक्षण समिति, नेपालमा पुर्ननिर्माणको प्रकृया सुधार गर्नका लागि: निरीक्षण प्रतिवेदन (दोस्रो चरण- डिसेम्बर २०१६) (ललितपुर: २०१६), पेज २०

घटना अध्ययन ५

सुत्केरी आमाहरूको लागि कुनैपनि विशेष सहायता नभएको

३० वर्षीया आर. ए. ले भुकम्प आउनु भन्दा केही दिन अघि मात्र दोस्रो बच्चालाई जन्म दिएकी थिईन। उनी र उनका परिवार बल्ल बल्ल बाँच्न सफल भएका थिए। यद्यपि उनी साह्रै डराएकी थिईन र भावनात्मक रूपमा संतुलित हुन सकेकी थिईन त्यसकारणले गर्दा उनलाई न खान मन लाग्थ्यो न त निद्रा नै लाग्न सकेको थियो। उनी सुत्केरी अवस्थामा नै थिईन तर सरकारबाट उनले कुनै किसिमको विशेष राहत प्राप्त गर्न सकिन। यद्यपि संस्थाले सहयोग गरे पछि उनी खुशी भईन। पछि उनलाई आघात कम गर्न मनोसामाजिक परामर्श सहयोग दिईएको थियो।^{८९}

जब सरकारद्वारा वितरण गरेको राहत रकममा नियन्त्रणको बारेमा चर्चा गर्दा लक्षित समूह छलफलका सहभागीहरूले प्रायः जसो मुद्दामा परिवारका पुरुष सदस्यले नै राहत रकम नियन्त्रणमा लिने गरेको बताएका थिए। सहभागीहरूले भूकम्प पश्चात् पुरुषहरूले राहतको रकम दुरुपयोग गरी मादक पदार्थ खरिद गरी सेवन गरी महिलाहरूलाई कुटपिट गर्न थालेकोले समुदायमा घरेलु हिंसाका घटनाहरू बढेको समेत बताएका थिए।

एकल महिलाहरूसँग जबसम्म परिचय दिन कागजातहरू हुन्छ घरमा पुरुष सदस्य नहुनाले उनीहरू नै राहत प्राप्त गर्ने प्रमुख व्यक्तिहरू हुने गर्दथिए। यद्यपि सम्बन्धित अधिकारीहरूले राहत रकम संकलन गर्नको लागि पुरुष सदस्यहरू नै उपस्थिति हुनुपर्ने र पुरुष सदस्यहरूलाई नै लिएर आउनु भनेर भन्ने गरेको सहभागीहरूले बताएका थिए। १८ वर्ष पुगेको नातिलाई परिचय पत्र जारी भएको मुद्दामा पनि घरमुली ५४ वर्षीया हजुरआमा रहँदा पनि नातिलाई नै राहत रकम प्रदान गरेको थियो।^{९०} श्रीमानहरू वैदेशिक रोजगारीमा रहेको हकमा पनि ती महिलाहरूलाई राहत रकम संकलन गर्न निकै कठिनाई भएको थियो। किनभने हितकारीहरूको सूचीकरण गर्ने बोलमा अधिकारीहरूले घरका पुरुष सदस्यहरूलाई नै उपस्थिति हुनुपर्ने बताएका थिए।^{९१}

घटना अध्ययन ६

घरमुलीको रूपमा महिलालाई सोचिदैन

खोकना की सुश्री ई.एम, आमाको मृत्यु पछि आफ्नी हजुरआमा र बहिनीहरूसँग बस्दै आएकी थिईन। उनको बुबाले उनीहरूलाई सहयोग गर्न छाडिसकेको थियो। भुकम्प पश्चात् उनलाई सरकारी कर्मचारीहरूले उनी घरमुली नभएको र परिवारको पुरुषघरमुली हुनुपर्ने भनेर राहत प्याकेज दिन अस्वीकार गरियो।^{९२}

यी मुद्दाहरूले विपदा राहत सहयोग र पुर्ननिर्माण सहयोग दुवैमा पहुँचको लागि महिलाहरू भोग्नु परेको श्रृङ्खलाबद्ध चुनौतीहरू प्रकाश पारेका छन्। यसले महिलालाई घरमुलीको रूपमा स्वीकार नगरिने जस्ता प्रत्यक्ष लैङ्गिक विभेद तथा विगतका लैङ्गिक असमाताले गर्दा जोडिँदै जोडिँदै आएका प्रभावहरू, जस्तो कि महिलाहरूको सम्पत्तिको अधिकारमा सूचीकृत नगर्नु र महिलाहरू श्रीमान् परिवारहरूमा आश्रित बनाउनु जस्ता कुराहरू प्रस्तुत गर्दछन्।

८९. ए.ए., पेज ४१

९०. सबैको लागि न्याय, भूकम्प पश्चात् पुर्ननिर्माणमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीताको अवस्था: दोलखा, सिन्धुपाल्चोक र काठमाडौंका निष्कर्षहरू (काठमाडौं २०७३) पृ. १०

९१. सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका महिलाहरूसँग चैत्र ११, २०७३ मा गरेको लक्षित समूह छलफल

९२. मैत्रीपूर्ण विपदा व्यवस्थापन मुख्य समूह, नेपालमा लैङ्गिक संवेदनशील विपदा तयारी तथा जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र (काठमाण्डौं: २०१६) पेज ३९

भाग ६ निष्कर्ष, कमी तथा चुनौतीहरू

६.१ निष्कर्षहरूको अवलोकन

यस प्रतिवेदनले सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण र प्रतिकार्य सम्बन्धित वृहत कानूनहरू रहेको तर सचेतनाको कमीले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूले कानूनहरूको कार्यान्वयनमा समस्या सामना गर्नुपरेको देखाएको छ । विपदको अवस्थामा सरकारी संस्थाहरू र कर्मचारीहरू पनि प्रभावित भएको हुन सक्थ्यो र सरकारी स्रोत साधनहरू पनि आकस्मिक प्रतिकार्यमा छरिएको कारणले त्यो अवस्थामा कानूनको कार्यान्वयन अझ बिग्रन पुगेको थियो । तथापि २०७२ सालको भूकम्पको दौरान केही राम्रा संचालनका अभ्यासहरू पनि सृजना भएको थियो जुन तलको भागमा प्रकाश पारिएको छ ।

लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका कुराहरू देवीप्रकोप तथा उद्धार ऐन, २०३९ मा समावेश गरिएका थिएन साथै यस प्रतिवेदनका लागि विश्लेषण गरिएको विपद जोखिम व्यवस्थापन अध्यादेशमा पनि प्रतिनिधित्व र सहभागिताको हिसाबले महत्वपूर्ण भागको रूपमा समावेश गरिएको छैन जुन यथार्थमा अति महत्वपूर्ण हो । राहत, पुर्नलाभ तथा पुर्ननिर्माणसँग सम्बन्धित सार्वजनिक प्रशासनमा लैङ्गिक तथा विविधताका लागि बलियो अधिकार विना विपद पश्चात् शायद यी प्रकृयाहरूले महिलाहरूको जोखिमता र पिछडापन सुधारमा केही मद्दत पुगला ।

दुवै विपद व्यवस्थापन प्रणाली र सामान्य व्यवस्थामा रहेको यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संरचनहरूले विपदको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण र प्रतिकार्यमा विशेष रूपले केन्द्रित हुन जरुरी छ । यसका लागि दुवै संरचना अन्तर्गतका नीति निर्माणकर्ता र संचालन कर्मचारीहरूलाई लैङ्गिकता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी चेतना जगाउने, विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्ने निकायहरूमा महिलाको व्यवस्थित प्रतिनिधित्व स्थापना गर्ने तथा विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संस्थाहरूबीच सम्बन्ध बढाउने जस्ता कार्यहरू गरि सुदृढीकरण गर्न जरुरी देखिन्छ । २०७२ सालको भूकम्प प्रतिकार्यहरूको अनुभवले पनि नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, राष्ट्रियस्तरका गैरसरकारी संस्थाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको भूमिका भविष्यमा पनि कुनै प्रकारका ठूला विपद प्रतिकार्य, विशेषगरि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणका लागि सेवा प्रदान गर्ने सम्बन्धित प्रतिकार्यहरूमा केन्द्रित हुनुपर्ने सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.२ असल अभ्यास/नमूनाहरू

यस प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका मुख्य नमूनाहरू तथा असल अभ्यासहरू निम्न प्रकारका छन्:

क. विस्तृत यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्धका कानूनहरू

नेपालका यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित कानूनहरू तुलनात्मक रूपमा सामान्य समयमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न विस्तृत छन् । बलात्कार, बालविवाह, बहुविवाह र मानव बेचबिखनलाई अपराधिकरण गर्नका साथै वैवाहिक बलात्कारलाई पनि अपराधिकको रूपमा पहिचान गरेको छ, महिलालाई आक्रमण गर्ने

व्यक्तिविरुद्ध आत्मरक्षा प्रतिकारको अधिकार प्रदान गरेको छ र सार्वजनिक तथा कार्यस्थल दुवैमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई कसुरको रूपमा पहिचान गरेको छ । प्रक्रियागत रूपमा यी कानूनहरूले क्षतिपूर्ति तथा महिला र बालबालिका सम्बन्धित कानूनहरूमा बन्द इजलास प्रदान गरेको छ । यद्यपि कानूनको कार्यान्वयन र सामुदायिक स्तरमा चेतनामा भने केही कमी र चुनौतीहरू कायमै रहेका छन् ।

ख. विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीतिमा लैङ्गिक समावेशीकरण

राष्ट्रिय रणनीति विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीका निम्ती आधारभूत नीति हो र यसले लैङ्गिक समानता र लैङ्गिकलाई मुख्यधार गर्न बलियो दृष्टिकोण लिन्छ ।

ग. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूको लागि व्यवहारिक सहयोग

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई व्यवहारिक सहयोग तथा सेवाहरू प्रदान गर्ने र उनीहरूको न्यायमा पहुँचता पुऱ्याउने सन्दर्भमा नेपाल सरकारले गरेको तीन महत्वपूर्ण पहलहरू र नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सेवाहरू निम्न प्रकारका छन् :

- यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावित महिलाहरूका लागि स्वास्थ्य तथा अन्य सेवा सहायताहरूमा पहुँचको लागि सहयोग गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले एकद्वार प्रणाली संकट व्यवस्थापन केन्द्रको स्थापना गरेको छ । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले १८ वटा अस्पतालमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरू को स्थापना गरेको छ । यो स्थायी केन्द्रहरू हुन् र यो सामान्य तथा विपद् दुवै समयमा कार्य गर्नका लागि स्थापना गरिएको हो ।
- यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई राहत सेवा प्रदान गर्नका लागि सरकारको लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा राहत कोष/लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (संचालन) नियमावली, २०६७ ले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूको आकस्मिक स्वास्थ्य जाँच र उद्धार लगायतका पीडितका पुनर्स्थापनाको लागि कोषको प्रयोग गर्ने नियमहरू प्रदान गरेको छ ।
- नेपाल प्रहरी संरचना अन्तर्गत प्रहरी केन्द्रिय कार्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र/महिला सेलहरू । यी केन्द्रहरू स्थायी प्रवृद्धि र उजुरी हुने पहिलो विन्दुको रूपमा विपद्को अवधिमा अस्थायी आश्रयस्थलहरूमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धी शैक्षिक ज्ञान वितरण गर्ने लगायतका NRCS तथा अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगी भूमिकाहरू, महिला, कानून र विकास मञ्चको कानुनी परामर्श डेस्क, TOP / CIVIT जस्ता संस्थाहरूले प्रदान गरेका मनोसामाजिक सहायताहरू ।

घ. महिलामैत्री स्थानहरूको प्रयोग र निरन्तरता

युएन वामन, युएनएफपीए र महिला तथा बालबालिका विभाग ले महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरू तथा अन्य महिला नेतृत्व रहेका संघसंस्थाहरूलाई महिला मैत्री स्थलहरू स्थापना गर्नका लागि सहयोग गरेको थियो । भुकम्पको तुरुन्त पश्चात् विभिन्न साभेदार संस्थाहरूहरू जम्मा ९७ वटा महिला मैत्री स्थलहरू को स्थापना गरेको थियो । यस कार्यक्रमको सफलताले देशभरिमा लैङ्गिकता मा आधारित हिंसा सम्बन्धित सेवासुविधाहरू निर्माण गर्नका लागि सरकारको प्रतिवद्धतालाई बढाएको छ । भुकम्प पश्चात् को पहिलो बर्षमा नेपाल सरकारले यस प्रकारका ३ वटा सुविधाहरू खुलाएको थियो र सरकारले महिला मैत्री स्थलहरूको अनुभवमा आधारित भएर महिला समुहहरूका लागि लैङ्गिकता मा

आधारित हिंसा प्रभावितहरूलाई कसरी सेवा प्रदान गर्ने भन्ने विषयमा निर्देशनहरू जारी गरेको थियो ।

ड. संरक्षण क्लस्टर र लैङ्गिक कार्यसमूह सठबन्धी अन्तर क्लस्टर

भुकम्प पश्चात् उदार तथा राहत कार्यसंचालनहरूको अवधीमा संरक्षण क्लस्टर (महिला मन्त्रालयले नेतृत्व तथा युएनएफपिए/युएनएचसिआर/युनिशेफ द्वारा सह-नेतृत्व गरिएको) को महिला विरुद्धको हिंसा निरीक्षण तथा महिला र जोखिमयुक्त समुहहरूको संरक्षणको को व्यवस्थापन गर्ने कार्यात्मक भुमिका निकै महत्वपूर्ण रहेको थियो ।

- यस्ता क्लस्टरहरू केन्द्रस्तरमा मात्र नभई जिल्ला स्तरमा समेत सकृय रहेको थियो जसलाई जिल्ला महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरूले नेतृत्व गरेको थियो ।
- युएन वोमन ले अक्टोबर २०१५ मा अन्तर क्लस्टर लैङ्गिक कार्य समुह स्थापना गर्नका लागि सहयोग गरेको थियो । जुन सबै क्लस्टरहरूमा लैङ्गिक मुलधारिकरण गर्नका निमित्त साधन पनि थियो ।
- २०१५ को भुकम्प पश्चात्, संरक्षण क्लस्टर राष्ट्रिय कार्ययोजना रणनीति, २०१६ तयार पार्ने पहिलो क्लस्टर भएको थियो । जुन रणनीति हाल मन्त्री परिषदमा विचाराधिन अवस्थामा रहेको छ ।

च. राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन नीति र पुर्नलाभ संरचनामा लैङ्गिक समावेशीकरण

- राष्ट्रिय रणनीति जसले विद्यमान विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीका लागि नितिगत आधार प्रदान गर्दछ, यसले लैङ्गिकता र समता, र लैङ्गिक मुलधारीकरणका विषयमा बलियो दृष्टिकोण राख्दछ ।
- नेपालको राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्वमा गरिएको विपद् पश्चात्को आवश्यकता मूल्यांकन जुन २०१५ मा सम्पन्न भएको थियो । यसको पुर्नलाभको रणनीति जसले जिविका चलाउने, अर्थीक र सेवाहरूको पुर्नस्थापना तथा घरहरू र संरचनाहरूको पुर्ननिर्माण गर्ने कुराहरूलाई समेटेको थियो यसले नेपालको भुकम्पले प्रभावित गरेको अत्यन्तै जोखिममा महिलाहरू पनि रहेका छन भन्ने कुराको पहिचान गरेको छ ।
- महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको नेतृत्वमा विपद् पश्चात् पुर्नलाभ संरचना मा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीता को विषयमा एउटा अध्याय मस्यौदा भएको थियो । यो विपद् पश्चात्को आवश्यकताहरूको मूल्यांकन बाट प्राप्त सुभावहरूका आधारमा अन्तर क्लस्टर लैङ्गिक कार्य समूहको सिकाई र भुकम्प पश्चात्को पुर्नलाभ संरचनाको को सरकारी तथा सरोकारवाला नागरिक समाजका संस्थाहरूसँगको चैत्र १२, २०७२ मा आयोजना भएको परामर्श कार्यक्रममा सहभागीहरूले लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीताका बारेमा दिएको मुख्य सुभावहरूको आधारमा बनाईएको थियो । यसले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीताको विषयमा प्राप्त भएको मुख्य सुभावहरू विपद् पश्चात् पुर्नलाभ संरचनाको संयोजन, सहभागिता, प्रतिनिधित्व र आर्थिक सशक्तिकरणका क्षेत्रहरूमा समावेश गरिएको थियो ।

६.३ कमी र चुनौतीहरू

यस प्रतिवेदनमा उठाईएका केही कमीहरू यस प्रकारका छन् :

क. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको कानूनहरूमा रहेका कमी र चुनौतीहरू

यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित कानूनी संरचनाको एक कमजोरी भनेको बलात्कार विरुद्धको कानूनले पुरुष, बालक तथा तेस्रो लिङ्गी व्यक्तिहरू पनि बलात्कार हुन सक्दछ भन्ने कुराको पहिचान गरेको छैन जसले गर्दा चाहे सामान्य अवस्थामा होस् या विपद्को अवधिमा उनीहरूले आफु विरुद्ध भएको यौनिक हिंसाको कानूनी उपचार पाउदैनन् ।

सामान्य अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा अन्तर्गत न्यायमा पहुँच सम्बन्धी ४ वटा चुनौतिहरू विपद्को अवस्थामा अझ खराब हुन सक्दछ । ति ४ वटा चुनौतिहरू यसप्रकारका रहेकाछन् :

- घरेलुहिंसा र बालविवाह विरुद्ध उजुरी गर्ने कानूनी हदम्याद निकै कम (९० दिनको) रहेको छ,
- अधिकतर महिलाहरू यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बोधन गर्ने कुनैपनि कानूनबाट अनभिज्ञ हुनाले महिलाहरूमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण कानूनको बारेमा वा उक्त कानूनहरू अन्तर्गत कसरी न्यायमा पहुँच पाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा कम सचेतना रहेकोछ ,
- ति महिलाहरू जो उच्च शिक्षा पढेका छैनन्, र/अथवा ती महिलाहरू जसको कानूनी सहायतामा पहुँच छैन उनीहरूका लागि जटिल कानूनी प्रकृयाहरू अवरोध हुनसक्छ ,
- अदालती प्रकृयाहरूमा तथा फैसलाको कार्यान्वयन मा लामो समय लाग्ने र ढिलाई हुने कारणले न्यायको पहुँचतामा पनि ढिलाई हुन जान्छ जसले उजुरी गर्ने व्यक्तिहरूले मुद्दा छोड्न सक्ने अवस्था हुन्छ ।

ख. सामान्य यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संरचनामा विपद् लचकताको अभाव

विपद्को अवधिमा सेवा स्वास्थ्य तथा कल्याणकारी सेवाहरूको अतिरिक्त माग पुरा गर्न र अवरोध भएका सेवाहरू सुचारुगराउनका निमित्त प्रहरी तथा अदालतहरूमा पर्याप्त स्रोतसाधनहरू वा एकरूपको व्यवस्थापन नभएको देखिएको थियो । सामान्य अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूको सहयोग र उजुरी सुन्न अस्पतालमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र तथा नेपाल प्रहरी अन्तर्गत जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र /महिला सेलहरू जस्ता विशेष संयन्त्रहरूको व्यवस्था भएतापनि भुकम्प प्रतिकार्य र पुर्नलाभको अवधिमा यिनीहरू पनि प्रभावित भएका थिए र तिनका साधनस्रोतहरू पनि क्षमता भन्दा बढि प्रयोग भएकाथिए । विशेषतः प्रहरीको सन्दर्भमा विपद्को अवधिमा उद्धार, आकस्मिक व्यवस्थापन, र सामाग्रीहरूको वितरण लगायतका थप भुमिकाहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा उनीहरूले निर्वाह गर्ने नियमित भुमिका उनीहरू कम उपलब्ध भएका थिए ।

ग. विपद्का अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी तथ्यांकको अभाव

सामान्य प्रकारको सहयोग र उजुरी संरचना भत्केको कारणले विशेष गरि विपद् प्रतिकार्य भुमिकामा प्रहरीलाई पुन लगाउँदा विपद्को अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी तथ्यांकको अभाव रहेकोछ ।

घ. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनको समसामयिक सुधारको आवश्यकता

दैनिक प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ उद्धार तथा राहत मा सिमित रहेको छ, यसले तयारी, पुर्नलाभ तथा पुर्ननिर्माणका कुराहरू गर्दैन । यो ऐनले विपद्को अवधिमा महिला तथा बालिकाहरूको विशेष आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने विषयमा केही बोलेको छैन । यो ऐन अधिकारमा आधारित दृष्टिकोण भन्दा सरकारको कल्याणकारी भूमिकामा आधारित छ ।

विद्यमान विपद् जोखिम व्यवस्थापन अध्यादेशले हाल विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा महिलाको सहभागिताको सुनिश्चिता गर्दैन र विपद्को अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी समस्याहरूको सम्बोधन पनि गर्दैन । प्रस्तावित अध्यादेशले पनि विपद्को समयमा महिला तथा बालिकाहरूको विशेष स्वास्थ्य सम्बन्धी मुख्यतया प्रजनन स्वास्थ्य र स्वच्छता सम्बन्धी समस्याहरूको सम्बोधन गर्दैन ।

ङ. राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणमा असमावेशीकरण

राष्ट्रिय पुर्ननिर्माण प्राधिकरणलाई सक्षम बनाउने कानूनमा हाल पुर्ननिर्माणमा लैङ्गिकता तथा विविधता को मुद्दाहरूमा ध्यान केन्द्रित हुनसकेको छैन (पुर्ननिर्माणलाई मुख्यरूपमा भौतिक निर्माणको प्रकृयाको रूपमा लिने गरेको) तथा ९६ सदस्यीय सल्लाहकार परिषदमा केवल २ जना महिलाहरू (ऐनले न्युनतम हद तोकिएको) सहित महिलाहरूको प्रतिनिधित्व अत्यन्तै न्युन रहेको, तथा संचालन समिति र कार्यकारी समिती दुवैमा १ जना पनि महिला नरहेको ।

च. विपद् कार्यसंचालनमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी चेतनाको अभाव

घटना अध्ययनका उदाहरणहरूले नेपालको भुकम्प विपद् कार्यसंचालनमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी सचेतना सम्बन्धी ३ वटा मुख्य कमीहरू प्रकाश पारेका छन् :

- विपद्का पश्चात् आश्रयस्थल(विशेषगरि त्रिपालहरूमा रहेका) हरूमा जहाँ महिलाहरूका लागि गोप्यता नभएको र सुत्नका लागि छुट्टै कक्ष नभएको कारणले गर्दा महिलाहरूको सुरक्षा अत्यन्तै जोखिममा रहेको थियो ।
- विपद्को समयमा बालविवाह र मानव वेचबिखन जस्ता अपराधहरूबाट जोगाउन अनाथ तथा घरपरिवारबाट अलगिएका बालिकाहरूका निमित्त पर्याप्त अभिभावकत्व को व्यवस्था नभएको ।
- यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूको लागि विपद्मा कागजात हराउनु र भुकम्प भन्दा अघिदेखि नै कागजात नहुनु ले गर्दा विपद्को अवधिमा राहत सेवा र न्यायमा पहुँचको लागि अवरोध भएको थियो । जहाँ स्थानीय सरकार र अदालतहरूमा अन्य प्रकारको परिचय प्रमाणीकरण स्वीकृत गर्ने किसिमको प्रकृयाहरूको व्यवस्था गरिएको थिएन ।

छ. राहतको पहुँचमा लैङ्गिक भेदभाव

घटना अध्ययन उदाहरणहरूले महिलाहरूको राहत, पुर्ननिर्माण कोषमा र सम्पत्ति अधिकारमा पहुँच जस्ता कुराहरूमा गरिएको लैङ्गिक विभेद (अधिकारीहरू, समुदायहरू र परिवारहरू द्वारा) का घटनाहरूलाई प्रकाशमा ल्याएको छ । नेपालको भुकम्प विपद् कार्यसंचालनमा महिलाहरूको समान पहुँचमा रहेको ४ वटा मुख्य की वा चुनौतिहरू निम्न प्रकारका छन् :

- महिलाहरूले न सरकारी राहत सेवाले गर्भवती, सुत्केरी तथा स्तनपान गराउने महिलाहरूको लागि विशेष स्वास्थ्य सेवाको प्रावधान गरेको, न यसले महिनावारी हुँदा प्रयोग हुने कपडा, परिवार नियोजनका साधान र महिलाहरूलाई आवश्यकता पर्ने अन्य

ब्यक्तिगत स्वास्थ्यको व्यवस्था नै गरेको थियो भनेर बताएका थिए,

- धेरै अधिकारीहरूले विपद् राहतको लागि परिवार सुचिकृत गर्दा पुरुष घरमुलीको माग गर्ने, एकल महिलाहरू, सम्बन्ध विच्छेद भएका महिलाहरू र महिला नै घरमुली भएको (बरु पुरुष केटाहरू सानै भएपनि घरमुली मान्ने) महिलाहरूको पहिचान गर्न अस्वीकार गर्ने गरेको थियो ,
- राहत रकम पुरुषलाई प्रदान गर्दा देखिएको एउटा नकरात्मक प्रभाव के थियो भने, पुरुषहरूको नियन्त्रणमा रहेको राहत रकम उनीहरूले परिवारको आवश्यकता पूर्ति गर्न खर्च नगर्ने बरु अरुलाई दिने वा मादक पदार्थको खरीद गर्न प्रयोग गर्ने गरेको थियो (यसले गर्दा घरलुहिसाको संख्यमा बृद्धि हुन गएको थियो)
- केही महिलाहरू मात्र उनीहरूको घर वा जग्गाको स्वामित्व वा संयुक्त स्वामित्वमा सुचिकृत भएका थिए अथवा उनीहरूसँग आधिकारीक कागजातहरू थिएन जस कारणले पुर्ननिर्माण राहतमा उनीहरूको नाम दर्ता गर्नका लागि समस्या सृजना भएको थियो र धेरै संस्थामा एकल महिलाहरू र लसम्बन्धविच्छेद भएका महिलाहरूको पुर्ननिर्माण कोषमा पहुँच प्राप्त गर्न असक्षम भएको र उनीहरूका पुर्वपतिहरूको परिवारबाट ठगिन पुगेका थिए ।

ज. विपद्हरूको अवस्थामा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरूलाई निरन्तर सहयोग प्रदान गर्ने स्थायी संरचनागत ढाँचाको आवश्यकता

हाल विपद् जोखिम व्यवस्थापन संगठनहरू र अन्य संघसंस्थाहरू जसले प्राय यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरूलाई सहायता प्रदान गर्ने र न्यायमा पहुँच दिलाउने कार्यहरू गर्ने गर्दछन तिनीहरू विच संयोजनका लागि कुनै प्रकारको अनौपचारिक संरचनागत ढाँचाहरू छैन जसले विपद्को अवधिमा पनि निरन्तर सहयोग र सेवाहरू प्रदान गर्ने सुनिश्चिता गर्न सकोस् ।

भाग ७

सुभावहरू

७.१ सरकार र व्यवस्थापिकाको लागि सुभावहरू

क. नयाँ विपद् जोखिम व्यवस्थापन कानूनको लागि

यस प्रतिवेदनमा अगाडि उल्लेख भएअनुसार प्रतिवेदन प्रकाशनको समयमा प्राप्त समाचार अनुसार गृह मन्त्रालयबाट नयाँ विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विधेयक तयार पारिएको छ । तर यो प्रतिवेदनका सुभावहरू अनुसन्धानको समयमा विद्यमान कानुनी संरचना र मस्यौदा विधेयकमा आधारित छ । यस प्रतिवेदनको निष्कर्षहरूका आधारमा यो सुभाव दिन्छ कि नयाँ विपद् जोखिम व्यवस्थापन विधेयकमा संशोधन गर्दा अहिलेको मौजुदा प्रणालीमा महिलाको प्रतिनिधित्वको अभाव र सरकारको विपद् कार्यसञ्चालनम लैङ्गिक सम्वेदनशीलता वा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी सचेतनाको अभाव समेत तल उल्लेखित सुभावहरूलाई समावेश गर्नुपर्दछ । नयाँ विधेयक गृह मन्त्रालयबाट तयार भए तापनि यी सुभावहरू विधेयकको कुनै पनि विश्लेषण वा थप सुदृढीकरणका लागि अभै विचारणीय छ किनकी विधेयकमा कमीहरू बाँकी रहेको र थप सतर्कता आवश्यक रहेको हुन सक्दछ । सुभावहरूनिम्नानुसार छन्:

१. विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली संरचनाहरूमा महिला र नागरिक समाजको अनिवार्य प्रतिनिधित्व जुन निम्नानुसार:
 - राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन समितिको भागको रूपमा स्थापित हुने सबै राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय समितिहरू र विपद् जोखिम व्यवस्थापन केन्द्रहरू (परामर्श परिषद्, कार्यकारी र प्राविधिक समितिहरू र प्रयोगकर्ता समूहहरू समेत) मा महिलाको प्रतिनिधित्व सम्बन्धी अनिवार्य न्यूनतम प्रतिशत तह
 - विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी राष्ट्रिय निकायहरूमा महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र मुख्य राष्ट्रिय महिला संस्थाहरूको समावेशीकरणको साथसाथै प्रादेशिक र स्थानीय समितिहरूमा महिला, बालबालिका कार्यालय र स्थानीय महिला संस्थाको समावेशीकरण
 - विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको समावेशीकरणको साथै सबैतिर एकतिहाइ नागरिक समाजको प्रतिनिधित्व लक्षित गरी महिलाको समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा कार्यरत गै.स.स. लगायतका नागरिक समाजको प्रतिनिधित्व
२. लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण का लागि निश्चित उद्देश्यहरू तथा परिभाषाहरू, जसमा निम्न लिखितहरू पनि समावेश हुनुपर्ने;
 - सबै विपद् जोखिम व्यवस्थापन नितीहरू, योजनाहरू तथा कार्यसंचालनहरूमा लैङ्गिक समानताका लागि सहयोग गर्ने सिद्धान्तहरू तथा उद्देश्यहरू,
 - महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, जेष्ठ नागरिकहरू तथा अन्य सिमान्तकृत समुहहरू जस्ता विपद्हरूबाट प्रभावितहरूका विभिन्न आश्यकताहरू परिपुर्ति गर्ने प्रावधानहरू,

- लैङ्गिक सन्तुलित विश्लेषण/वितरण समुहहरू (अथवा यसता समुहहरूमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिलाहरू हुनुपर्ने)
- महिलाहरूको विशेष प्रकारका स्वास्थ्य (विशेषगरि गर्भवति, जन्म र स्तनपान गराउने समयमा) आवश्यकताका सुनिश्चित गर्नका लागि लैङ्गिक संवेदनशील जोखिम तथा आवश्यकताहरूको विश्लेषण प्रावधान का साथै विपद् राहत सामाग्रीहरू, वितरण तरिका र आकस्मिक आवासगृहहरू परिपूर्ति गरिनुपर्ने,
- राहतमा पहुँचको उद्देश्यका लागि र पुर्ननिर्माण सेवाहरूका लागि उपलब्ध संयन्त्रहरू जसले कतिपय महिलाहरूका पुर्व कमजोरीहरू (उदाहरणका लागि महिलाहरूलाई सम्पत्ति स्वामित्वमा सुचिकृत नगरिएको भएतापनि यो यर्थातता हो की नेपालमा महिलाहरूको प्राय क्षतिग्रस्त सम्पत्तिमा संयुक्त स्वामित्व रहेको छ) लाई विशेष ध्यान दिने गरेको छ, यसका सन्दर्भमा महिला घरमुली भएको घरधुरी तथा एकल महिलाहरूलाई 'परिवार' वा 'घरधुरी'को कुनैपनि परिभाषामा पहिचान गरिनुपर्ने,
- विपद्को अवधिमा सुरक्षा को मुख्य मुद्दाका रूपमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसामा विशेष ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने, तथा सरकारी राहत वितरण विधिहरू र आकस्मिक आश्रयस्थल प्रावधानहरूले यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका जोखिम लाई अझ खराब नहोस् भन्ने सुनिश्चिता गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण रहेको छ,
- विपद् जोखिम व्यवस्थापन कानून अर्न्तगतको संरचनाहरूले विपद्हरूको अवधिमा स्वास्थ्य तथा सामाजिक कल्याणकारी, सामान्यतया यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा प्रभावितहरूलाई न्यायमा पहुँच र सहयोग गर्ने प्रहरी तथा कानूनी सहायताहरूसँग यसप्रकारका सहायतालाई सकेसम्म निरन्तरता दिनका लागि औपचारिक संरचना तथा संयोजन बनाउनुपर्ने

ख. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध कानूनहरूको भागको रूपमा विपद् लचकता र समभावित नीति र कार्यसंचालन परिवर्तनहरू

१. यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण सम्बन्धीत कानूनहरू, संरचनागत अधिकारहरू तथा स्रोतसाधनहरू प्रभावकारीरूपमा संचालन होस्, र विपद्को समयमा बढि क्रियाशिल होस् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्ने हिसावले पुनरावलोकन गर्न जरुरी छ । यस किसिमको पुनरावलोकनसंरक्षण क्लस्टर, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी तथा अन्य मुख्य कर्ताहरू जो सामान्य अवस्था तथा विपद्को अवधि दुबैमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणमा संलग्न छन् उनीहरूको सहकार्यमा महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयका को नेतृत्वमा गर्न सकिन्छ । यसमा निम्नकुराहरू समावेश गर्न सकिन्छ:
 - विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली अर्न्तगतका संगठनहरूको को सहकार्यमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा का प्रभावितहरूको स्वास्थ्य तथा कल्याणकारी सेवाहरूमा, प्रहरी, कानूनी सहायता र अदालतमा पहुँचको निरन्तर सुनिश्चितताका लागि विपद् आकस्मिक योजना निर्माण गर्नुपर्ने । विशेषरूपमा विपद्को अवधिमा अन्य आकस्मिक प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभ कार्यसंचालनमा प्रहरी साधनस्रोतहरूको मोडनुपर्ने भएतापनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा उजुरी हुनसक्ने कुराको सुनिश्चिता गर्नुपर्ने जरुरी छ ।
 - विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली अर्न्तगतका संगठनहरूमा र विपद्को अवधिमा विपद् प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभ कार्यसंचालनहरूमा संलग्न मुख्य अन्तराष्ट्रिय कर्ताहरू विच यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षणका विषयमा सहकार्य गर्नका

लागि र पुर्ननिर्माणको चरणमा सुरक्षा र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण को राम्रो/सुरक्षित बातावरणको पुर्ननिर्माण गर्ने। भागको रूपमा अझ बढि ध्यानार्कषणको सुनिश्चिता गर्नका लागि संयन्त्र समावेश गर्ने, तथा

- नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थाहरू, तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको विपद्को अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा सहयोगी भूमिकालाई औपचारिक रूपमा पहिचात दिने र प्रष्टाउने ।
२. हाल फौजदारी संहिता व्यवस्थापिक संसदमा विचाराधिन अवस्थामा रहेको हुँदा यसमा विपद्को अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसामा संलग्नहरूको लागि थप सजायको व्यवस्था समावेश गर्न सकिन्छ ।

ग. सभभावित निती तथा कार्यसंचालक परिवर्तन

यस प्रतिवेदनको निष्कर्षहरूमा आधारित भएर नेपाल सरकारले निम्न लिखित निती तथा संचालनका कार्यहरू गर्नुपर्ने सुभावहरू प्रदान गरिन्छ:

१. लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा को जोखिम न्युनिकरण तथा विपद्को अवधिमा पनि प्रहरी उजुरी सेवाहरूको पहुँचमा निरन्तरताको सुनिश्चितताका निमित्त नेपाल प्रहरीको महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरू को सवलीकरण तथा परिचालन गर्नुपर्ने। (उदाहरणका लागि आकस्मिक आश्रयस्थलहरूमा घुम्ति ईकाई खडा गर्ने र त्यसता ईकाईहरूले विपद् र पुर्नलाभको अवधिहरूमा अनौपचारिक सञ्जाल तथा शिफारिश संयन्त्रका लागि सम्बन्धित सरकारी निकायहरू, गैरसरकारी संघसंस्थाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँगसहकार्य गर्न सक्ने)
२. अस्पतालमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरूका कर्मचारीहरूलाई विपद् को अवधिमा यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूसँग कसरी भेटघाट गर्ने भन्ने विषयमा तालिमहरू मार्फत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । (उदाहरणका लागि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित कानूनहरू र विपद्को अवधिमा आवश्यक केही विशेष सहायता वा शिफारिश संयन्त्रका समेतका जानकारी समावेश गर्नुपर्ने)
३. विपद् कार्यसंचालनमा निम्न लिखित कुराहरू मार्फत लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा संरक्षण संयन्त्र समावेश गर्ने :
 - विभिन्नविषयात्मक क्लस्टरहरू मा लैङ्गिकताको अन्तरसम्बन्धित मुद्दाहरूमा प्रभावकारी ढर्गबाट कार्य गर्नका निमित्त नियमित "अन्तर-क्लस्टर लैङ्गिक कार्य समुह" को स्थापना गर्ने,
 - लैङ्गिक अडिट, निरीक्षण तथा मुल्यांकनको एक भागको रूपमा समेत हुने गरिविपद् तयारी, प्रतिकार्य र पुर्नलाभमा लैङ्गिक संवेदनशिल स्रोतसाधन छुट्टाउने,
 - विपद्को अवधिमा सबै स्तरका मानिसहरूमा समयमा नै जानकारी प्रदान गर्नका निमित्त केन्द्रदेखि स्थानिय स्तरसम्मका विपद् जोखिम व्यवस्थापन समितिहरूमा लैङ्गिक जानरी अधिकृतहरूको प्रयोग गर्ने । (उदाहरणका लागि त्यसता जानकारीहरू लैङ्गिक संवेदनशील र सामाजिक समावेशी हुनुपर्ने र विशेषगरि त्यस्ता महिलाहरू तथा बालिकाहरू जो विपद्को अवधिमा बढि जोखिमयुक्त तथा हिंसा र शोषणको जोखिम मा रहेका छन यस्ता महिला तथा बालिकाहरूमा केन्द्रित हुनुपर्नेख)
 - विपद् सम्बन्धित सबै प्रकारका सेवा र सुविधाहरू महिलाहरू तथा बालिकाहरूको समानपुर्वक पहुँच होस् भन्ने सुनिश्चिता गर्ने तथा विपद्को अवस्थामा उनीहरूको विशेष स्वास्थ्य र सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने ।

घ. तयारीपना- तथ्यांक प्रणाली र मानवीय क्षमता

१. विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीले निम्न कुराहरूका लागि तथ्यांक व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने:
 - विपद्को लिङ्ग, उमेर र अपाङ्गता खण्डित तथ्यांक समावेश गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा स्थानिय विपद् तथ्यांक अद्यावधिक गर्ने,
 - विपद्को अवधिमा भएको यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित घटनाहरू सम्बन्धित तथ्यांक संकलनका लागि पहल गर्ने, र विपद्को अवधिमा प्रहरी साधनस्रोत आकस्मिक प्रतिकार्यहरू मोडनु पर्ने भएतापनि यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी प्रहरीमा उजुरी भएको आलेख सुनिश्चितताका लागि सुधारित तरिका समेत समावेश गर्ने,
 - विपद् राहत हस्तक्षेपहरूको अवधिमा कस कसमा सेवाहरू पुग्न सक्थो (भौगोलिक, लैङ्गिक वा प्राप्तीकर्ताका अन्य अवस्थाहरूको आधारमा) र भविष्यमा ध्यान दिनका लागि के कस्ता कमीहरू रहन गयो भन्ने कुराको पहिचानका लागि तथ्यांक संकलन गर्ने
२. सरकार विशेषगरि महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय निम्नकुराहरूद्वारा क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि जिम्मेवार हुनुपर्ने:
 - महिलाहरू तथा बालिकाहरूको नेतृत्व क्षमता निर्माण गर्ने तथा विपद् सम्बन्धित निती निर्माण गर्ने सम्बन्धीत उनीहरूका आफ्ना विचार राख्न सक्ने बनाउनका लागि समुदाय र स्थानिय स्तरहरूलाई सक्षम बनाउने
 - विपद् पश्चात्को अवस्थालाई सामना गर्न महिलाहरूलाई आवश्यक पर्ने जीवनयापनका सिप तथा ज्ञान प्रदान गरि उनीहरूमा विपद् लचकता को सृजना गर्ने,
 - महिलाहरू तथा बालिकाहरूलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा सामना गर्ने तरिकाहरूका विषयमा शिक्षित गराउने,
 - महिलाहरू तथा बालिकाहरूलाई उनीहरूको आफ्नो सुरक्षा तथा संरक्षण उपायहरू व्यवस्था गर्न क्षमता निर्माण गर्ने ।

७.२ नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, रेडक्रस तथा रेड त्रिसेन्ट सोसाइटीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ र नागरिक समाजलाई सुझावहरू

क. लैङ्गिकता र विपद् सम्बन्धमा गैरसरकारी कार्यसञ्चालन सम्बोधनहरू

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र नागरिक समाज संस्थाहरूले ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

- विपद् जोखिमहरूको लैङ्गिक विश्लेषण गर्ने, लैङ्गिक संवेदनशिल संकेतकहरूको विकास र अद्यावधिक गर्ने, र समुदायको लचकता निर्माणका समावेशिता बारेमा निरीक्षण गर्ने।
- संस्थाहरूले सबै विपद् क्रियाकलापहरूमा लैङ्गिक मुलधारीकरण गर्नका निमित्त आफ्नो संस्थाको परियोजना सम्बन्धितसमुहहरूलाई निर्देशितगर्नलैङ्गिक जानकारी सुचिको विकास गर्ने।

- आफ्नो संस्थाहरूमा स्वयंसेवक समुह देखि वरिष्ठ स्तरका व्यवस्थापन लैङ्गिक सन्तुलित प्रतिनिधित्व को लागि कार्य गर्न प्रष्ट रणनीति हुनुपर्ने ।

ख. महिलाको प्रतिनिधित्व र लैङ्गिक नीतिसम्बन्धी वकालत र सचेतना वृद्धि

१. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा नागरिक समाज संस्थाहरूले विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसासंरक्षणका लागि निम्न कुराहरूद्वारा निरन्तर पैरवी गर्ने:
 - सरकारलाई लैङ्गिक संवेदनशील नीती तथा नियमहरू निर्माणमा सहयोग गर्नका लागि लैङ्गिक खण्डिकृत तथ्याकंको प्रयोग गर्ने ,
 - विपद् सम्बन्धित संरचनाहरू तथा बैठकहरूमा महिलाहरूको महत्वपूर्ण नेतृत्व तथा सहभागिताको सुनिश्चित गर्न पैरवीगर्ने,
 - विपद्हरूमा लैङ्गिक समानता सम्बन्धित कानूनी प्रावधानहरूको कार्यान्वयनका लागि उचित संस्थागत व्यवस्थाहरू तथा कार्यक्रम सम्बन्धित पहलहरूको सुनिश्चिता गर्नका निमित्त सरकारलाई आवश्यक प्रावधिक सहायता प्रस्ताव गर्ने र प्रदान गर्ने
२. सरकारी कर्मचारीहरू जो विपद् जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धित कानूनहरू तथा नितिहरू कार्यान्वयन गर्नका निमित्त जिम्मेवार छन उनीहरूलाई कानूनी उत्तरदायित्वहरू र विपद्हरूमा लैङ्गिक समानता मुद्दाहरूका विषयमा नियमित सञ्चार र क्षमता विकास गर्न सहयोग गर्ने ।
३. लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धि चेतना अभिवृद्धि गर्ने । यसमा विभिन्न विषयहरूमा सामाग्रीहरूतयार पार्ने र विभिन्न सरोकारवालाहरू तथा सर्वसाधारण जनसमुदायहरूमा वितरण गर्ने समेत समावेश गर्न सकिन्छ । (यसमा रेडियो र टेलिभिजन लगायतका विद्युतिय तथा प्रकाशन सञ्चार माध्यम मार्फत विपद् र अधिकारका बारेमा व्यक्तिलाई सचेत बनाउने चेतना अभियानहरू समावेश गर्न सकिन्छ । त्यसता अभियानहरूमा महिला समुहहरूलाई विशेष गरि महिलाहरू तथा बालिकाहरू मा जानकारी वितरण गर्नका लागि परिचालन गर्न सकिन्छ)
४. समुदायहरूलाई उनीहरूको सरोकारहरू उठान गर्न मद्दत गर्ने र समुदायको कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक समानता र यौनजन्य तथा लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित सचेतना समावेश गर्ने । (यसमा सेवा प्रदायकहरू र महिला हितकारीहरू विच संवादका लागि सार्वजनिक सुनुवाई, र उनीहरूको विचमा आवश्यकताहरू सन्तुलन र सेवाहरू पुर्ति गर्ने क्षमताका लागि पुलको रूपमा कार्य गर्ने ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ : अन्तर्वार्ता गरिएका संस्थाहरूको सूची

राष्ट्रिय तहका प्रमुख सूचनादाताहरू

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय
नेपाल प्रहरी, महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालय
संयुक्त राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोष
संयुक्त राष्ट्रसंघीय महिला निकाय
शक्ति समूह
महिला, कानून र विकास मञ्च, भूकम्प प्रभावित व्यक्तिहरूको लागि स्थापित कानुनी सहयोग डेस्क
महिला मैत्री विपद् व्यवस्थापन समूह
निलहिरा समाज
नेपाल रेडक्रस सोसाइटी

स्थानीय तहको सूचनादाताहरू

महिला तथा बालबालिका कार्यालय, सिन्धुपाल्चोक
जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिन्धुपाल्चोक
जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समिति, सिन्धुपाल्चोक
टुकी, सुनकोशी, सिन्धुपाल्चोक

अनुसूची २ : लक्षित समूह छलफलहरू

सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा २ वटा लक्षित समूह छलफलहरू आयोजना गरिएको थियो, जसमध्ये एउटा महिलाहरूसँग मात्र र अर्को लैङ्गिक निश्चित समूहसँग गरिएको थियो । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका ३ कर्मचारी र परामर्शदाता लगायत ३९ जना स्थानीय सहभागीहरू छलफलमा समावेश भएका थिए ।

सन्दर्भ सामग्री

कानून र नीतिहरू

- भूकम्प प्रभावित संरचनाको पुर्ननिर्माण गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१
- नेपालको संविधान, २०७२
- मुलुकी ऐन, २०२०
- विपद् व्यवस्थापन दिग्दर्शन, २०६७
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०७०
- घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०६६
- विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी मस्यौदा विधेयक
- लैङ्गिक हिंसा पुर्नस्थापना कोष नियमावली, २०६६
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४
- स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन
- राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा, २०६८
- विपद् जोखिम न्यूनिकरणका लागि राष्ट्रिय प्लेटफार्म, २०६४
- खोज तथा उद्धार राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना, २०७१
- दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३८
- विपद् पश्चात शव व्यवस्थापन मागदर्शन, २०६८
- प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष संचालन नियमावली, २०६३
- उद्धार तथा राहत मापदण्ड, २०६३
- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार निवारण ऐन, २०७१
- सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३
- बोक्सीको आरोपमा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०७२

प्रतिवेदनहरू

- United States Department of State. 2015. Nepal 2015 Human Rights Report. Country Reports on Human Rights Practices for 2015. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, DoS, USA.
- Forum for Women, Law and Development, Gender Equality and Social Inclusion in Post-Earthquake Reconstruction Process (Kathmandu: 2017)
- Friendly Disaster Management (WFDM) Core Group, Position Paper on Gender Responsive Disaster Preparedness and Risk Reduction in Nepal, (Kathmandu: 2016)
- FWLD, A Narrative Report on Strengthen Disaster Management and Prevention from Right Based Framework 2016 (Kathmandu: 2016)
- FWLD, Report on Strengthening Disaster Management and Prevention from Right based Framework (Kathmandu: 2016)

Justice for All, State of Gender and Social Inclusion in Post-Earthquake Reconstruction: Findings from Dolakha, Sindhupalchowk and Kathmandu (Kathmandu: 2016)

Ministry of Home Affairs, National Strategy for Disaster Risk Management in Nepal (Kathmandu: 2009)

Ministry of Home Affairs, Nepal Disaster Report (Kathmandu: 2015)

National Election Observation Committee, Improving the Reconstruction Process in Nepal: Monitoring Report (Phase II: July – December 2016) (Lalitpur: 2016)

National Planning Commission, Data post Disaster (Kathmandu: 2015)

Office of the Prime Minister and Council of Minister and Council of Ministers, A Study on Gender-Based Violence Conducted in Selected Rural Districts of Nepal (Kathmandu: 2012)

Nepal Red Cross Society, 7th Development Plan (2016-2020), available at: <http://www.nrcs.org/sites/default/files/resources/7th%20development%20plan.pdf> (accessed on 31 March 2017)

Nepal Red Cross Society, Disaster Management Strategic Framework (Kathmandu: 2010), available at http://www.nrcs.org/sites/default/files/resources/NRCS%20DM%20Strategic%20Framework-version-18MAY%20_3_.pdf (accessed 31 March 2017)

Nepal Red Cross Society, Nepal Red Cross Society Earthquake Recovery Update, available at: <http://www.nrcs.org/sites/default/files/resources/NRCS%204x25.pdf> (accessed on 31 March 2017)

Nepal Red Cross Society, Regulating barriers to providing emergency and transitional shelter after disasters, Country case study: Nepal (Summary Report), available at: <http://www.ifrc.org/Global/Publications/IDRL/country%20studies/Nepal%20Shelter%20Summary%20Report%20FINAL.pdf>, (accessed on 31 March 2017)

NHSSP, Pulse Update you on Health Development 2012, [http://www.nhssp.org.np/pulse/One%20Stop%20Crisis%20Management%20\(OCMC\)%20Pulse%20Update%201.pdf](http://www.nhssp.org.np/pulse/One%20Stop%20Crisis%20Management%20(OCMC)%20Pulse%20Update%201.pdf), (accessed on 4/6/2017)

UNCT Gender Theme Group, Position Paper on Ending Violence Against Women and Girls in Nepal (2016), available at http://www.un.org.np/sites/default/files/20160907_position_paper.pdf (accessed on 8 April 2017)

रेडक्रस तथा रेडत्रिसेन्ट अभियानका आधारभूत सिद्धान्तहरू

मानवता / रणक्षेत्रमा घाइते भएका व्यक्तिहरूलाई भेदभावविना सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य लिएर स्थापना गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस तथा रेडत्रिसेन्ट अभियान अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय दुवै हैसियतमा जहाँसुकै मानवीय विपत्तिलाई हटाउन वा कम गर्न प्रयत्नशील रहन्छ । यसको उद्देश्य जीवन तथा स्वास्थ्यको सुरक्षा गर्नु तथा मानवको सम्मानलाई सुनिश्चित गर्नु हो । यसले सम्पूर्ण मानवका बीचमा पारस्परिक समझदारी, मित्रता, सहयोग र चिरस्थायी शान्तिको अभिवृद्धि गर्दछ ।

निष्पक्षता / रेडक्रसले राष्ट्रियता, जाति, धार्मिक, विश्वास, वर्ग र राजनीतिक विचारधाराको आधारमा कुनै भेदभाव गर्दैन । यसले विपत्तिको अवस्थामा मानवलाई सहयोग पुऱ्याउँदा उनीहरूको आवश्यकतालाई मात्र ध्यान राख्दछ र सबभन्दा बढी विपत्तिमा परेकालाई प्राथमिकता दिन्छ ।

तटस्थता / सबैको विश्वास प्राप्त गरिरहनका निम्ति शत्रुतापूर्ण व्यवहारमा र कुनै पनि क्षण राजनीति, जातीय, धार्मिक तथा वैचारिक स्वभावका विवादहरूमा रेडक्रस अभियानले कुनैको पनि पक्ष लिंदैन ।

स्वाधिनता / रेडक्रस अभियान स्वाधीन छ । राष्ट्रिय सोसाइटीहरूले सम्बन्धित सरकारको मानवीय सेवा कार्यमा सहयोग र सम्बन्धित राष्ट्रको ऐन-कानून पालन गर्दा आफ्नो स्वायत्तता सदा कायम गर्ने पर्दछ जसबाट रेडक्रस अभियानका आधारभूत सिद्धान्तअनुरूप काम गर्न ती निकायहरू सदैव सक्षम हुन सक्न् ।

स्वयंसेवा / रेडक्रस स्वेच्छाले अरुको भलाई गर्ने अभियान भएकोले कुनै पनि किसिमको लाभको इच्छाबाट प्रेरित हुँदैन ।

एकता / एउटा मुलुकमा एउटै मात्र रेडक्रस अथवा रेडत्रिसेन्ट सोसाइटी हुन सक्दछ । यो सबैका लागि खुला हुनै पर्दछ । यसले आफ्ना मानवीय कार्यहरू देशभरि सञ्चालन गर्ने पर्दछ ।

विश्वव्यापकता / अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस तथा रेडत्रिसेन्ट अभियान विश्वव्यापी छ जसमा सबै सोसाइटीहरूको समान सम्मान हुन्छ र ती सोसाइटीहरूले एक-आपसमा सहयोग गर्ने समान दायित्व र कर्तव्यको पालना गर्दछन् ।

International Federation
of Red Cross and Red Crescent Societies

www.ifrc.org Saving lives, changing minds.